

מִטְעַם 18

כתב עת לספרות
ומחשבה רדיקלית

י ו נ י 2009

עורך יצחק לאור **מערכת** נביל ארמלי, קרן דוחן, סיגל פרלמן, דפנה רוזנבליט, גיא רון-גלבע **רכז מערכת** יואב רוזן

MITA'AM

A Review of Literature
and Radical Thought

Edited by Yitzhak Laor

مِطَا'ام

مَجَلَّةٌ لِلأَدبِ

والفكر الراديكالي

المحرر

يَتَسَحَّكُ لَأُوور

יוצא לאור על ידי עמותת "השכמה", למען טיפוח כתיבה ביקורתית וחשיבה מעוררת (ע"ר) 580433795.

תודות לאלון גרבוז, דגנית דליאן, מלכה ליטווין, פמסי לנדא, צחי מייצנמכר, מימי סלע

תודה מיוחדת לקרן לנדא

על העטיפה, הדפס מאת רודה מדאח, 2007

עימוד – אירית עמית

אתר **מיטעם** – יוסף לאור

כתובת מזכירות המערכת: admin@mitaam.co.il

כתובת למשלוח כתבי יד רק בדואר אלקטרוני: info@mitaam.co.il

(וא לכלול את שם המחבר בשם הקובץ ובגוף הטקסט; וא לציין את הדואר האלקטרוני בגוף הטקסט)

כתובת המערכת: ת.ד. 241, חל אביב 61240

טלפון 050-6371242

פקס 03-6441427

כתובת למשלוח המחאות לפקודת "השכמה": בנק הפועלים, סניף מס' 681, מ"ח 391855.

תוכן העניינים

שני שירים	5	הילה להב
שלוש שירים, מאימלקית יצחק לאור	7	מאריו לוצי
עד אליה (סיפור)	10	סמי ברדוגו
שלוש שירים	21	סילאן דלאן
יוניאח, שיר שלישי, מיונית רמי סערי	24	יאניס ריצוס
כל שתרצה: בלט לאשה ולאביזרי נוחות (סיפור)	27	מירי שחם
גוזלן (שיר)	29	יעקב ביטון
שני סיפורים ופרק מרומאן, מאנגלית עודד וולקשטיין ויצחק לאור	31	פלאורי אוקונור
מראות לשחקן המחופש (שירים) מערבית גיא רון-גלבע	62	אדוניס
הפריחת: הפוליטיקה של "המשפחה הטבעית" (מסה)	65	דפנה בירנבוים-כרמלי
הולדת הרפואה החברתית (מסה) תירגמה דפנה בירנבוים-כרמלי	79	מישל פוקו
המנושלים (שיר)	98	ציביה ברקאי
לאהוב עד מוות (פואמה)	100	חדוה הרכבי
שירה ומחויבות (מסה) מאנגלית הילה להב	103	אדריאן ריץ'
מה שלא אמר יוסף (שיר) מערבית גיא רון-גלבע	119	נאצר רבאח
אימיל מן התופת (עדות) מערבית נביל ארמלי	121	אמאני אבו רחמה
כל הבנות (עדות) מספרדית יפעת דורון	128	אלברטו ארסה
דלאל חיכתה (עדויות) מאנגלית ענת מטר	135	עיאדה אג'יל
יום אחד יעשו על זה סרט (מסה)	137	יצחק לאור
שלוש הילדים שכבו (עדות)	150	מוחמד מוסא אל-אסמל
טבלואידים (מסה)	152	דולי לם
מצאתי את אחי (עדות)	163	פאיד א-שאפע'
שני שירים	164	אביאל לינדר
	167	המשתתפים בחוברת

הילה להב

שני שירים

.1

הַקְרִיאָה הַזֹּאת
עַד שֶׁהִיא כְּרוּכָה בְּקַרְסְלִיךָ
אֶתְּהָ חֲרָשׁ.

הַקְרִיאָה הַיָּא מוֹתוֹ שֶׁל אֱלֹמוֹנִי
בְּרַחוּב
הִיא נִשְׁמַעַת בְּאֲזְנֵי הַכֹּל
מוֹבְנֵת בְּנֶקֶל
רֵאשֶׁה נִשְׁמַט מוֹל הַפְּנִים
הַהַפּוּכִים. אֵינְךָ שׁוֹמֵעַ
אֶלָּא אֶת קוֹלָהּ הַסְּמִיךְ
שֶׁל הַחֲמֵלָה,
זוֹ הַנְּתוּנָה בְּסֵד

גַּם הַשְּׁמִים תּוֹלִים
חֲרָשִׁים
אֶתְּהָ כְּרוּךְ בְּרַגְלֵיהֶם
רַק לְאֲנָשִׁים הַקְרִיאָה
וּמוֹת הַזֶּר
קַל לְהַכִּינָם

.2

הָרַע בְּמַעוֹטוֹ נוֹטָה
לָלוֹן בְּסַמָּטָאוֹת
חָמוֹשׁ, כְּלוֹמֵר
צוֹדֵק מְאֹד
מִחָר יָמוֹת יֶלֶד
אַחֲרוֹן
קְרוֹעֵ-עֵינַיִם
הָאוֹר לֹא יוֹסִיף.

יִשְׁמְעָאֵל
אַל בְּקוֹלָהּ, רַק אֶת מְעַנְיָהּ
תֵּן בְּיָדֵי הַמְּכַרְחָה לְשִׁיר
תֵּן אֶת הַקּוֹל הַדָּק בְּיָדֵי
לְהַנָּקִים בְּחִילָיו

הָרַע בְּמַעוֹטוֹ – סָרִיס
הַהֲשָׁגָחָה
אֵינָנו שֶׁר אֵלֵּא אֶת
הַמְּנוֹנֵי-עַצְמוֹ.

בְּנֶקֶל יִשְׁמְעוּדָהּ, כְּרוֹיֵי
אֲזַנַיִם הַמָּה הַהוֹלְכִים
בְּרַחוּבוֹת שְׁלֵמִים.

יֵאמְרוּ
הַקְּשִׁיבוּ: קוֹלָהּ
הַדָּק שֶׁל הַצֶּפּוֹר

מאריו לוצי

שלושה שירים

.1

שֶׁל מַה הִיְתָה חֲרַבַת
 הַשֶּׁקֶט הַזֶּה?
 שֶׁל הַהִיסְטוֹרִיָּה
 שֶׁל הָאָדָם –
 אֶפְלוּ
 שֶׁל זְכוֹרֵנוּ –
 אוֹ אוֹלֵי קְרִיסַת
 הַחֲמֵר הַסּוֹפִית?
 וְהוּא
 אִם כֵּן, הֵיכֵן הִיָּה
 מִדוּעַ לֹא הָשִׁיב
 אֶפְלוּ לֹא נִצָּנוּן
 מֵעֲבָרוֹ הַמִּפְאָר...?
 הָאֵם בְּכֻלָּל הִיָּה? –
 הַתְּפִוצָּה
 כְּדֵי מָכָה
 הַנֶּפֶשׁ הַלְכוּדָה בְּבַהֲלָה –
 אוֹ מָוֶת
 מְאֻבָּנֶת בְּסֻלַּע שָׁחַר
 בְּסוֹף הַמְלָה
 וְהָאִינוֹת
 שֶׁל הַשִּׁיר, שֶׁל הַמְשָׁל...
 אֲבָל זֶה הִיָּה נִצְחוֹנוּ,

הָרַעַד הַזֶּה
ה'ל'א' הַזֶּה! הַנֶּאֱמַר עַל הַלֵּא־לְהִיּוֹת
מְכַל הַתְּאִים, הוּא הִיָּה הַזֶּרַע
זֶה, הַמִּתְסִיס.
עַל הַמוֹנֵי הַמֵּתִים הִלְלוּ מְדַבֵּר הוּא
כְּאֲשֶׁר אֲנַחְנוּ מְדַבְּרִים.

2.

תְּהוֹם פְּעוּרָה זו,
תְּהוֹ זֶה
שֶׁל עֲנָנִים וְשֶׁל חֲרֻבוֹת –
שֶׁם בְּתוֹךְ עוֹלָה הָאוֹר
וּמִתְמוּטֵט מְצוּקִיו
מְעָרֵב בְּתוֹךְ הַחֶמֶר
שֶׁל הַמַּעֲמָקִים
אָבוּד בַּמְפּוֹלוֹת הִלְלוּ
אָבוּדוֹת הַמְפּוֹלוֹת הִלְלוּ
בְּתוֹכוֹ – כִּךְ נִרְאִית הַהִיסְטוֹרִיָּה
אֶצְלָם, סוּפְגִים
תְּדַהֵמָה יוֹתֵר מִכָּאֵב
אִם מְגִלִים אוֹתָהּ בְּלֵב –
אוּ שְׁחַפְּיָהּ
זו
הִיא מַצְבָּה?
מְזַדְקָפִים בָּאוֹר
גּוֹשִׁים עוֹרִים עֲדִין
בְּכָל גְּדָלָם
וְאֶבְנִים
מְסַתְּרוֹת כְּכֹר...
לְיֵצֵר,
נֶאֱמַר

על מי נאמר
איני יודע, אבל הזכרון
האנושי מפתה אותו.
שם

מתה וחייה
בכל
של סלעים והריסות.
והם
לא נראה, אולי לא מודעים,
אבל מקשיבים –
הבה נקשיב.

.3

שמים פתוחים אלה, בתים עתיקים אלה,
אטית,

ובוהקת מאד
ביום
ובלילה
הקפה זו של הכוכבים את הצוק הזה
ונאני רק במקרה
כאן, בעקבות תכתיב, או אמונה
בחוזר על עצמו או במשתנה
של החשוב השמימי
מספר אחרי מספר

חלק משלמות זו
או מדר ממונה?
או שאין ערך

להבדל הזה
ורק הזהה
שזה עד אינסוף?

מאיטלקית יצחק לאור

סמי ברדוגו

עד אליה

מה קורה כשאני פותח את הדלת אל הבית ומגלה את חסרונו? ילד אני ואולי גם איש מבוגר. ראשי מיטלטל ברווחים גסים של ימים ספורים. העתיד מחכה איתי, ואני משתהה עם הפגמים של השכל. מעולם לא פגשתי את הביטחון כשהאשה לא נמצאת בבית. הוא חייב להיות איתה. היא גדולה וכמעט יפה, וכשהיא נעלמת, עולמי הולך לאיבוד. מערבולת הפחד נופלת עלי ברגע זה. דבר לא משקר לי. הסלון מבולגן והאורות חזקים, ונדמה שיש רעש בבית של שנינו. אבל המטבח אומר הכל. אינני רוצה להתקרב אליו ולגלות את מערומי השיש והכיריים כשהם נייחים בלעדיה, מדברים איתי במצוקתנו המשותפת וזורקים אותי אל המשימה הקשה. כעת צריך לחפש אותה, ללכת אחריה ולמצוא. לו יכולתי להישאר בפנים, בין הקירות הדוקרניים למחצה עם ציורי השמן הנלוזים שתלויים בעקימות המשתדלת להראות יופי של ים מערבי, לו רק יכולתי לא לעזוב, אז הייתי האדם ההגון של היקום הטוב.

אינני מפסיק להיות חלש. רגלי כמעט לא נושאות אותי. עובי הבשר למעלה יישאר כך עד סוף ימי. לא נעים כששבים התחנונים וזורמים בדם, מגיעים ללבי ומבקשים מגופי להישאר כאן בתוך הבית, רק לא החוצה אל השעה שבע ועשרה בערב. אי-אפשר לגדול אחרי השעה הזאת. הכל חשוך בחוץ. השקט עוד לא השתלט שם, אבל השכנים האחרים כבר מתכנסים. מה יש מסביבי שדומה ליי? איך שוב היא עוזבת אותי, ואני בסך-הכל בן תשע שנים, עוד שנה ואהיה בכיתה החמישית? תיכף אתחיל להריח את הנער הסוער שבי, בקרוב הוא יחצה את קווי הגוף המתפתלים ויעשה אותי פגום למחצה. והיא, האשה שלי, כבר עברה את שנותיה. ביטחונה מוצק בין שפתיה העליונות והתחתונות, מילותיה הן בטון שמסתלסל ברכותו אל אוזני הגברים של הסביבה השכונתית, מגיעות גם לידיהן הסורגות של הנשים החיבורות מרומניה ותוניס. לעתים היא יושבת לידן ומסתכלת עליהן מלמעלה. אחר כך בחוץ אני אחריה, רואה את אנשי

העבודה הגברית מביטים בה ללא זימה, מתכנסים אל עצמם לקראת ארוחת הערב והשינה האסורה על נשותיהם הנכנעות.

בשכונה שלי למדתי שנשים גונחות. ידעתי שכך הן הורסות את קיומן. בשמים היפים של פינת האנשים, איפה שאני והאשה חלק מקבוצה מקומית שמדברת עברית ברברית, חיפשתי סימן ואמונה זהים לשלי. רציתי הסבר על קול הפריצות ושחרור הרגליים. בן חמש הייתי ופעם ראשונה הקשבתי לרחש הנשים. אז נכנסה בי תעוזה בדיונית. חשבתי שהן עורגות לילדים כמוני. בפעם השנייה שהקשבתי להן, היתה זאת אנחה אחרת שהובילה אותי אל נוזלי הגוף שהמצאתי, ומרגע זה הם זרמו באכזבה כל לילה כששכבתי על מיטה ורציתי את אלוהים והיד בתוכי לעד.

הימים שלי הם שקר? המקום שלנו איך הוא אפשרי? לאשה בבית שלי יש רק צד טוב. היא לא כמו היתר. ממנה יוצאים צלילים של ממטרה מגדלת, טיפות היא מפזרת על הדשא הירוק בחצר, שדומה במקצת לשערות הרגליים שלי. יש לי אשה שמטפחת בכוחות הטבע, אך כעת גופה המרומם אינו איתי. כבר אחרי שבע בערב וביטנו ריק. אני מגביר את תהודת האוויר הדחוס. יש כאן סירחון של צמצום אנושי. האף שלי נושם הבל וכבר מתגעגע לריח הביצה המגורדת עם העגבניה המעוכה שאכלתי בגיל שלוש. זהו המזון של מקומות לא ישרים. פה, במטבח המטורף, היא עשתה לי תערובת שלו וקבעה את החשק והרעב שיהיו לי מאוחר יותר בעיר. האשה ואני לא מבזבזים אוצרות יקרים. אנחנו יודעים כמה בסיסי החומר סביבנו, בבית ובמדרגות המקושטות במעקה ירקרק, בשיח ורדים לא פרחוני ובעץ צאלון שעליו הקטנים נושרים בקלות ועושים תפוזרת של שטיח מבולגן על שביל בטון מרוסק, כמו ורידים קפואים שמשתרגים עד חבלי הכביסה והגדר הפרוצה.

כעת, בחשיכה שעולה מחוץ לקירות הבית, לא רואים את הסדקים. כך הוא האזור שלנו, זהו היקום ואין דבר מלבדו. העיר היא גיאוגרפיה בדיונית, המצאה הרסנית שמנסה להעלות פיתויים בלבי ובלב הנערים שיצמחו כאן. אין צורה ואין סגנון של חיים אחרים. כולנו לא מאמינים במותם של הורים מבוגרים. אולי בגלל זה אני מוגן בעיקול ההתיישבותי שנבחר לאחדים שכמותנו.

אבל מה איתה? היכן היא? כמה אני מייחל לשינוי תהומי של שתיים או שלוש דקות. אחריהן אהיה האיש ההוא שאני רואה אותו ממרחק השנים. לרגעים נדמה כאילו הוא כאן, ואני הקטן מביט בזה המבוגר שלוקח את שפתי ומדבר במקומי, דולה את נזילות העצמות המתפתחות ואומר לשינוי שהסיכוי ישנו.

איך ייתכן שיתקיימו בי שניים? מה לי שנולדתי עם תרכובת הזמן והמינים

ההפוכים, זה שאינני עכשיו וזאת שהלכה מן הבית, עזבה אותנו בלי לחשוב על מלחמת ההישרדות של השעה הקרובה? אך אולי יעברו רק דקות ספורות ותיעלם הבהלה, והנה היא תיכנס ותפליא בקולה ובתנועות ידיה, ומילותיה יהיו פשוטות מכל, ואור הסלון ידעך, ובדי השמלות ינוחו משימושן הקישוטי, ושוב יהיה מלא במסגרת המרובעת שלנו. כך נעשה כאן בית. כך נברא עולם. נהיה אני והיא כמו ההם מהקבוצה המשתרשת.

הרוב קרוב אלינו. אנשי המקום שלנו שכנים במרחק קצרצר. זאת שכנות מקורית ולא מתבוללת. לידי חמישה במשפחה, וממול שניים בתוספת ילד מוזר. אחריהם נערה עם אמא ואבא לא כל-כך ברור, מין קדוש מטושטש שלפעמים נדמה לי איש מת שחי. לכולנו יש ניצנים דומים על האדמה והכביש עם שתי המדרכות. לי ולה כמו לשכנה המזדקנת ולילד השמנמן. באור יום הם מסתכלים עלי ויודעים שהשארתי את האשה בפנים. בינתיים אני יכול לזרוק צרפתית וערבית לגברת הכפופה, אחר-כך לעבור לחצר של השמן השָׁבֵעַ. שלשום שיחקתי איתו תחת הגראז' ולא דמיינתי את ההורים שלו. דיברנו כמו שמדברים ילדים בכיתה גימל. הוא גם צחק איתי והפגין מולי את כוחו במשחקי כדור. הוא חזק מדומה ואני אהיה משתפר. הבנים הצעירים יודעים שכאן אין ילודה פראית, ורק בחולצות הפסים שלעתים לבשנו ראינו תזכורת לילדי הארץ והקיץ.

הזיכרון מביא לי הווה חדש. עכשיו זה הערב שהיה ומחר אולי לא יגיע. אני רואה את הבית, בתוכו אני נמצא ויודע להציץ במקצועיות על הבתים הסמוכים. חמישה או שישה, לא יותר. יחד הם מקימים קהילה, עושים חברה ערנית. בבטן של כל אחד יש תשוקה עזה למגע המדינה. אני כמוהם אוהב את המלה ומרגיש שייך לעצמי, מבלה הרבה בחדר השינה, נשכב על הרצפה ושומע את תנוחות האשה שנמצאת בדרך-כלל בבית, שוכבת קרוב אלי וגם הולכת יחפה, דופקת צעדים חזקים ולא רועמים, ואני שולח יד למחברת שורות וקורא שיעורים, לומד אותם בשבילי ומכין את העתיד לשנינו. על הרצפה אושר היה מגיע אלי, שְׁמַחַה עלתה בי שכך מחנכות אותי האשה והארץ שלי.

לו רק היה אפשר להחזיק בשתייהן, לשמור אותן בכיס המכנסיים הנפוחים. אבל עכשיו הבגדים שעל גופי עדיין שייכים לקיץ למרות שהסתיו בעיצומו. חולצות טריקו דהיות לרשותי, ולה אריגים דקים נופלים על הידיים והבטן. ברגליים לעולם אין מכפלת. האשה רוצה שאדאג כבר להחלפה. ערימות הסוודרים מקופלות גבוה בארון שבחדרה, ואני לא נכנס בתוכו. מותר לי להיות רק ילד מנומס מהסוג הטיפשי. רואים את זה בשערות ראשי, אותן היא מספרת כל שלושה שבועות ושומרת לי עורף נקי וחלק. לפעמים אני שולח יד לאחור

ומלטף את המרווח הקצר, מאמן את החשק שלי לגיל מאוחר יותר. כבר היום אני חייכן כשצריך, והיא, שצופה בי במבטה האדיש, שמה אותי בקו אחד עם ילדי העולם הברור.

בפרבר הסופי שלנו ייתכן שגם היתר יודעים על ילדים כאלה. אינני מבין כיצד זה אפשרי אם כולם סגורים בבתיהם בשעה הזאת? מכאן אני מרגיש שהם מכינים תוכניות ליום המחר. כמה מן הבוגרים הולכים במדים לעבודה וגם קונים אוטו, לא מכונית, אוטו קונה משפחה אחת ומגדלת בנות שלומדות בסמינר ומביאות עוד עברית לתוך הפינה. לאט-לאט אולי תהיה פה ישראל מעט מפוארת. ככה אני לא משקר לנפשי, ובגלל זה היא יוצאת ממני ומבקשת לדבר, אומרת במקומי קולות ומדקלמת בשמי 'בואו אלי רגליים תפוחות של אשה, בואו שערות שחורות וארוכות, קשות ומלופפות, בוא בבקשה עור חלק ונוצץ, הבא איתך את העיניים'. טקס פרטי מתרחש לי בסלון, ובאמת אלה רק העיניים, העיניים שלי שרוצות לראות את עיגולי היופי החומים והרכים שלה, אלה שנתחמים בצורה בלתי אפשרית. מלבד האשה של חיי הקצרים, לא נמצאת אחרת שיש לה אותן.

וכך קורה שוב שעיניים מביאות לי סוג של מדינה ילדותית, אחר-כך באה גם האשה, האחת שתחדיר אותי חזרה אליה, ושלוות הזעזוע תתרחש בתיקונה השלם. אולי עכשיו אני אומר כך, ואולי גילי הגדול קורץ אלי משם. דבר-מה נשטף בחומרי הראש ומעניק לי את הזמן שיהיה, את בחינת העין שמבשרת על אסון המגע וצליפת הלב. מה יהיה עלי בעוד רבע שעה? מה יקרה אחר-כך? כיצד יבואו איתי חברים קטנים אל עיר גדולה? אני נוטש אותם מחוסר ברירה. בחוץ הם כבר מרגישים את זה, מסמנים לראשם את עזיבתי המתבקשת, ואני מנסה להיאחז בשטויות המשחקים והחיבורים שעשינו פעם, לא מזמן, מאחורי מחסן ברווח של מטר אחד ובגיל של שש שנים, כשהרשינו לעור להיות שחקן מתפשט מבגדים, ואת האדמה עשינו כמה עולמית. אבל אלה הילדים שאיתי שומטים צעצועים וצביטות מלטפות. הם אינם יכולים להדביק דבר ממני. כלום אני אז, וכלום אהיה גם בקרוב? הרי היא נטשה את ביתנו, ואנשי החוץ מתארגנים להמשך השעה והחיים, ועלי להיות האדם בלבד, לא הילד ולא האיש ההוא, אלא רק האחד שמוכרח לעשות צעדים וללכת אליה, לחפש את הגיון התמונה הנושמת שמחקה את מהלכי נפשותינו ואוגרת את תנועות הגוף שנתקלות ברהיטים הצפופים, ואף במטבח לא מוצאות מרווח יאה.

תיכף אצא. מיד יפגוש אותי החושך ואנסה לעמוד לצידו, לא להתנגד לו ולהראות פנים של גיבור ילדותי, חמקמק שכזה, אולי אוליבר אחד מוכה ביתמות

עליזה ודוחק את הרצינות למעמקי הביוב. כזה אני במידה ואפילו חזק בתחושות התהום הבוגרות. צעיר יכול לקבל על עצמו צער רב. אין נורא בכך. הזמן לא מתערב בעוצמה, אבל אם אני איש כעת, מדוע לא פוסק החיפוש? והנה, בסלון המואר, אני לא עומד במקום אחד כי אינני מסוגל, והחושך צועק אלי בוא כבר. כך למעשה מושך אותי דבר, אולי השטן האמיתי ולא זה המומצא של שנינו. הברכיים תמיד נכנעות ראשונות, עושות כיפוף ושוברות את עמידת הזקיף במעבר שבין המטבח לסלון. האור מרגיז ומקצין את אי-הסדר שתמיד היא משאירה איתה ואחריה. אין מי שיאסוף כאן חצאיות וחולצות גדולות. רק עלינו נופלת המשימה ואנו מבצעים אותה אחת לשבוע. אבל עכשיו לא איכפת לי להישאר מסורבל בין כל אלה. רק לא להיזרק אל השוטטות האיומה על מדרכות ושבילים מוכרים, שכל-כך שנואים עלי בשעת הערב המתקררת. אני עושה כמה צעדים וכמעט מגיע עד המראה. רגע אני מציץ בה בחטף, חצי פנים נחשפים מולי וקשה להאמין שיבוא יום ויגידו עלי איש מקובל בן שלושים וארבעים. אחרי ההשתקפות מוכרחים לגשת אל הדלת, לשלוח יד ולפתוח את העולם אל הריק הבריא של ארבעים וחמישה מטרים רבועים, עמוסים בבגדים שמונחים גם על משענת הכיסא.

הנה זה קורה. הדלת נפתחת בכוחות נסתרים שנולדתי איתם. זהו המאמץ הבלתי ייאמן שירשתי מהאשה שלי. הוא נמצא בחלקו גם בכתים הקרובים אלינו. כרגע אני הוא זה שמשחרר את הידית ועומד בראש המדרגות, לא יודע מתי יופיעו הדקות שיחזירו אותי פנימה. אני נפרד. בחוץ באמת חשוך, הרבה יותר ממה שהרגשתי. אבל לי יש משמעת איומה שדורשת ללכת ולחפש. כעת צריך למצוא אותה, לבדוק לאן בחרה ללכת, החליטה להיות אשה אכזרית שנוטשת את הילד ושוברת את האיש. אינני יודע את כוונותיה, לא אז ולא היום. רק לרדת מדרגות ולפתוח שער. ממול עומד הבית השכן שמכוסה צבע שחרחר. נדמה כאילו שאריות האור בתוכו, שיוצאות ממנורות של ששים ואט, מתאימות יותר. אצלנו רק הפלורוסנט הלבן מציץ מדי פעם ומעניק שיזוף חיוור לעורנו. זהו החוץ וזאת האפילה. אפילו ילד כמוני יכול על שניהם. כך זה לפחות בדקה הראשונה שמבשרת כבר את שבע וחצי. מה שקרוב אלי תמיד נוח. כמה זמן אני יכול להשתהות בחצר המוזנחת? באור של יום היא החיים ובערב היא העתיד. בגלל זה אי-אפשר איתה ככה, כשהיא מסתירה את עצמה בכיסויים כהים ולא מדברת איתי ברמזים על האשה שעזבה. המשימה נזרקת עלי, הכל לרשותי במסע החיפוש לקראתה. אליה אני צריך להגיע, עד אליה. לכן אני מגשש בעל-כורחי, משחרר את היד האוחזת במעקה ויורד מדרגה מדרגה, מגיע

אל גובה פני הארץ וצועד אל השער. אני זקוק לעזרת השכנים, ייתכן שבאחד הבתים היא נמצאת. אבל הם בשלוותם, מראים לי כתף ומתכווצים רק לעיגול המשפחה שלהם, ואני בסערת הידיעה הנוראה, ניצב בפתח המדרכה והעיקול הקריר, מקבל את ישראל האישית, זאת שלעד מכניעה את השכונה הפרטית של לבי.

בזמן של חמש דקות לא ניתן לרכוש תודעה. סביבתי לא מסבירה על שירה וגעגועים ועל איש כלשהו שכתב את נפלאות הייסורים. היתה לו נחמה ונדמה לי גם אהבה שחצתה את יבשת אסיה לאירופה. כך סיפרה עליו מורה וביקשה שנרשום פרטים במחברת השורות. בגיל שמונה חשבתי שהוא איש העולם ולא אהבתי את פניו העגלגלות. ראיתי בתוכן אומץ מתחצף ונדחסתי למנהגים אחוריים שקורים בביתנו. אבל הערב זה לא כך, אני דוהר על אומץ משלי, זו עם תנופת הבהלה ושומע את השער חורק מאחורי. כאן האפשרויות לא רבות, אולי לא קיימות כלל, הרי אני זעיר ולא מתאים, מפרק את נפשי לתוך עצמות ושומנים, מטפח בסלידה את הזרע שנפלט טיפין בין רגלי, וכך משפר את המראה הגלותי שיש לילדי אלג'יר בתחילת שנות השישים.

הזמן הוא כעת, הדקות הן עכשיו והרגעים הם ההווה, אבל אולי אנחנו עיירה של פעם? המחסנים יכולים להצדיק זאת. כל משפחה בנתה אחד משלה, עשוי טלאים של עץ ופח. לפעמים אני נפגש שם עם ילד וילדה, בודק איך אצלם מאורגן החלל הנחוץ ומאמין כמוהם בקיומו הטבעי של מחסן הבית, כי בלעדיו אי אפשר, ולנשים שלנו הוא המפלט החיוני שבתוכו קמה ההתרחשות הסודית המבשרת על התפתחות בטנן. הגגות המעוותים מצטרפים לעבר, כאילו מצוירים ותלויים בצורות משולש ומרובע, ללא גובה זהה. הרחשים הנפלטם תחתיהם הם תפילה מזומזמת, גם אם חלקם באים ממסכי טלוויזיה צבעונית. משפחות בפנים מנסות להתאים אל הקידמה. האשה שלי מבקרת אותן בזמנים רועשים, לפעמים חצי שעה לפני ארוחת הערב שאף-פעם לא מתארגנת אצלנו. בדרך-כלל אני לעצמי אוכל לחם וביצה, והיא תתעכב קצת ותשים בפיה זיתים ודג מיושן.

והערב הערמומי מזהה את הבשר החשוף ברגלי ובידי. הרוח מענישה אותי בדקירות. אני מסתכל ימינה, שם לא הכיוון שלי. היא הלכה בצד הנגדי, הפעם הרחיקה הרבה יותר מהעיקול הקרוב אלי. השמאל הוא אופק חשוך יותר ועליו בניין מגורים ושביל ארמדם מלווה בשיח ההרדוף. הפריחה הוורודה והלבנה משקרת אנשים ומרבה חרקים. האח של הילד השמנמן סיפר על הרעל שיש בעלים הארוכים שלו והזהיר אותנו לא להכניס לפה. לקחתי את הסכנה ברצינות

גמורה וחששתי גם מחומרים של חול וסיד כשדחפתי בהנאה לבטן, הרגשתי מהם שבע וידעתי להסתפק בטעמים החולניים.

ברגע אני מוכרח להגיע לשם ומתחיל לעשות צעדים, יורד את שפת המדרכה ולא פוחד מהכביש היתום. האוטו הבודד עומד ליד גדר השכנים ולנו ניתן האספלט הארוך, כולו בשבילנו ברוב שעות היום, למעלה מקילומטר אחד שאֵל סופו אנחנו לא מגיעים ולא רוצים לנחש את מה שמעבר. פה יש שקר זמני של טוב בתערובת אנשים בצבעם המקורי. גם אם הזקנים כאן הם אורחי קבע, לנו זה לא משנה. יש אחת רוֹפֵידָה ושנייה מְלווִינָה, אלמנתו של דויטש שנשאר מת בדירה ארבעה ימים עד הקבורה. רק לזכור את זה אפשר בלי להבין מדוע. עורן הבהיר של הזקנות מתחבר למטפחות הראש ומחזק אותנו לחשוב כמו גדולים, עוזר לנפץ את הנכר הדלוח שהכפופים באו ממנו. באפס כוחותיהם הם לא מוכנים להסתגל ובוחרים להראות לי חיוך בלי מבוכה.

בגללם נוספת עלי החולשה. כמה הם מגוחכים וכמה חבל שזהו המסלול שלי. ליד השביל המרוצף וההרדופים חיים הבודדים בקומה הראשונה. שפתם כל־כך איומה ומתנגדת למקום. הם עלולים להרוס את ההתפתחות, והאשה שלי דווקא מכאן בחרה ללכת. מתי היא הפסיקה להתעלם מחוקי גדילה של צבר כמוני? אולי פסיעותי בעקבותיה? אני מתקרב אל המדרגות הרעועות שאין בהן מעקה ופעמיים נפלתי בהן. שפשופים על העור עברו לי מהר וצללקת אחת ביד לא היתה באשמתה. ריח ההרדוף דביק לגמרי, וחרקים נמים בתוכו ופועלים ברבייה כל־כך לא מינית. עיני מחפשות פתיתים כי החשיכה גוברת. מי מרשה לילד להגיע למקום אסור? רק בשכונה יכולתי לגדול נכון. ברגע שאני עוזב אותה באים עלי הגופים והמדינה. הם דורשים ממני סדר חדש. בכוונה הם מבקשים את בגדי על האדמה ואני יכול לעמוד ערום רק בנקודה שיצאתי ממנה לפני דקות. פטמות, גב, חזה וירכיים הראיתי לציבור המקומיים שלי. עכשיו גם צרצרים נשמעים בתחתית המדרגות, ושביל העפר לְפָנַי שולח אותי עוד ועוד, למצוא אותה חבויה בין בניינים נמוכים וגדרות מרשת פלסטיק, ואין לי רעב ואין לי תקווה, וככה מתחילה הליכה מהירה אך מדודה.

אם אפשר היה להגביר קצב הייתי שולט במצב הערב. אבל ריצה בגיל תשע ועשר משפרת פחד ואינה מסלקת אוויר מפריע, שתמיד הלך נגדי ורוקן חמצן מריאותי. כעת לבי אומר לרגלי שימרו על עצמכן, שימרו אותי מפני נפילה ותנו לעיניים הטרודות את השיטוט הנדרש על השביל והסיבוב המתקרב. כאן נחות כבר שלוש מכוניות ושומעים ברור יותר קולות אנשים. אינני מכיר אותם ולי הם לא חיים. מעולם לא קיבלתי מהם מלים והיום אני שונא את הקשר שהם עשו עם

המערכת החיצונית. הם ודאי אנשי ביטחון ופקידי מוסד. גם בערב הזה אני יודע על הכסף הבזוי שהם מארגנים לקופתם ולנשותיהם הצעירות שמפזרות צחוק קולני לילדים עליזים, ילדים לא מעולמנו, קטינים שמזמן התחילו לחרוך את שערותיהם בחוף ים, מזרזים את לשונם הבוגרת ולא ממתנינים יום אחרי שנגמר גיל שלוש-עשרה.

אלה יהיו אסונות חיי והאשה שלי אינה מבינה את האשמה. אולי יהיה אחד שבבוא הזמן ידע להסביר לי על כוחותי מול הנערים המתפרצים והוריהם הפסולים. יכול להיות שאבין את פשר החינוך. אבל האם גם הערב הזה עומד לטובתי? איך ייתכן שכך אם אני פה בחוץ? ראשי עובד על משימה אחת, מבקש רק לראות אותה. אחר כך יהיה אפשר להפסיק לנשום. אבל לי נדמה שמנוחה לא תבוא עלי לעולם, ופתאום, רגע לפני הסיכוב, קופצת מולי הנערה השכנה שלומדת בסמינר, מחייכת אלי ועוצרת את הליכתי.

'אני באה איתך,' היא אומרת ורוצה להחזיק בידי.

'מה פתאום? אבל אני הולך לחפש אותה,'

'אני יודעת, זה בסדר, אני באה איתך,'

'אבל את כבר גדולה, נדמה לי שבע-עשרה עוד מעט,'

'שמונה-עשרה ממש בקרוב, בוא נלך כבר,' היא אומרת וממתינה לכיוון שלי,

ואינני רוצה אותה כי עזרתה לא הגיוניות ובקשתה נראית לי אחרת.

וזאת הנערה, פניה שמחות במידה קבועה, ושלי לרגע הלכו למקום אחר אבל מיד חוזרות אל דאגת היחיד, כי אני הוא זה שהולך בחושך וצריך לראות כבר את האשה שלי, לא את של זאת שהולכת אחרי ולא מוכנה לעזוב. אינני מביט בה ורואה מימין גן מחורב עם עשב שטוח ובמרכזו פנס עגול מפיץ אור לבנבן, מנסה להאיר את מתכות המשחקים ומכריז על הלילה, מבקש לסלק את הנוכחים. גם אותה הייתי מסלק, את צעדיה הקלים של בת הסמינר החזקה והגבוהה. אין לה יופי ושערותיה מתולתלות בשחור מוגזם. אינני יודע אם תוכל להצטרף אל הנשים המבוגרות ואילו קולות תוציא מחדר שינה. היא נערה של מראָה הבנים ואינה מתאימה למצוקה הנמשכת. אולי כעת כדאי להאיץ, לנסות להתרחק ממנה ומעלילותיה הטיפשיות והלא מודעת. עוד עשר ועשרים שנים אדע שצדקתי עליה ולא אתפלא על השניים העולים מתוכה, זה שיהיה אבי ילדיה וזה שמראה לי את עצמו דרך גופה המגושם. גם צאצאיה יהיו תערובת הפוכה של יופי וכיעור.

ואולי בגללה, ואולי בגלל השהייה, התרגל גופי אל הקור, ידי לא מרגישות את הרוח ועיני מביטות בחדות על הכביש הצר בסמטה. אני חוצה אותו ושומע

את הנערה עושה כמוני, מתחבר אל רחבת עשב ועצים עם ירוק דהוי עליהם. שנינו נמצאים ברווח בין בניינים נמוכים. ביתנו מזמן לא איתנו ואני חורג מוגזם שמפתח בזה הרגע את זרעי העיר הגדולה, זו שאחיה בה לעומת השאר ואסכים לארח אשה צעירונת ואחר כך איש שירצה לקשור את גורלו באפשרותם של הימים הטובים. לרגע אני רוצה לומר משהו לנערה, נדמה לי שהיא כאן האשה שלי, אני מבקש לחלוק את תחושותי הנבואית, אבל אסור שאשתף אותה בתקוותי הדלילות, כי אלה תקוות רוח עשויות דמיונות מכווצים, כל-כך לא מפותחים, מתבוססים רק בתוכי שלא יודע תבונה ולא יכיר אחריות על מישהו נוסף.

כאן אני מעז להתקרב אל פתח הבניין שמולי. לא אלוהים מפעיל את כוחותיו בגופי, רק הנהייה הפנימית מושכת אותי להתקרב עוד ועוד, מרחק קצר לפני חלונות הבניין. צעדי נעשים בלחש, פוסעים בהכוונה ונזהרים מעלים יבשים ושקיות ניילון, ואני מקווה שההיא מאחורי לא תקים רעש ותאפשר לי את המארב. גופי מתחיל להתכופף לקראת השיח המסתיר. היא מצטרפת אלי ומתאימה את הגובה אל מחבוא העלים. גם בחושך רואים את האדום החזק בפרחים לידנו. הם גדלים כל השנה על השיח המבוית שמפוזר בכל מקום אפשרי. קו החלונות לפנינו, לא מכוסה בוילון ותריס. כך זה טוב כי אפשר להביט על המתרחש בסלון שמאורגן בשקט נעים, ובפינתו, כן, כן, מול דלת הכניסה עומדת מכונת התפירה. אס-כך, זהוזה, כאן היא נמצאת, אצל התופרת, אליה היא באה, אל אדלה התופרת, עד אליה היא הגיעה. הנערה לא יודעת על כך דבר, ואני מחכה לראות את האשה שלי נכנסת יחד עם אדלה הזקנה, זאת המתגוררת הבודדה שמרכיבה משקפיים בעדרשות עבות ואוצרת בקפלי גופה את ההיסטוריה של בעלה המנוח ואת גורלו העקוב בפולין.

העיקר שתופיע כבר האשה שלי ותראה סוף-סוף את המזימה והמטרה העצמאית שלה. ודאי, רק לכאן היא באה הלילה. בעבר ראיתי אותה בסלון הזה ולא הפתעתי את שתיהן בהופעתי. הנחתי לה ולעיני להביט בשיחה האילמת עם התופרת, בלי להבין מה הן אומרות, נאבק על פשר הסתימות ועל החלון הארור שסוגר בשמשתו את מהות ההמשך שלי תחת השמים הנספחים, ואני נותרתי לצפות בהן מחייכות ונוגעות בידיהן העבות, מודדות בסרט מגולגל היקפים, עוכרות על בטן רכה ושדיים זקורים, מתלטפות בכד שאינו סֶטֶן אך דומה בדקותו ובברק שלו לזוהר מוצף גירוים שקרובים לקודש.

'היא לא נמצאת כאן', אומרת לפתע הנערה בקול.

'צריך לשמור על שקט,'

'אבל היא לא כאן,'

'איך את יודעת, אולי כן?' אני מתחנן אליה והיא מצחקקת ושולחת יד לגב שלי.

'שקט בבקשה', אני אומר לה ומתפתל מהיד שחודרת תחת החולצה ועוברת על העור, מתאמץ לא להתרומם ולהיחשף בגובה מול החלון והסלון של הזקנה אדלה.

'אבל אני לא מבוגר',

'אתה כן...', הנערה עונה לי וממשיכה ביד אל העורף, ואז מפשיטה אותי מהחולצה, מושכת אותה בידיה הלא נשיות ובחוצפתה הגלויה מול הלילה המצטרף אליה בין השיח והפרחים, ולי אין התנגדות אפשרית, ושוב מגיע הקור, הפעם חזק יותר, ומגע הידיים של הנערה לא מחמם את העור, רק צחקוקיה נשמעים ומפריעים את הסוף המתקרב. הניחי לי בבקשה, אני מבקש לומר לה, ומחבק את הבטן בידיים, מנסה לשמור את קו העיניים על הסלון מולי, וזאת הנערה אוספת את חולצתי ומגלגלת בידיה, רואה אותי מכווץ ושומר מבטים קדימה. אינני יכול להסתכל עליה ועל המעשים שתרצה לעשות איתי בהמשך, והיא שמחה על החולצה וההלצה הנבזית, ואז קמה והולכת מהשיח, מתרחקת אחורה אל הדשא והכביש, חוזרת לכיוון הגן והשביל שייקח אותה לבית בשכונה.

ואני הגעתי עד הנה, עד אליה באתי כדי לראות אותה ולא לוותר לגופי החשוף וללילה, גם לא לביתנו שנמצא שם, לא למהות זעירה בחיי. מי יכול לזהות אותי נוצץ בבהירות העור של החושך העכשווי? איש לא עובר כאן ולא ייתכן שתצא תולדה של עתיד כלשהו. עוד אני מחכה מול החלון ולפתע נכנסת אדלה התופרת מצד ימין, מחזיקה בד פרחוני ומתקדמת לאמצע, קרוב לאחת הכורסאות החומות, לכדה היא מתעסקת בכד אבל פיה מדבר, מלים היא אומרת ומושכת באיטיות את ההמתנה, עדיין מרכינה ראש אל הפרחים המצוירים, שפתיה נעות ומותחות חוט אליה, והנה היא באה, יוצאת מאותו הצד בשלווה שמנמנה, הנה היא האשה שלי הולכת בקומבינזון צמוד עד אדלה ומחייכת לה, וזאת מסתובבת אליה ונוגעת במותן ומיד גם בשנייה, ושתייהן פוגשות עיניים ומהנהנות בראשן, מפעילות מולי את מפגש הגופות, זה שמדובלל בזקנה ומכוסה בכותונת ישנה, וזה שמוצק ומראה בשר תפוח וחיוני, ואז האשה מפנה ראש אל החלון, מסתכלת ישר כמה רגעים ומאיצה את לבי, ואני מרגיש את הבטן והגב הפרוצים, לא יודע מה לשים עלי, סביבי נעלמו השקיות והשאריות, ורק גופים מוצקים של אבן האדמה ולחות השעה מציעים לי כיסוי מתפורר.

גם הפעם אני מניח את עצמי. דקה עוברת והן לא רואות אותי. החלון והשמש

ממשיכים לעשות אותן אטומות ושקטות, ולי החוץ מתרגל למצב השעה, מכפיר את כולי מולן, ובנוסף צוחק לי בפחדנות של ילד, כי הנה באה אדלה אל האשה שלי ועוטפת אותה בכד הפרחים, יוצרת לה צורת שמלה רחבה שאולי תתפור בקרוב ותבוא איתה עד אלינו, תעבור דרך השער ותיכנס, ובחצר היום אדלה תישאר ותקרא לאשה לראות את מלאכת העבודה התפורה, והיא תצא אליה ותביט עלי מציץ מתריס הבית, תחליט על דעת עצמה להוסיף את הבגד החדש למצבור הארונות הקורסים.

סילאן דלאל

שלושה שירים

כ

הַלִּילָה שְׁבִתִּי אֶל חֲלוּמֶךָ
מֵאִימַת הַבְּרִידוֹת.
שֶׁעַר נִפְתַּח בְּחֶצֶר, נְשִׁימוֹת הָעֲלִים
נִשְׁמָעוֹת
וְשׁוֹב מְכוֹנִיּוֹת
מִכְתִּימוֹת אֶת הַקִּיר בְּאוֹרוֹת כְּתָמִים.

הָאֶצְבָּעוֹת מְרַחֲפוֹת עָלַי
קְרוֹת כְּקֶרַח וְזָרוֹת.

בְּחֶדֶר, לְמַעַלָּה, אֲנִי שׁוֹמֵעַת
אֶת קֶצֶב הַמְּלַחֲמָה מִתְגַּבֵּר,
כָּל רוּחוֹת הַשָּׂרֵב פּוֹרְעוֹת
אֶת הַוִּילוֹן.

הִיִּית אִשָּׁה כָּל כֶּךָ מֵהֵר,
חֲשַׁבְתִּי שְׁכֶךָ נִשְׁמָע הַרְחָשׁ
מִתַּחַת לְכַרִּית.

בִּישִׁיבָה, עִם הַגֵּב לְחֵלוֹן הַצִּפּוֹנִי
מִצָּאֵתִי מִסְתוֹר דֵּי נוֹחַ
בֵּין עָלִי הַגְּרָנוֹיִם וּפְרָחָיו
נִשְׁמָתִי דֵּי אוֹיֵר לְהִסְתַּמֵּם, צְפִיתִי
שֶׁתְּחֹזֵר לְמִטָּתִּי, הַשְּׂאֲרָתָּ
פְּתַק לְפָנַי אוֹ אַחֲרַי שֶׁנִּעְלַמְתָּ.

זְהִירוֹת, זֹאת רְצָפָה מְשִׁישׁ,
אֵל תְּרוּצִי.

אם אסתכל עלינו כדמויות קומיקס

לוֹחֶשֶׁת לְכָרִית, כֹּה פְּחָדְנִית
אוּ מְפַחֶדֶת
לֹא הִתְאַפְּשֶׁר,
לֹא בְּחֶרְתִּי שְׁעָלִי לְהִדָּק,
לְחֻבֵּק, לְפוֹרֵר וּלְהִצְמִיד בְּדָבָק
שְׁנִית, נְשִׁימוֹת רְכוֹת לְאָזְנִים
לֹא גְדוּשׁוֹת בְּחֻמְלָה.

אֲנִי שׁוֹאֶפֶת מוֹלְקוּלוֹת מְתוֹקוֹת תַּחַת עֲצְמוֹתַיָּךְ,
זְרוּעוֹתַיָּךְ, פְּנֵיךְ הַמְדַאָּגוֹת
מְעַל הַתְּרַגְּשׁוֹתֵי הַמְתַּפְּוֶגֶגֶת בְּחֶדֶר
בּוּ מְזוֹרֵן אֶחָד, כֶּסֶף אֶחָד וְזוּג רַמְקוּלִים
דוֹלְקִים לְלֹא מְנַגֵּינָה.

נמלים

1.

הָעִירָה דוֹמְעַת,
צְפוּרֵי טָרֶף מְקַנְנוֹת בָּהּ
שְׁלֵדֵי מְכַרְסָמִים מְכֹסִים
עַל לְבֶן מְדַרְכוֹתֶיהָ הָאֵינְסוֹפִיּוֹת,
הַכֹּל בָּהּ מְזַדְקֵר מְעַל רָאשֵׁי
כְּמִצּוּקֵי עֵנָק.

2.

אֵינְנִי כָּאֵן כֶּשֶׁם שֶׁהִלְכָנָה
אֵינָה מְתַמְלָאֵת, כֶּשֶׁם שֶׁהִחֲשָׁכָה
אֵינָה יוֹקֶדֶת עַל עֶרְפִּי.

.3

רְבִים יָמִים מְתִים בְּזָרוּעוֹתֵיהֶם
שֶׁל רְבִים יָפִים קִירוֹת מְגוּרִים
זָרִים מְרוֹחִים בְּחֶרְקִים מְתִים רְבִים
בְּתִים יָפִים עֲלֵיהֶם אוֹכֵל לְסֶפֶר
יוֹם אֶחָד, אוֹלֵי.

.4

רַעְשֵׁי מְקַלְדָּת
רַחְשֵׁי אֶצְבָּעוֹת
נְהֻמוֹת שְׁקֻטוֹת וַחֲנוּקוֹת.
הַיְקוּם מֵלֹא כַּעַת
אֲךְ כְּלֵי רַעַד גְּדוֹל מְשׁוּם סִבָּה בְּרוּרָה.

.5

אִם אוֹכֵל לְבְרָא
אֲשֶׁרִטט קִיּוֹם קָטָן וַיִּחִיד
שֶׁרָגְלָיו יִצִּיבוֹת, בּוֹ קוֹלוֹתֵיהֶם
שֶׁל אַחֲרִים לֹא יִשְׁמְעוּ, בּוֹ יִהְיֶה
תּוֹ מְדִיק לְכָל צַעַד
בְּחֶדֶר הַמְדְרָגוֹת.

יאניס ריצוס

יווניות, שיר שלישי

במקומותינו השמים אינם מפחיתים אף לרגע
את השמן של עינינו -
במקומותינו השמש לוקחת על עצמה מחצית
מכד האבן שאנו מרימים על גבנו;
הרעפים נשברים בלי הגה תחת ברכי הצהרים,
האנשים חולפים על פני צלם ומתקדמים כפי
שעושים הדולפינים לדוגיות מסקיאתוס
אחר כך צלם נהפך לנשר הצובע את כנפיו
בשקיעה
ולאחר מכן הוא מצטנף על ראשם והוגה
בכוכבים
כשהם משתרעים במרפסת השמש
במחצת הצמוק השחר.

במקומותינו על כל דלת מגלף לו שם
זה שלשת אלפים שנה ויותר,
על כל אבן מציר קדוש שעניו
עיני פרא ושערו חבלים,
על יד שמאל של כל גבר מקעקעת
דקירה אחר דקירה בת ים אדמה,
כל בחורה מחזיקה חפץ אור מלוח
מתחת לחצאיתה
ולילדים יש חמשה-ששה צלבים קטנים
של מרירות על לוח לבם
כמו עקבות צעדם של השחפים
על חול החוף אחר הצהרים.

אין צורך לזכר זאת. אנחנו יודעים.
כל המשעולים מוכילים אל הגרנות הגבוהות.
האוויר חריף שם למעלה.

כשנשחקת הרחק כתבת הקיר המינואית
של המערב
וככה השרפה באסם שעל שפת הים
הזקנות מעפילות עד הנה במדרגות
החצובות בסלע,
הן יושבות על האבן הגדולה וטוות
בעיניהן את הים,
יושבות ומונות את הפוככים כמו היו
מונות את סכו"ם הכסף של אבותיהן
ומאחר יורדות להאכיל את נכדיהן
באבק השרפה של מסלונגיי.

אכן, אמת, לנמשך יש שתי ידיים כה
נוגות שזורות בלולאותיהן,
אבל גבתו מתנועעת כסלע
שכמעט נתק
מעל לעינו המריה.
ממעמקים עולה אותו הגל המתעלם
מתחנות,
ממרומים זורמת אותה הרוח עם עורק
השרף וראת המרנה.

אוי, שתשב פעם, שתפקד בזה אחר זה
את כל עצי התפוז של הזכרון,
אוי, שתשב פעמים, שהצר יניב ניצוץ
כמו קפצון,
אוי, שתשב שלש ותטריף את דעת
יערות הזית בליאקורה,
שתהלם באגרופה ותנפץ

אֶת הָעֲרִיצוֹת בְּאוּר,
 שְׁתַּמְשֵׁךְ בְּנֶזֶם דֵּב הַלִּילָה כְּדֵי שִׁירְקוֹד
 לָנוּ צָמִיקוֹ בְּאֲמֻצֵּעַ הַמְעוֹז
 וְהַלְכָּנָה תְּקִישׁ בְּתֶף מְרִים עַד אֲשֶׁר
 מְרַפְסוֹת הָאֵיִם יִתְמַלְאוּ
 חֲבוּרוֹת יְלָדִים מִנְמַנְמִים
 וְאִמָּהוֹת מְסוּלִי.

נוֹשָׂא בְּשׁוֹרוֹת מְגִיעַ מִן הַגֵּיא
 הַגְּדוֹל בְּכָל בֶּקֶר,
 בְּפָנָיו זֹרַחַת הַשֶּׁמֶשׁ הַמִּיזֵעַת,
 תַּחַת בֵּית שְׁחִיו הוּא אוֹחֵז בְּכַח
 אֶת הַיּוֹנִיּוֹת
 כְּפִי שֶׁהַפּוֹעֵל אוֹחֵז אֶת מְצַחֲתוֹ
 בְּתוֹךְ הַכְּנִסִּיָּה.
 "הַגֵּיעָה הַשְּׁעָה," הוּא אוֹמֵר. "הַכּוֹנוֹ.
 כָּל שְׁעָה הִיא הַשְּׁעָה שֶׁלָּנוּ."
 מִיוֹנִיּוֹת רַמִּי סַעֲרִי

סְקִיאָתוֹס הוּא אֵי קָטָן בֵּים הַאֲגַאִי, הַמַּעֲרָבִי בִּיּוֹתֵר בֵּין הָאֵיִם הַסְּפוֹרָאֲדִיִּים.
 הַגְּרָנוֹת הַגְּבוּהוֹת מִתִּיחֶסֶת לַמְּקוֹם הַמִּיתִי שֶׁל הַמַּאֲבָק בֵּין הַגִּיבּוֹר הָאֲפִי הַבִּיזוֹנְטִי דִּיגְנִיס אֶקְרִיטְס
 לְבִין כָּאֲרוֹן, נְצִיג עוֹלָם הַשְּׁאוּל בְּמִיתוֹלוֹגִיָּה הַיּוֹנִיּוֹת.
 הַמִּינּוּאִית – הַמִּיּוֹחֶסֶת לַתְּרַבּוֹת שֶׁהַתְּקִימָה בְּכַרְתִּים בְּאֶלֶף הַשְּׁלִישִׁי וּבְאֶלֶף הַשְּׁנִי לַפְּנֵי הַסְּפִירָה.
 מְסוּלוֹנְגִי הִיא עִיר קְטָנָה בְּמֶרְכּוּז יוֹוֹן וּמְקוֹם מוֹתוֹ שֶׁל לוֹרְד בִּירוֹן. מְסוּלוֹנְגִי נִזְכָּרַת בְּהִיסְטוֹרִיָּה בְּקֶשֶׁר
 לְקֶרֶב לְפִנְטוֹ (1571) שֶׁמִּיגֵל דֶּה סְרוֹנְטִס אִיבַד בּוֹ אֶת יְכוּלָתוֹ לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בִּידוֹ הַשְּׁמַאֲלִית. הַעִיר
 נוֹדַעַה בְּגִבּוֹרַת תּוֹשְׁבֵיהָ וּבַעֲמִידָתָם נֶגַד הַצְּבָא הַעוֹת'מַאֲנִי מִלְחַמַת הַעֲצַמּוֹת שֶׁל יוֹוֹן.
 לִיאֶקוֹרָה הוּא כִּינוֹי הַיּוֹנִי הִישָׁן שֶׁל הַהַר פְּרִנְסוֹס שְׁבַמְרָכּוּז יוֹוֹן, מְקוֹם מוֹשְׁבָן שֶׁל הַמוֹזוֹת.
 צָמִיקוֹ הוּא רִיקוֹד עֲמָמִי הַמְּקוּבֵל בִּיּוֹן וּבְאֶלְבַּנִּיָּה. בִּיּוֹן זֶהוּ מְחוּל גְּבָרִים וְרוֹקְדִים אוֹתוֹ בַּעֲיַקֵּךְ
 כְּדֵי לְצִיֵּן אִירוֹעִים לְאוֹמִיִּים חֲשׁוּבִים, כְּרַאשׁ וּכְרַאשׁוֹנָה אֶת מֵהַפְּכַת 1821 שֶׁהוּבִילָה לַעֲצַמּוֹת
 הַמֶּדִּינָה.
 סוּלִי הוּא אִיזוֹר בְּמַחֲזוֹ אִיפִירוֹס שְׁבַצְפוֹן מַעֲרָב יוֹוֹן. תּוֹשְׁבָיו, נּוֹצְרִים אוֹרְתוֹדוֹקְסִים דּוֹבְרֵי אֶלְבַּנִּיָּת,
 נוֹדַעוּ בְּמִרְדוּתֵיהֶם הַתְּכוּפּוֹת נֶגַד הַשְּׁלִיטִים הַעוֹת'מַאֲנִיִּים בְּמַאֲוֹת הַיִּז'ח וְהִי'ט. לְנִשִּׁים מְסוּלִי
 יֵצֵא שֵׁם מִיתִי כְּמַעֵט בְּשֶׁל נְכוֹנוֹתָן לְהַקְרֵבָה עֲצַמִּית בְּאוֹתָן מִרִידוֹת וּבְמִיּוֹחַד מִלְחַמַת הַעֲצַמּוֹת
 שֶׁל יוֹוֹן.

מירי שחם

כל שתרצה, באלט לאשה ולאביזרי נוחות

היא אמרה, "כל שתרצה.."

הוא שאל, "הכל?"

"כן. הכל." ענתה.

הוא חשב, וכשחשב – שתק.

טיפות גשם תיקתקו על הלון משרדו, תיק־תק, תיק־תק. הוא הביט בעיר הערפילית, בוחר את קווי הבניינים שהגשם הספיק לטשטש.

בגבו אליה אמר, "מטריה. אני צריך מטריה."

"אם כך, אהיה המטריה שלך," השיבה מיד.

כשיצא מהמשרד הניף אותה מעל לראשו, והיא איזנה עצמה על נקלה וסוככה עליו מפני הגשם.

הוא בחר לצעוד הביתה בדרך הארוכה, ואף התעכב בחנות מכולת וקנה לחם פרוס ועיתון, כי שכח את עיתון הבוקר במשרד. על כן הניחה שהיה שבע רצון.

אלא שביום המחרת לא ירד גשם, וגם לא ביום שלאחריו.

"אין גשם."

"כן."

"אני כבר לא צריך מטריה."

"והרי אמרתי, כל שתרצה."

"כן."

שוב שקע לתוך שתיקה. לבסוף אמר, "אמנם אני זקוק למתלה מעילים, אך נדמה לי שמתלה מעילים יהיה בזבז סר־טעם של כישוריך. שנינו יודעים שאת מסוגלת להרבה יותר."

היא לא ידעה מה לומר ולכן השפילה עיניה בתודה.

"אולי כיסא," ניסה.

"כרצונך."

הוא היה מהטיפוסים האלו, שמיטיבים לחשוב כשהם נשענים לאחור על כיסאם, ומוצצים בדל עיפרון. מדי פעם נהנה לחוג מצד לצד, על כיסא שלא היה סתם כיסא אלא כורסת מנהלים מרופדת. חצי סיבוב עם כיוון השעון וחצי סיבוב נגדו.

הוא ישב עליה, אפוא, במשך כל אותו יום. למרבה הצער הכירה היא רק תנוחת ישיבה אחת, בגו זקוף. על כיסא כזה בלתי אפשרי להסתובב, וכשניסה להישען לאחור, ננעצו שדיה בגבו.

כשיום העבודה הסתיים סוף סוף, הודה, "ראיתי שהשתדלת, ואני באמת מעריך את זה, אבל בוודאי תסכימי איתי שכיסא זה לא התחום שלך." היא נשכה מעט את שפתה התחתונה ומילמלה, "מצטערת, למרות שלא הצטערה מי יודע מה.

"אולי אני לא כל כך צריך," העז לומר.
 "כל אחד צריך," אמרה, ונשמעה מאוד בוטחת, יחסית.
 "המממ...", השיב, ולפתע הוארו פניו בחדוות התגלית, "ארנק, את תהיי ארנק מושלם."

"ארנק," חזרה אחריו, "אני אהיה ארנק מושלם."
 כבר באותו יום העביר לחזקתה שלושה כרטיסי אשראי, כמה שטרות, מטבעות מספר, פנקס כתובות קטן וישן, תעודת זהות, רישיון נהיגה, ומפתח עודף למכונית ולדירה.

היא ליוותה אותו לכל מקום ושניהם היו מרוצים, פחות או יותר. אפשר לעצור כאן. אפשר להמשיך עוד קצת, למשל, בנסיבות חברתיות הוא נשמע אומר, "כל מה שיש לי, נשבע לכם, זה רק בזכותה."

ואילו היא, מעבירה את קערת הסלט בשתיקה, חומדת מיטה חדשה, שולחן אוכל חדש, שטיח פרסי עתיק, חולמת על כייסים.

יעקב ביטון

גוזלן

גוזלן, איפה אתה? זכוכית המגדלת
ומצפה הכוכבים זרועי מחות
לא שאלו על עציר יחף אחד,
לזין אסור מזרחי משתיף עד
דק באטמוספירה שקופה. מה
אנחנו מחפשים? איפה?
ראיתם את הפנים כמוני
ספוגים בסכנה, מנזרים ממעשה
מעשיהו היה אחרון הנביאים
בתקופתו עם המזרח המגרב נדון לחרבן
ופרענות על פשעים ואלימות האבות,
בסר ההיפותלמוס שלנו
לא ידענו לחנט ולהרביץ במקלות
שקד את מי
שחלץ עצמותיו אחרי
הסביאות בעמק, כל העמק
קערה גדולה של פרות שאספו
אחרים בזעה
גוזלן, כבר בחטיבת הבינים פחדנו
ממד כלנו, "בריון מזרחי", כל
התלמידים הלבנים ואני, שרציתי למחק
את שם המשפחה מהמחברות, רק פתה, מספר
ושם פרטי רשמתי, יעקב, עליתי על הסלם ובעטתי
בו כדי להגיע אל ריק שחר, טרקטוס של קפאון
ושקרים, מאמר לוגי פילוזופי לאלוף:

- 1 העולם הוא כל מה שרודה.
- 1.1 העולם הוא סך כל העבודות.
- 1.1.1 העולם נקבע ע"י העבודות וע"י העבדים.
- היתר נחים, מעלים באוב את דיוקנם
עבה רזה, אנליזה של זקפות
גוזלן אחי העיר, סלח לי
מהבשר של פעם
מטמיון השושלות
כל אושה כל רחש נדמים לי עכשו
כמו לחש סוהרים, גם כשאני בבית
הדברים והעבודות טפלים ומיגעים אותי
גוזלן, למה נפרדנו?
אמא באה מהר להיניק את הנרקיסים שלה
במי זהב, התאבנו, גוזלן, חיינו
בחדרים האלו בשפע הדמיון, אתה בתא
ואני ליד המחברות, דוחקים את העולם
ואונסים אותו לכדיון מחלט בעוד
התהו נח לפני פירוני הריסים שלנו
מאמצים את הגבעות הרחוקות שלפני
האטלס, אפלו את הפסגות לא בקשנו
רק כתף או ברית פשוטה.
גוזלן, סבך לא חתם על מעצר הבית
כמה הרחקת? כמה עקורה אמך מעשר
אצבעותיך? האמנתי שאתה המשיח, מדבר
עם צמחים, תומך סוהרים, מרחיב עצורים
וקורא ספורי תנ"ך בהיותם.

פלאנרי אוקונור

שני סיפורים ופרק מרומאן

הספר

קשה לליברלים בדילטון.

אחרי המוקדמות הלבנות של הדמוקרטים, רייבר החליף את הספר שלו. שלושה שבועות לפני כן, בעת שגילח אותו, שאל הספר, "למי אתה הולך להצביע?"

"דאָרמון", אמר רייבר.

"אתה אוהב־כושונים?"

רייבר זע בכיסא. הוא לא ציפה לפנייה ברוטלית כזאת. "לא", אמר. אלמלא הותקף במפתיע, היה אומר: "אני לא אוהב־כושנים ולא אוהב־לבנים." לפני כן אמר את זה לג'ייקובס, איש הפילוסופיה, והוא – רק כדי להראות לכם כמה קשה לליברלים בדילטון – ג'ייקובס – אדם עם חינוך כמו שלו – רטן: "זו דרך עלובה להיות."

"למה?" שאל רייבר בבוטות. הוא ידע שהוא יכול להביס את ג'ייקובס בוויכוח.

ג'ייקובס אמר, "דלג על זה." היה לו שיעור. שיעוריו התרחשו בדרך כלל, ככה רייבר הבחין, כשרייבר הלך לגמור אותו בוויכוח.

"אני לא אוהב־כושנים ולא אוהב לבנים", היה רייבר אומר לספר.

הספר שירטט שביל נקי ביריעת הקצף ואז הצביע בתער לעבר רייבר. "אני אומר לך", אמר, "עכשיו נשארו רק שני צדדים, לבן ושחור, זהו. בבחירות האלו כל אחד יכול לראות את זה. אתה יודע מה אמר הוק? הוא אמר שלפני מאה־חמישים שנים הם דרסו אחד את השני, אכלו אחד את השני – זרקו אבנים טובות על ציפורים, פשטו עורות של סוסים בשיניים שלהם. כושון אחד נכנס למספרה של לבנים באטלנטה ואמר: 'תעשה לי תספורת', הם זרקו אותו החוצה, אבל זה רק מראה לך. עכשיו תשמע, שלושה צבועים שחורים במילפורד ירו בחודש

שעבר באדם לכן ולקחו חצי ממה שהיה לו בבית ואתה יודע איפה הם עכשיו? יושבים בכלא המחוזי שלהם, אוכלים כמו נשיא ארצות הברית – שלא יתדרדרו לפשע חס וחלילה או שאיזה אוהב-כושונים דפוק יעבור שם והלב שלו יישבר לראות איך הם מרימים סלעים. עכשיו תשמע משהו – שום דבר לא יחזור להיות בסדר עד שלא נתפטר מהבני-גרונות ונעלה למעלה גבר שיוכל לשים את הכושונים במקומות שלהם. אוף."

"אתה שומע את זה, ג'ורג'?" הוא צעק לנער הצבעוני שטיאטא את הרצפה מסביב לכיורים.

"שומע, בטח שומע," אמר ג'ורג'.

רייבר צריך היה כבר לומר משהו, אבל שום דבר מתאים לא עלה בדעתו. הוא רצה לומר משהו שג'ורג' יבין. הוא התחלחל מכך שג'ורג' נכלל בשיחה. הוא זכר מה שג'ייקובס סיפר על שבוע הרצאות בקולג' לכושים. אסור היה להגיד כושי-כושון-צבעוני-שחור. ג'ייקובס אמר שהוא היה חוזר הביתה כל לילה וצועק בחלון האחורי "כושון כושון כושון". רייבר תהה מה חשב ג'ורג'. הוא היה נער בעל מראה מטופח.

"אם כושון ייכנס למספרה שלי ויתחצף עם התעשה לי תספורת שלו, הוא כבר יקבל חתיכת תספורת." הספר חרק בשיניו. "אתה מהבני-גרונות?" שאל.

"אני מצביע בשביל דארמון, אם זה מה שאתה מתכוון," אמר רייבר.

"שמעת פעם את הוקסון מדבר?"

"היה לי העונג," אמר רייבר.

"שמעת את האחרון שלו?"

"לא. אני מבין שההערות שלו אינן משתנות מנאום לנאום," אמר רייבר בקיצור.

"כן?" אמר הספר. "אז הנאום האחרון הזה היה הורררג! הוק הזקן הכניס לבני-גרונות האלה."

"הרבה אנשים," רייבר אמר, "סבורים שהוקסון דמגוג." הוא חשב לעצמו אם ג'ורג' יודע מה פירוש דמגוג. צריך היה לומר "פוליטיקאי שקרן".

"דמגוג!" חבט הספר על ברכו וצעק. "זה מה שהוק אמר!" הוא געה, "קליעה בול!" 'חברים', הוא אמר, 'הבני-גרונות האלה אומרים שאני דמגוג.' ואז הוא לוקח צעד אחורה ואומר בטון כזה רך, 'אני דמגוג, תגידו לי?' והם צועקים 'לא, הוק, אתה לא דמגוג!' והוא בא קדימה וצועק 'אוה כן, אני דווקא כן, אני הדמגוג הדפוק הכי טוב במדינה הזאת!' ואתה היית צריך לשמוע איך כולם שואגים! וואו!"

"ממש הצגה", אמר רייבר, "אבל מה זה, אם..."

"בן-גרונה", רטן הספר. "הם השתלטו עליך לגמרי. בוא, אני אגיד לך משהו...." הוא סקר את נאום הארבעה ביולי של הוקסון. גם זה היה נאום הוררנג, ובסיומו שירה. מי זה דארמון? רצה הוק לדעת. כן, מי זה דארמון? שאג הקהל. מה, הם לא ידעו? הוא נער רועים חמוד, שתוקע בקרן שלו. כן. תינוקות באחו וכושונים במרעה. בן אדם! רייבר היה צריך לשמוע את זה. אף בן-גרונה לא היה יכול לעמוד מול זה.

רייבר חשב שאם הספר יקרא כמה...

תשמע, הוא לא צריך לקרוא שום דבר, כל מה שצריך לעשות זה לחשוב. זאת הצרה עם בני אדם בזמן הזה – הם לא חושבים, הם לא משתמשים בכוח-סוס של הראש שלהם. למה רייבר לא חושב? איפה הכוח-סוס שלו? "למה אני מכניס את עצמי למתח?" חשב רייבר מעוצבן.

"שום דבר!" אמר הספר, "מלים גדולות לא עושות שום דבר טוב לאף אחד.

הן לא באות במקום חשיבה."

"חשיבה!" רייבר צעק. "אתה קורא לעצמך אדם חושב?"

"תקשיב", אמר הספר, "אתה יודע מה אמר הוק לאנשים בטילפורד?" בטילפורד הוק סיפר להם שהוא דווקא מחבב כושונים, כשהם במקום שלהם, ואם הם לא נשארים במקום שלהם, הוא, יש לו איפה לשים אותם. "נו, מה אתה אומר על זה?"

רייבר רצה לדעת מה לזה ולחשיבה.

הספר חשב שזה קשור מאוד לחשיבה, קשור אליה כמו חזיר לדיר. הוא חשב עוד הרבה דברים וסיפר אותם לרייבר. הוא אמר שרייבר היה צריך לשמוע את הנאומים של הוקסון במאלין אוקר, בדפורד וצ'קרוויל.

רייבר התיישב עוד פעם בכיסאו והזכיר לספר שהוא הגיע בשביל להתגלח. הספר חזר לגלח אותו. הוא אמר שרייבר היה צריך לשמוע את הנאום בספּרְטוּוּיל. "אף בן-גרונה לא נשאר לעמוד שם, וכל נערי הרועים נשארו עם קרנות שבורות. הוק אמר, "הוא סיפר, "שהגיע הזמן למנוע עם..."

"יש לי פגישה", אמר רייבר. "אני ממהר." למה שיישאר ויקשיב להבלים

הללו?

השיחה הדפוקה הזאת לא עזבה אותו משך כל היום, ונטחנה בראשו לפרטי פרטיה בלילה אחרי שנשכב במיטה. למרבה הגועל שלו, גילה כי הוא עובר עליה, ומכניס בה את מה שהיה אומר, אילו היתה לו הזדמנות להתכונן. הוא חשב לעצמו כיצד היה גייקובס מטפל בעניין. לגייקובס היתה דרך לגרום

לאנשים לחשוב שהוא יודע יותר ממה שרייבר חשב שהוא יודע. תחבולה לא רעה במקצוע שלו; רייבר נהג לנתח אותה להנאתו. ג'ייקובס היה מסתדר עם הספר בלי בעיות. רייבר עבר שוב על השיחה וחשב כיצד היה מנהל אותה ג'ייקובס. בסוף ניהל אותה כך בעצמו.

בפעם הבאה שהלך לספר, כבר שכח את הוויכוח. נראה שגם הספר שכח. הוא אמר משהו על מזג האוויר והפסיק לדבר. רייבר חשב לעצמו מה יאכלו בארוחת הערב. נו, יום שלישי. בימי שלישי אשתו מגישה בשר משומר. לוקחת בשר משומר ואופה אותו עם גבינה – שיוצאת מפוספסת – למה אנחנו צריכים לאכול את זה כל יום שלישי? אם לא מוצא חן בעיניך, אתה לא חייב –

"אתה עדיין בן-גרונה?"

ראשו של רייבר התנער, "מה?"

"אתה עדיין בעד דארמון?"

"כן", אמר רייבר ומוחו זינק לעבר המלאי של ההכנות.

"טוב, תשים לב, אתם המורים, אתה יודע, נראים כמו, טוב..."

הוא הסתבך. רייבר ראה שהוא לא כל-כך בטוח בעצמו כמו בפעם הקודמת. הוא בטח חשב להדגיש איזה עניין חדש. "נראה שהחברים שלך יצביעו בעד הוק בגלל מה שאתה יודע שהוא אמר על משכורות המורים. הייתי אומר שזה מתאים גם לך. למה לא? אתה לא רוצה יותר כסף?"

"יותר כסף?! רייבר צחק. "אתה לא יודע שעם מושל מחורבן אני אפסיד יותר כסף ממה שהוא ייתן לי?" הוא הבין שסוף סוף הוא ברמה של הספר. "כי הוא שונא יותר מדי סוגים שונים של בני אדם", אמר. "הוא יעלה לי כפליים מדארמון."

"אז מה?" אמר הספר. "אני לא אחד כזה שמתקמצן על כסף כשאפשר לעשות בו משהו טוב. אני מוכן לשלם בשביל איכות."

"זה לא מה שהתכוונתי", החל רייבר. "זה לא..."

"התוספת הזאת שהוק הבטיח לא נוגעת בכל מקרה למורים כמוהו", אמר מישהו מקצה החדר. גבר שמן עם ריח של ביטחון מנכ"ל התקרב אל רייבר. "הוא מרצה בקולג', לא?"

"כן", אמר הספר, "נכון. הוא לא יקבל את התוספת של הוק; אבל הוא לא יקבל תוספת גם אם דארמון ייבחר."

"אה, הוא דווקא יקבל. כל הבתי-ספר תומכים בדארמון. הם כבר הולכים לקבל את שלהם – ספרי לימוד בחינם, או שולחנות חדשים או משהו. אלה כללי המשחק."

"בתי-ספר טובים יותר, " פלט רייבר, "מועילים לכולם".
"זה אני שומע כבר הרבה זמן, " אמר הספר.
"אתה מבין, " הסביר האיש, "אין מה לזרוק כסף על בתי-ספר. ככה בדיוק הם
מבזבזים את זה – מועיל לכולם."
הספר צחק.
"אם אי פעם חשבת... " החל רייבר.
"אולי יהיה שולחן חדש בשבילך בחזית המשרד, " געה האיש בצחוק. "מה
אתה אומר על זה, ג'ו?" הוא דחק מרפק לספר.
רייבר רצה להכניס רגל בסנטר של האיש. "אף פעם לא שמעת על היגיון?"
מילמל.
"תשמע, " אמר האיש, "אתה יכול להגיד מה שאתה רוצה. מה שאתה לא מבין
זה שיש לנו כאן עניין חשוב. מה היית אומר אם כמה פרצופים שחורים היו
מביטים בך מקצה הכיתה שלך?"
לרגע אחד של עיוורון הרגיש רייבר כאילו משהו שלא היה שם מכריע אותו
ארצה. ג'ורג' נכנס והחל לשטוף כיורים. "מוכן ללמד כל מי שמוכן ללמוד,
שחור או לבן, " רייבר אמר. הוא חשב לעצמו אם ג'ורג' שם לב.
"בסדר, " הספר הסכים, "אבל לא מעורבבים ביחד, מה? מה דעתך ללכת
לבית-ספר לבן, ג'ורג'?" צעק.
"לא הייתי רוצה, " אמר ג'ורג'. "אנחנו צריכים קצת טלק. זה שכאן הוא
האחרון בארגז. " הוא איבק את השארית לתוך הכיור.
"אז לך תביא, " אמר הספר.
"הגיע הזמן, " המשיך המנכ"ל, "בדיוק כמו שהוקסון אמר, שעלינו למנוע עם
שתי רגליים ופרדה. " הוא המשיך וסקר את נאום הארבעה ביולי של הוקסון.
רייבר מת לדחוף אותו לתוך הכיור. היה יום חם ודי מלא זבובים גם בלי
שיצטרך לבזבז אותו על הקשבה לאידיוט שמן. דרך שמשת החלון הצבועה
ראה את כיכר בית המשפט, צוננת בירוק-כחול. כמה רצה שהספר יזדרז. קיבע
את מבטו בכיכר שבחוצץ, הרגיש כאילו הוא שם, במקום שידע על פי העצים כי
האוויר נע קלות. קבוצת גברים שוטטה לאיטה ברחבת בית המשפט. רייבר בחן
אותם וחשב שזיהה את ג'ייקובס. ובאמת זה היה ג'ייקובס. אבל לג'ייקובס היה
שיעור ערב. ובכל זאת, זה ג'ייקובס. ואולי לא. אם זה ג'ייקובס, אז עם מי הוא
מדבר? בלייקלי? ואולי זה לא בלייקלי. הוא כיוון את עיניו במאמץ. שלושה
נערים צבעונים בחליפות רעשניות טיילו על המדרכה. אחד מהם התיישב על
שפת הכביש, כך שרייבר ראה רק את ראשו, ושני האחרים רכנו מעליו, נשענו

על חלון המספרה וחוררו לרייבר את הנוף. למה לעזאזל הם לא יכולים לחנות במקום אחר? חשב רייבר בזעם. "תזדרז", אמר לספר, "יש לי פגישה."
 "מה אתה ממהר?" אמר השמן. "יותר טוב שתישאר להגן על נער הרועים."
 "אתה יודע שאף פעם לא סיפרת לנו למה אתה הולך להצביע בשבילו," גיחך הספר, והסיר את המפית מצווארו של רייבר.

"כן", אמר השמן, "בוא נראה אותך מסביר לנו בלי להגיד ממשל-תקין."
 "יש לי פגישה," אמר רייבר, "אני לא יכול להישאר."
 "רק תדע לך שדארמון ממש מצטער שאתה לא מסוגל להגיד איזו מלה טובה עליו," געה השמן.

"תקשיב," אמר רייבר. "אני אחזור בשבוע הבא ואני אתן לך כמה נימוקים שאתה רק רוצה כדי שתצביע בעד דארמון – יותר טובים מאלה שאתה נתת לי כדי שאצביע בעד הוקסון."
 "את זה הייתי רוצה לראות," אמר הספר. "אבל אני אומר לך, זה בלתי אפשרי."

"בסדר, נראה," רייבר אמר.

"תזכור," התלונן השמן, "אתה לא תגיד שום ממשל-תקין."
 "לא אגיד דבר שלא תוכל להבין," מילמל רייבר והרגיש מטומטם משום שחשף את העצבנות שלו. השמן והספר חייכו. "נתראה ביום שלישי," אמר רייבר ויצא. הוא הגעיל את עצמו כי הבטיח להם נימוקים. נימוקים צריך לפתח בשיטתיות. הוא לא יכול להסביר הכל בשנייה כמו שהם עושים. הלוואי שהיה יכול. הלוואי ש"בן-גרונה" לא היה מדויק כל-כך. הלוואי שדארמון היה יורק מיץ טבק. נימוקים זקוקים לפיתוח, ופיתוח פירושו זמן וטרחה. מה קורה לו? למה לא לפתח אותם? הוא יוכל לעשות כל דבר במספרה העקומה הזאת אם רק יקדיש לזה מחשבה.

עד שהגיע הביתה, היו לו כבר ההתחלות של ראשי הפרקים. הטיעון התחיל לקבל צורה, שאסור יהיה למלא אותה בסיסמאות שווא ובמלים גדולות – ברור שאין זה עסק פשוט.

התיישב מיד לעבוד על זה. עבד עד אחרי ארוחת הערב והיו לו ארבעה משפטים – את כולם מחק. באמצע הארוחה קם פעם אחת, הלך לשולחן העבודה שלו ושינה משפט אחד. אחרי הארוחה מחק את התיקון.

"מה יש לך?" רצתה אשתו לדעת.

"שום דבר," אמר רייבר, "שום דבר. אני פשוט צריך לעבוד."

"אני לא אפריע לך," אמרה.

כשיצאה, בעט בלוח שכתחתית שולחן הכתיבה. באחת־עשרה היה לו כבר עמוד אחד. למחרת בבוקר הלך לו ביתר קלות, ועד הצהריים סיים. הוא חשב שזה היה די נוקב. ההתחלה היתה "משתי סיבות בוחרים בני אדם בבני אדם אחרים לשלטון", והסיום "בני אדם העושים שימוש ברעיונות בלי לשקול אותם בונים מגדלים באוויר." סבור היה שהמשפט האחרון אפקטיבי מאוד. סבור היה שכל הדבר הזה אפקטיבי למדי.

אחרי הצהריים לקח את זה למשרד של ג'ייקובס. בלייקלי היה שם, אבל כעת יצא. רייבר קרא לג'ייקובס את החיבור.

"נו", אמר ג'ייקובס, "אז מה? מה אתה חושב שאתה עושה?" הוא שירבט דמויות על דף נייר במהלך כל הקריאה של רייבר.

רייבר חשב לעצמו אם ג'ייקובס עסוק. "אני מגן על עצמי מפני ספרים", אמר. "אף פעם לא ניסית להתווכח עם ספר?"

"אף פעם אני לא מתווכח", אמר ג'ייקובס.

"זה משום שאתה לא מכיר את סוג הבורות הזה", הסביר רייבר. "אף פעם לא התנסית בו."

ג'ייקובס פלט נחרה, "אה, דווקא כן", אמר.

"ומה קרה?"

"אף פעם אני לא מתווכח."

"אבל אתה יודע שאתה צודק", התעקש רייבר.

"אף פעם אני לא מתווכח."

"אבל אני כן מתכוון להתווכח", אמר רייבר. "אני הולך להגיד את הדבר הנכון באותה מהירות שבה הם מסוגלים להגיד את הדבר השגוי. זו תהיה שאלה של מהירות. תבין, המשיך, "זו אינה שליחות מיסיונרית; אני מגן על עצמי." "הבנתי", אמר ג'ייקובס. "אני מקווה שאתה מסוגל לעשות את זה."

"כבר עשיתי את זה! קראת את החיבור. הכל כבר כאן", רייבר התלבט אם ג'ייקובס מטומטם או שדעתו מוסחת.

"או קיי, אז תסתפק במה שכתבת. אל תשחית את הגרון שלך בוויכוח עם ספרים."

"מוכרחים לעשות את זה", אמר רייבר.

ג'ייקובס משך בכתפיו.

רייבר דווקא קיווה לערוך אתו התדיינות ארוכה. "טוב, להתראות", אמר.

"או קיי", אמר ג'ייקובס.

רייבר חשב לעצמו למה בכלל היה צריך לקרוא לפניו את החיבור.

לפני שיצא אל המספרה ביום שלישי אחרי הצהריים, היה רייבר עצבני וחשב לנסות את החיבור על אשתו בתור אימון. אבל מה אם היא-עצמה היתה בעד הוקסון? בכל פעם שהזכיר את הבחירות היתה מטעימה באוזניו, "זה שאתה מלמד לא אומר שאתה יודע הכל". האם אמר אי פעם שהוא יודע הכל? אז אולי לא יקרא לה. אבל הוא רצה לדעת איך הדבר הזה הולך להישמע בטון רגוע. זה לא היה ארוך, זה לא יגזול ממנה זמן רב. היא בטח לא תרצה להפסיק את העבודה שלה. אבל יכול להיות שהדברים שיאמר יגיעו אליה. סביר שכך יהיה. קרא לה.

היא הסכימה, אבל עליו לחכות עד שתגמור מה שהיא עושה; נדמה כאילו בכל פעם שהיא מכניסה את הידיים שלה לתוך משהו, היא מפסיקה והולכת לעשות משהו אחר.

הוא אמר שאין לו את כל היום כדי לחכות – המספרה נסגרת בעוד ארבעים וחמש דקות – אז אולי היא יכולה למהר בבקשה?

היא באה, ניגבה את ידיה ואמרה בסדר, בסדר, היא כבר כאן, לא? קדימה. הוא החל להגיד את זה בקלות ובנינוחות, והציץ מדי פעם לעברה. צליל קולו, שניגן את המלים, לא היה רע. הוא חשב אם אלו המלים, או שנעימת קולו היא שגרמה להן להישמע כך. באמצע משפט אחד השתהה והביט באשתו כדי לראות אם פניה ירמזו לו משהו. הראש שלה נטה לעבר השולחן ליד הכיסא שלה, שם היה מונח, פתוח, איזה מגזין. כאשר השתהה, היא קמה. "זה מאוד יפה", אמרה וחזרה למטבח. רייבר יצא אל הספר.

הוא הלך לאט, חשב מה יגיד שם, מדי פעם עצר כדי להסתכל בהיסח הדעת באיזה חלון ראווה. "חברת המזון של בלוק" הציגה מתקן אוטומטי כלשהו לשחיטת עופות – "כך יכולים גם רכרוכים להרוג את התרנגולת שלהם!", היה כתוב על השלט. רייבר חשב לעצמו אם הרבה רכרוכים השתמשו במכונות האלה. כאשר התקרב למספרה, הבחין באלכסון מבעד לדלת באיש עם הביטחון המנכ"ל, יושב בפניה וקורא עיתון. רייבר נכנס ותלה את כובעו.

"הלו", אמר הספר. "היום הכי חם בשנה, מה?"

"די חם", אמר רייבר.

"בקרוב תיגמר עונת הצייד", העיר הספר.

בסדר, רצה רייבר להגיד, בוא נתחיל עם הדבר הזה. חשב להתחיל את טיעונו מהערותיהם. השמן לא הבחין בו.

"היית צריך לראות איזה להקה של ציפורים הכלב שלי חשף לפני כמה ימים", המשיך הספר בעוד רייבר מתיישב בכיסא. "הציפורים התפזרו פעם אחת ואנחנו

תפסנו ארבע והם התפזרו עוד פעם ואנחנו תפסנו שתיים. לא רע." "אני לא צדתי אפילו שליו", אמר רייבר בקול צרוד. "אין כמו לקחת כושון וכלב ציד ורובה ולרדוף אחרי שליו", אמר הספר. "הרבה פספסת בחיים אם לא עשית את זה."

רייבר כחכה בגרונו והספר המשיך לעבוד. השמן בפינה הפך דף. למה הם חושבים שנכנסתי לכאן? חשב רייבר. לא יכול להיות שהם שכחו. הוא חיכה, הקשיב לרחש הזבובים ולהמהומם של הגברים המדברים בירכתי החנות. השמן הפך עוד דף. רייבר שמע את המטאטא של ג'ורג' מלטף את הרצפה אי שם במספרה, עוצר, משפשף, ואז... "אתה עדיין מהאנשים של הוקסון?" שאל רייבר את הספר.

"כן", צחק הספר. "כן! אתה רואה, שכחתי. הלכת להגיד לנו למה אתה מצביע בעד דארמון. ה'י רוי!" צעק אל השמן, "בוא לפה. נשמע למה אנחנו צריכים להצביע בעד נער הרועים."

רוי נאנק והפך עוד דף. "אני אבוא כשאגמור את הקטע הזה", רטן. "מי זה שם אצליך, ג'י?" קרא אחד הגברים מאחור, "אחד מנערי הממשל-תקיין?"

"כן", אמר הספר. "הוא הולך לנאום." "שמעתי כבר יותר מדי נאומים מהסוג הזה", אמר האיש. "לא שמעת את זה של רייבר", אמר הספר. "רייבר הוא בסדר. הוא לא יודע איך להצביע, אבל הוא בסדר."

רייבר הסמיק. שניים מן הגברים התקרבו אליו. "זה לא נאום", אמר. "אני רוצה רק לדון איתך על זה – באופן שפוי." "בוא כבר, רוי", צעק הספר.

"מה אתה מנסה לעשות מזה?" רטן רייבר; ופתאם אמר, "אם אתה קורא לכולם, למה אתה לא קורא לעובד שלך, ג'ורג'. אתה פוחד שהוא יקשיב?"

הספר הסתכל ברייבר לשנייה ולא אמר דבר. רייבר הרגיש כאילו הרשה לעצמו יותר מדי.

"הוא יכול לשמוע", אמר הספר. "הוא יכול לשמוע מאיפה שהוא נמצא, שם מאחור."

"חשבתי רק שזה יכול לעניין אותו", אמר רייבר.

"הוא יכול לשמוע", חזר הספר. "הוא יכול לשמוע מה שהוא שומע ועוד כפול מזה. הוא יכול לשמוע מה שאתה לא אומר, כמו שהוא שומע את מה שאתה כן אומר."

רוי הגיע, מקפל את עיתונו. "הלו, בחור", אמר והניח את ידו על ראשו של רייבר, "בוא נתחיל עם הנאום הזה."

רייבר הרגיש כאילו הוא נאבק להיחלץ מתוך רשת. פרצופיהם האדומים חייכו מעליו. הוא שמע את המלים נגררות החוצה – "ובכן, כך אני רואה את זה, בני אדם בוחרים...". הוא הרגיש שהן נעקרות מתוך פיו כמו משאיות, מקרקשות, מתנגשות זו בזו מאחור, בולמות בחריקה, מחליקות, שוב נאחזות בכביש, מזדעזעות, ואז נעצרות באותה פתאומיות מחוספסת שבה החלו. וזה נגמר. רייבר נבהל כמה מהר שזה נגמר. למשך שנייה – כאילו ציפו ממנו להמשיך – אף אחד לא אמר שום דבר.

ואז "אנחנו רצים להצביע בעד נער הרועים!" צעק הספר. כמה מהאנשים הפנו את ראשיהם וציחקו. אחד מהם התפתל מרוב צחוק. "אני", אמר רוי, "אני רץ כבר עכשיו כדי להיות הראשון שיצביע מחר בבוקר בעד נער הרועים."

"תקשיב", צרח רייבר, "אני לא מנסה..."
 "ג'ורג'", צעק הספר, "שמעת את הנאום?"
 "יס-סר" אמר ג'ורג'.

"למי אתה הולך להצביע, ג'ורג'?"
 "אני לא מנסה ל..." רייבר צעק.

"אני לא יודע אם מרשים לי להצביע", אמר ג'ורג'. "אם כן, אז אני מצביע בשביל אדון הוקסון".

"תקשיבו!" צעק רייבר, "אתם חושבים שאני מתכוון לשנות לכם את המוחות המעוותים שלכם? מה אתם חושבים שאני?" הוא טילטל את הספר בכתפו. "אתה חושב שהייתי מתעסק עם הבורות המטופשת והדפוקה שלכם?"
 הספר ניער מכתפו את אחיזתו של רייבר, "אל תתרגש", אמר, "לדעתנו זה היה נאום יפה. זה מה שאמרתי כל הזמן – צריך לחשוב, צריך..." הוא נהדף כשרייבר היכה אותו, ונחת על מדרך הכיסא לצדו. "זה היה יפה לדעתך", סיים, והמשיך להביט בפרצופו של רייבר הרושף מעליו מוקצף-למחצה. "זה מה שאמרתי כל הזמן."

הדם החל להלום בצווארו של רייבר מתחת לעור ממש. הוא פנה במהירות ופילס לו דרך בין הגברים לעבר הדלת. בחוץ, המיסה השמש הכל במרחץ של חום, ולפני שהגיע לפינת הרחוב הראשונה, כמעט בריצה, החל קצף לדלוף לתוך הצווארון שלו ובמורד סינרו של הספר, שהתנדנד לו על הברכיים.

מאנגלית יצחק לאור

התגלות

חדר ההמתנה של הרופא, שהיה קטן מאוד, היה כמעט מלא כאשר הטרפנים נכנסו ומרת טרפין, שהיתה גדולה מאוד, גרמה לו, בנוכחותה, להיראות קטן עוד יותר. היא ניצבה מלוא-קומתה בראש שולחן השבועונים שהוצב במרכז, הדגמה חיה לַהֲיִוֹת החדר בלתי-הולם ומגוחך. עיניה השחורות, הקטנות, הבורקות, סרקו את כל החולים בשעה שהעריכה את אפשרויות הישיבה. נותרו כיסא פנוי אחד ומקום על הספה שנתפס בידי ילד בלונדיני לבוש אוברול כחול מלוכלך, שראוי היה להורות לו לזוז ולפנות מקום לגברת. הוא היה בן חמש או שש, אך מרת טרפין ראתה מיד כי איש אינו עתיד להורות לו לזוז. הוא רבץ על מושבו, זרועותיו תלויות באפס-מעשה בצדי גופו ועיניו קבועות באפס-דעת בראשו; חוטמו דלף באין מעצור.

מרת טרפין הניחה יד איתנה על כתפו של קלוד ואמרה בקול אשר נועד לכל מי שרצה לשמוע, "קלוד, שב בכיסא ההוא," ודחפה אותו אל תוך המושב הפנוי. קלוד היה אדמדם וקרח ומוצק, מעט נמוך יותר ממרת טרפין, אבל הוא התיישב כאילו רגיל היה לעשות מה שהורתה לו.

מרת טרפין נותרה לעמוד. הגבר היחיד בחדר מלבד קלוד היה זקן כחוש כמיתר, כף יד חלודה פרושה על כל אחת מברכיו, עיניו עצומות כאילו ישן או מת או העמיד פנים כי כזה מצבו כדי שלא ייאלץ לקום ולהציע לה את מקומו. מבטה נח בנועם על גברת אפורת-שיער, לבושה בטעם, שענייה פגשו את שלה והבעת פניה אמרה: לו נמצא הילד הזה ברשותי, חזקה עליו שהיה מנומס דיו לזוז – יש שם די והותר מקום לך וגם לו.

קלוד נשא את מבטו באנחה ונדמה כאילו התכוונן לקום. "שב במקום שלך," אמרה מרת טרפין. "אתה יודע שאסור לך לעמוד על הרגל ההיא. יש לו כיב ברגל," הסבירה.

קלוד הרים את כף רגלו אל שולחן השבועונים וגולל את מכנסיו מעלה כדי לגלות תפיחה ארגמנית על שוק דשנה, צחורה כשיש.

"אוי!" אמרה הגברת הנעימה. "איך עשית את זה?"

"פרה בעטה בו," אמרה מרת טרפין.

"אלוהים!" אמרה הגברת.

קלוד גולל את מכנסיו מטה.

"אולי הילד הקטן יזוז," הציעה הגברת, אך הילד לא זע.

"מישהו בטח יילך בעוד רגע," אמרה מרת טרפין. היא התקשתה להבין מדוע רופא – עם כל הכסף שהם עושים, גובים חמישה דולר ליום רק בשביל לתקוע את הראש שלהם בדלת בית החולים ולהסתכל עליך – לא יכול להרשות לעצמו חדר המתנה שמידותיו מתקבלות על הדעת. חדר זה כמעט שלא עלה בגודלו על מוסך. השולחן היה מגובב שבועונים מרוטים למראה, ובאחד מקצותיו היתה מאפרת זכוכית גדולה וירוקה, גדושה בדלי סיגריות ופיסות צמר-גפן שעליהן כתמי דם קטנים. לו היה לה חלק כלשהו בניהולו של המקום, היתה המאפרה הזאת מרוקנת שוב ושוב. לא היו כיסאות לאורך הקיר שבקדמת החדר. מבעד לספיץ מלבני שנקבע בקיר נשקף משרד ובו אחות שנכנסה ויצאה לסירוגין ומזכירה שהאזינה לרדיו. בכניסה ניצב עציץ מוזהב ובו שרך מפלסטיק, עליו משתלשלים מטה וכמעט שנוגעים ברצפה. ברדיו התנגנה ברוך מוסיקת גוסֶּפֶּל.

באותו רגע נפתחה הדלת הפנימית ואחות עם ערימת שיער צהוב, הגבוהה ביותר שמרת טרפין ראתה מעודה, שירבבה את פניה בסדק וקראה לחולה הבא. האשה שישבה ליד קלוד לפתה את שני מסעדי הכיסא והניפה עצמה מעלה; היא חילצה את שמלתה מבין רגליה והתנהלה בכבודות מבעד לפתח שהאחות נעלמה בתוכו.

מרת טרפין הניחה עצמה בכיסא הפנוי, שאחז בה כמחוך. "הלוואי שהייתי יכולה להוריד," אמרה, גלגלה את עיניה והשמיעה אנחה קומית.

"את? אַת לא שמנה," אמרה הגברת המסוגגנת.

"אווווו אני שמנה ועוד איך," אמרה מרת טרפין. "קלוד אוכל כל מה שהוא רוצה ואף פעם לא עובר את השמונים קילו, אבל אני, אני רק מסתכלת על משהו טוב ומעלה במשקל," בטנה וכתפיה היטלטלו בצחוק. "אתה יכול לאכול כל מה שאתה רוצה, נכון, קלוד?" שאלה ופנתה אליו. קלוד הסתפק בגיחוך.

"נו, אם יש לך כזאת נטייה טובה," אמרה הגברת המסוגגנת, "אני לא חושבת שזה משנה בכלל איזה מידה אתה. אין כמו נטייה טובה."

לירה ישבה נערה שמנה בת שמונה-עשרה או תשע-עשרה, מזעיפה פנים אל ספר כחול עבה שענינה של מרת טרפין צדו את שמו, "ההתפתחות האנושית". הנערה הרימה את ראשה וכיוונה את זעפה אל מרת טרפין, כאילו חזותה לא מצאה חן בעיניה. נדמה היה שהיא מתרעמת על כי יש מי שמדבר בעוד היא מנסה לקרוא. פניה של הנערה המסכנה הכחילו מרוב פצעונים, ומרת טרפין חשבה כמה זה מעורר-רחמים, להתהלך עם פנים כאלה בגיל כזה. היא שלחה חיוך ידידותי אל הנערה, אך הנערה רק הזדעפה עוד יותר. מרת טרפין עצמה

היתה שמנה אבל תמיד היה לה עור טוב, ולמרות ארבעים-ושבע שנותיה לא היה בפניה קמט אחד, מלבד סביב עיניה, וזה משום שצחקה יותר מדי. ליד הנערה המכוערת ישב הילד, עדיין באותה תנוחה בדיוק, ולידו אשה זקנה ורזה, עורה מתוח על עצמותיה מתחת לשמלת כותנה עם הדפס. למרת טרפין ולקלוד היו במחסן שלושה שקי תערובת עופות עם אותו הדפס. היא ראתה מיד שמקומו של הילד עם האשה הזקנה. די היה לה בצורת ישיבתם – סרוחים על מקומותיהם במין בהייה של אשפה-לכנה¹, כאילו ישבו שם עד יום הדין אם אף אחד לא יורה להם לקום. בזווית ישרה, ליד הגברת הנעימה, הלבושה בטעם, ישבה אשה צפודת-פנים, ללא ספק אמו של הילד. היא לבשה חולצת-מיזע צהובה ומכנסי בד בצבע יין, שנראו מלאי חול, ושולי שפתיה היו מוכתמים בטבק. שיערה הצהוב המלוכלך נאסף לאחור בסרט נייר אדום. יותר גרועים מכושונים, חשבה מרת טרפין.

הימנון הגוספל שהתנגן ברדיו היה, "כשאני הבטתי למעלה וישו הביט למטה", ומרת טרפין, שהכירה את השיר, השלימה בלבה את השורה האחרונה, "וביום מינהימים אלבש את נזר הקוו-ווי-צים".

בלי שהדבר ניכר בה, מרת טרפין נתנה דעתה תמיד לכפות רגליהן של הבריות. הגברת הלבושה-בטעם התאימה לשמלתה נעלי זמש אדומות-אפורות. מרת טרפין נעלה את נעלי העור השחורות הטובות שלה. הנערה המכוערת נעלה נעלי צופים וגרבה גרביים כבדים. האשה הזקנה נעלה נעלי טניס, והאם, האשפה הלכנה הסתובבה כמה שנראה כנעלי בית, אניצי קש שחורים שמקלעת מוזהבת שזורה בהם – בדיוק מה שאפשר היה לצפות ממנה.

לפעמים, בלילה, כשלא הצליחה להירדם, העסיקה מרת טרפין את עצמה בשאלה מי היתה בוחרת להיות, לו נמנע ממנה להיות היא עצמה. לו אמר לה ישו, לפני שיצר אותה, "יש רק שני מקומות פנויים בשבילך. את יכולה להיות כושונית או חתיכת אשפה לבנה," מה היתה אומרת? "בבקשה, ישו, בבקשה," היתה אומרת, "תן לי לחכות עד שיתפנה מקום אחר," והוא היה אומר, "לא, את חייבת ללכת למקום שלך ברגע זה, ויש לי רק שני המקומות האלה, אז תחליטי." היא היתה משתוללת ומתפתלת ומתלוננת ומתחננת, ללא הועיל, ולבסוף היתה אומרת, "בסדר, תעשה אותי כושונית – אבל זה לא אומר אחת שחיה בזבל." והוא היה עושה אותה גברת כושית נקייה ומסודרת ומכובדת, היא-עצמה, אבל בשחור.

1 |זהו התרגום לכיטוי White Trash – כינוי פוגע לעניים הלבנים מדרום ארצות הברית. הערת המתרגם

ליד אם הילד ישבה צעירה אדומת־שיער, קראה באחד השבועונים ולעסה מסטיק בהתמדה – הופכת לגומי לעיסה, כפי שקלוד נהג לומר. מרת טרפין לא יכלה לראות את כפות רגליה של האשה. היא לא היתה אשפה לבנה, אלא סתם המונית. לפעמים היתה מרת טרפין מעסיקה את עצמה בלילה במניין המעמדות של בני האדם. בתחתית הערימה היו רוב הצבעונים, לא הסוג שהיא היתה נמנית עמו, לו היא אחת מהם, ובכל זאת רובם; אחר כך, לצדם – לא מעליהם, אלא רק במרחק־מהם – היו האשפה הלבנה; מעליהם היו בעלי־הבתים, ומעליהם בעלי־הבתים־והקרקעות, שעמם נמנו היא וקלוד. מעליה ומעל קלוד היו אנשים עם הרבה כסף ובתים גדולים הרבה יותר והרבה יותר קרקע. אבל כאן החלה עומדת על מורכבות העניין, שכן מקצת האנשים עם הרבה כסף היו המוניים וראוי היה להם להימצא מתחתיה ומתחת לקלוד ומקצת האנשים שהיה להם דם טוב איבדו את כספם ונאלצו לשכור לעצמם מגורים, מה גם שהיו צבעונים שגרו בבתים משלהם ואפילו קרקעות היו להם. בעיירה שלהם היה רופא־שיניים צבעוני שהיו לו שתי מכוניות "לינקולן" אדומות ובריכת שחייה וחווה ובה בקר ברישיון עם פנים לבנים. על פי רוב, עד שהיה עולה בידה להירדם, היו כל המעמדות של בני האדם מסתבכים ומסתכסכים בראשה, ובחלומה היו כולם נדחסים יחדיו אל קרון של רכבת־משא ומוסעים הלאה משם למקום שם ישימו אותם בתנור גז.

"זה שעון יפה מאוד", אמרה ונדה לימינה. זה היה שעון קיר גדול, פניו חבושים בשמש קורנת מנחושת קלל.
 "כן, זה מקסים", אמרה הגברת המסוגננת בנועם. "וגם מדייק־בול", הוסיפה כשהיא מציצה בשעונה.

הנערה המכוערת לידה זרקה עין בשעון הקיר, העלתה חיוך מעושה, ואחר כך הביטה הישר אל מרת טרפין ושבה והעלתה חיוך מעושה. אחר כך החזירה את עיניה אל הספר. היא היתה בבירור בתה של הגברת, כי אף שהשתנים לא הסגירו לעין כל נטייה משותפת, הרי חלקו אותה צורת פנים ואותן עיניים כחולות. אצל הגברת הן נצצו בנועם, אך בפניה החרוכים של הנערה נדמה היה כי הן מעלות עשן ובוערות לסירוגין.

מה אילו אמר ישו, "בסדר, את יכולה להיות אשפה לבנה או כושונית או מכוערת!"
 מרת טרפין ריחמה נורא על הנערה, אף כי חשבה שלהיות מכוער זה דבר אחד ולהתנהג מכוער זה דבר אחר.

האשה עם השפתיים המוכתמות בטבק סבה בכיסאה והרימה את מבטה אל שעון הקיר. אחר כך סבה בחזרה ונדמה היה כי מבטה פונה מעט הצידה ממרת

טרפין. היתה פזילה באחת מעיניה. "רוצה לדעת איפה שאת יכולה לשיג לך שעון כמו שם?" שאלה בקול רם.

"לא, כבר יש לי שעון," אמרה מרת טרפין. ברגע שנותנים לאחת כזאת לדחוף את האף שלה לשיחה, היא משתלטת עליה לגמרי.

"את יכולה לשיג לך אחד כזה עם תלושים ירוקים," אמרה האשה. "בטח ככה הוא השיג את זה שלו. אם את אוספת מספיק כאלה, את יכולה לשיג לך הכל מה שאת רוצה. אני השגתי לי קצת ריבה."

היית צריכה להשיג לעצמך מטלית־רחצה וסבון, חשבה מרת טרפין.

"אני קונה בתלושים שלי סדינים כפולים," אמרה הגברת הנעימה.

הבת סגרה את הספר בחבטה. היא הביטה הישר אל פניה, דרך מרת טרפין והלאה ממנה, דרך הווילון הצהוב ואשנב הזכוכית הקבוע בקיר שמאחוריה. נדמה היה כי בעיניה של הנערה נדלק באחת מין אור משונה, אור לא־טבעי כמו זה שמפיצים התמרורים בלילה. מרת טרפין הסבה את ראשה לראות שמא התרחש בחוץ משהו שעליה לראות, אבל לא ראתה דבר. דמויות חולפות לא הטילו אלא צללים חיוורים מבעד לווילון. לא היתה לנערה שום סיבה לזרוק דווקא עליה את הכיעור שלה.

"גברת פינלי," אמרה האחות, בפותחה את הדלת כדי סדק. לועסת המסטיק קמה וחלפה על פניה ועל פני קלוד ונכנסה למשרד. היא נעלה נעלי עקבים אדומות. מעבר לשולחן, בקו ישר, עיניה של הנערה המכוערת ננעצו במרת טרפין כאילו היתה לנערה סיבה מיוחדת משלה לתעב אותה.

"מזג אוויר נפלא, לא?" אמרה אמה של הנערה.

"זה מזג אוויר טוב בשביל כותנה אם הכושונים מואילים בטובם לקטוף אותה," אמרה מרת טרפין. "אבל הכושונים כבר לא רוצים לקטוף כותנה. קודם הלבנים לא רצו לקטוף ועכשיו הכושונים לא רוצים – הם רוצים להיות איפה שהלבנים נמצאים."

"הם בכל מקרה ינסו להגיע לשמה," אמרה האשפה הלבנה, רוכנת לפנים.

"אתם מחזיקים מין מכונה כזאת שקוטפת כותנה?" שאלה הגברת הנעימה.

"לא," אמרה מרת טרפין. "המכונות האלה משאירות חצי מהכותנה בשדה. וגם ככה אין לנו הרבה כותנה. בשביל לשרוד בחקלאות בימינו את צריכה שיהיה לך קצת מכל דבר. יש לנו כמה דונמים כותנה וכמה חזירים ותרנגולות ובקר בכמות שקלוד יכול לטפל בהם בעצמו."

"אם יש משו שאני לא רוצה," אמרה האשפה הלבנה, מנגבת את פיה בגב ידה,

"זה חזירים. חיות מגעילות ומסריחות, נוחרים ונוכרים לך על כל השטח."

מרת טרפין זיכתה אותה בקצה־קצה של תשומת־לבה. "החזירים שלנו לא מלוכלכים ולא מסריחים", אמרה. "הם יותר נקיים מכמה ילדים שראיתי בחיים שלי. כפות הרגליים שלהם אף פעם לא נוגעות באדמה. יש לנו דיר חזירים – מגדלים אותם שם על רצפת בטון," הסבירה לגברת הנעימה, "וקלוד מבריה אותם לצדדים עם צינור כל אחר־צהריים ושוטף את הרצפה." הרבה יותר נקיים מהילד ההוא שיושב שם, חשבה. יצור דוחה ומסכן. כל אותו זמן לא זז כלל, ורק תחב את בוהן ידו המלוכלכת אל תוך פיו.

האשה הסבה את פניה ממרת טרפין. "אני יודעת שאני לא יכריח שום חזיר עם שום צינור," אמרה לקיר.

לא יהיה לך שום חזיר להכריח, אמרה מרת טרפין בלבה.

"נוחרים ונוכרים וצורחים," מילמלה האשה.

"יש לנו קצת מכל דבר," אמרה מרת טרפין לגברת הנעימה. "כמו שהעובדים נראים היום, אין טעם להחזיק יותר מכמה שאת יכולה לטפל בעצמך. מצאנו מספיק כושונים בשביל לקטוף את הכותנה שלנו השנה אבל קלוד צריך לרוץ אחריהם כל היום ועוד לקחת אותם הביתה בערב. הם לא יכולים ללכת ברגל את החצי־קילומטר. הם לא יכולים. תאמיני לי," אמרה וצחקה בעליצות, "תאמיני לי שנמאס לי להיות פוצי־מוצי עם הכושונים האלה, אבל את חייבת לאהוב אותם אם את רוצה להוציא מהם קצת עבודה. כשהם באים בבוקר, אני רצה לקראתם ואני אומרת להם, 'מה שלומנו הבוקר?' וכשקלוד מסיע אותם לשדה אני מנופפת להם בכל המרץ והם מנופפים לי חזרה." היא נופפה בזרועה במהירות, כדי להדגים.

"כאילו אתם משדרים על אותו גל," אמרה הגברת, מפגינה הבנה מושלמת.

"כן, ממש," אמרה מרת טרפין. "וכשהם חוזרים מהשדה, אני רצה לקראתם עם דלי של מים קרים. ככה זה הולך להיות מעכשיו," אמרה. "עם זה אנחנו צריכים להתמודד."

"דבר אחד שאני יודעת אותו," אמרה האשפה הלכנה. "יש שתי דברים שאני לא יעשה בחיים שלי: אני לא יאהב שום כושונים ולא יכריח שום חזירים עם שום צינור." היא פלטה נביחה של בוז.

מרת טרפין והגברת הנעימה החליפו ביניהן מבט שאותת על כך כי שתיהן הבינו, שצריך שדברים מסוימים יהיו כבעלותך על מנת שדברים מסוימים יהיו בידיעתך. ואולם, בכל פעם שהחליפה מבט עם הגברת, היתה מרת טרפין ערה לכך שענייה המשונות של הנערה המכוערת עורן ממוקדות בה, והתקשתה להחזיר את תשומת־לבה לשיחה.

"כשיש לך משהו," אמרה, "את צריכה לשמור עליו." וכשאינ לך כלום מלבד זמן לבזבז, הוסיפה בלבה, את יכולה להרשות לעצמך לכבוא העירה כל בוקר ולשבת בקומה העליונה של בית המשפט ולירוק למטה.

צל גרוטסקי מסתחרר חלף על פני הווילון מאחוריה והוטל מחוויר על הקיר שמנגד. אופניים נפלו ברעש בחזית הבניין. הדלת נפתחה ונער צבעוני גלש פנימה, נושא מגש מן המזנון. על המגש היו שני ספלי נייר גדולים, אדומים-לבנים, סגורים במכסים. הוא היה גבוה, שחור מאוד, לבוש מכנסיים לבנים שצבעם הושחת וחולצת ניילון ירוקה. לעס מסטיק לאטו, כמו לפי מוסיקה. הניח את המגש בפתח המשרד ליד השרך ושירבב את ראשו, מחפש את המזכירה. היא לא היתה בפנים. הוא השעין את זרועותיו על המשקוף וחיכה, ישבנו הצר מזדקר, מתנודד לאט שמאלה וימינה. הוא הרים יד אל ראשו וגירד בקודקוד.

"אתה רואה את הכפתור ההוא שם, ילד?" אמרה מרת טרפין. "אתה יכול ללחוץ עליו והיא תבוא. היא בטח איפשהו מאחורה."

"באמת?" אמר הנער בנועם, כאילו קודם לכן, מעולם, לא ראה את הכפתור. הוא היטה את גופו ימינה והושיט את אצבעו אל הכפתור. "ליפמים היא בחוץ," אמר וחג במקומו כדי להישיר מבט אל קהלו, מרפקיו שעונים על הדלפק מאחוריו. האחות הופיעה והוא חג שוב במקומו. היא הושיטה לו דולר והוא חיטט בכיסו והעלה את העודף וספר אותו לפניו. היא נתנה לו תשר של חמישה-עשר סנט והוא יצא עם המגש הריק. הדלת הכבדה סבה על צירה באטיות ולבסוף נסגרה בקול של יניקת-אוויר. למשך רגע איש לא דיבר.

"הם צריכים לשלוח את כל הכושונים האלה חזרה לאפריקה," אמרה האשפה הלבנה. "משמה הם כולם באו."

"אוי, אני לא הייתי מסתדרת בלי החברים הצבעוניים שלי," אמרה הגברת הנעימה.

"יש המון דברים יותר גרועים מכושון," הסכימה מרת טרפין. "יש כל-מיני אצלם, כמו שיש כל-מיני אצלנו."

"כן, וצריך את כל המינים האלה כדי שהעולם יסתובב," הנעימה הגברת בקולה. כאשר אמרה הגברת הנעימה את זה, סגרה הנערה אפוי־הפנים את שיניה בנקישה חדה. שפתה התחתונה השתרבבה מטה, מתהפכת לגלות את תוכו הוורוד-בהיר של פיה. חלפה שנייה והשפה נגולה בחזרה למקומה. זאת היתה העוויית הפנים המכוערת ביותר שמרת טרפין ראתה מימיה, ולרגע היתה בטוחה שהנערה העוותה את פניה לעומתה. היא הביטה בה, כאילו הכירה אותה ותיעבה אותה במשך כל חייה – במשך כל חייה של מרת טרפין, כך נדמה היה, ולא רק

במשך כל חייה של הנערה. למה, ילדה, אני אפילו לא מכירה אותך, אמרה מרת טרפין בדממה.

היא אילצה את עצמה לשוב ולהתרכז בדיון. "זה לא יהיה פרקטי לשלוח אותם בחזרה לאפריקה," אמרה. "הם לא ירצו ללכת. יותר מדי טוב להם פה." "אם זה היה בידיים שלי, אפ'חד לא היה שואל'תם מה הם רוצים," אמרה האשה. "אין שום דרך בעולם להחזיר את כל הכושונים לשמה," אמרה מרת טרפין. "הם יתחבאו וירבצו בלי לזוז ויעשו את עצמם חולים ויבכו וייללו ויעמדו על הרגליים האחוריות ויעשו מהומת אלוהים. אין שום דרך בעולם להביא אותם כולם לשמה."

"הם באו לפה," אמרה האשפה. "שיחזרו כמו שהם באו."

"אז הם לא היו כל כך הרבה," הסבירה מרת טרפין.

האשה הביטה במרת טרפין כאילו ניצבה לפניה מטומטמת, אך מרת טרפין לא הוטרדה בעטיו של מבט זה, בהתחשב במקום שממנו בא.

"לא-לא," אמרה, "הם הולכים להישאר כאן, ככה שיוכלו ללכת לנו יורק ולהתחתן עם בחורות לבנות ולשפר את הצבע שלהם. זה מה שהם כולם רוצים לעשות, כולם עד האחרון, לשפר את הצבע שלהם."

"את יודעת מה ייצא מזה בסוף?" שאל קלוד.

"לא, קלוד, מה?" אמרה מרת טרפין.

ניצוץ הבזיק בעיניו של קלוד. "כושים עם פנים לבנים," אמר בלי שמץ חיוך.

כולם צחקו מלבד האשפה הלבנה והנערה המכוערת. הנערה לפתה את הספר בחיקה באצבעות לבנות. האשפה הלבנה העבירה את מבטה מפנים לבנים כאילו חשבה שכולם מטומטמים. האשה הזקנה בשמלת תערובת העופות הוסיפה לבהות חסרת-הבעה בחרטומי נעליו המוגבהים של האיש היושב ממולה, זה שהעמיד פני ישן עם כניסתם של הטרפינים. כעת צחק מכל הלב, ידיו עוררן פרושות על ברכיו. הילד נפל על צדו וכעת שכב כשפניו כמעט כבושים בחיקה של האשה הזקנה.

בזמן שנדרש להם כדי להתאושש מצחוקם, שמרה המקהלה המאנפפת מן הרדיו על החדר מפני השקט.

אתה הולך לכלום כלום
ואני הולך לכלום שלי
אבל כולנו נכלמים ביחד
בייחד,

ולכל אורך הכלום
נעזור אחד לשני
וניחייך בכל מזג
אזויר!

מרת טרפיין לא קלטה כל מלה, אבל מה שקלטה הספיק לה כדי להסכים עם רוח השיר, והדבר נסך צלילות במחשבותיה. להיחלץ לעזרתו של כל נזקק – זאת היתה פילוסופיית החיים שלה. היא מעולם לא חסה על עצמה כאשר נתקלה בנזקקים, בין שהיו לבנים או שחורים, אשפה לבנה או מהוגנים. ומכל הדברים שהיה עליה להיות אסירת־תודה עליהם, היתה אסירת־תודה יותר מכל על נטייה זו שהתברכה בה. לו אמר ישו, "את יכולה להיות אשת החברה הגבוהה ויהיה לך כמה כסף שאת רוצה ותהיי רזה ותמירה, אבל לא תהיי יותר אשה טובה," היתה נאלצת לומר לו, "אז אל תעשה אותי ככה. תעשה אותי אשה טובה וכל השאר לא חשוב, לא חשוב כמה שמנה או כמה מכוערת או כמה ענייה!" לבה עלה על גדותיו. הוא לא עשה אותה כושנית או אשפה לבנה או מכוערת! הוא עשה אותה היא־עצמה ונתן לה קצת מכל דבר. תודה לך, ישו! אמרה. תודה לך תודה לך תודה לך! בכל פעם שמנתה את הסגולות שהתברכה בהן חשה עצמה קלה כאילו שקלה ששים קילו ולא שמונים קילו.

"מה קרה לילד הקטן שלך?" שאלה הגברת הנעימה את האשפה הלבנה. "יש לו כיב," אמרה האשה בגאווה. "לא היה לי ממנו רגע מנוחה מאז שהוא נולד. הוא והיא בדיוק אותו דבר," אמרה ונדה לעבר האשה הזקנה, שהעבירה את אצבעותיה המוגלדות בשערו הבהיר של הילד. "אי אפשר להכניס לשני אלה בפנים שום דבר חוץ מקוֹ־קולה וממתקים."

זה כל מה שאת מנסה להכניס להם, אמרה מרת טרפיין בלבה. העצלנות הורגת אותך. ביחס לאנשים כאלה אי אפשר היה לחדש לה שום דבר. לא זו בלבד שלא היה להם כלום. אפילו נתת להם הכל, תוך שבועיים הכל היה נשבר או נמלא טינופת, או שהם היו מקצצים את זה לחתיכות בשביל להסיק את הבית. היא ידעה את כל זה מניסיונה־שלה. חייבים לעזור להם, אי־אפשר לעזור להם. בבת־אחת שבה הנערה המכוערת והפכה את שפתיה מן הפנים אל החוץ. עיניה ננעצו במרת טרפיין כצמד מקדחות. הפעם לא היה לה ספק בדחיפותו של המבט המשולח בה.

ילדה, התרעמה מרת טרפיין בדממה, לא עשיתי לך שום דבר! יכול להיות שהילדה מבלבלת אותה עם מישהו אחר. אבל אף אחד לא אמר שנגזר עליה לשבת בחיבוק ידיים ולהרשות שיאיימו עליה. "את בטח לומדת בקולג', נועזה

לומר, מישירה מבט אל הנערה. "אני רואה שאת קוראת שם איזה ספר." הנערה הוסיפה ללטוש את עיניה, לא משיכה במפגיע. אמה הסמיקה נוכח הגסות הזאת. "הגברת שאלה אותך שאלה, מרי גרייס," הבליעה בקול כבוש. "יש לי אוזניים," אמרה מרי גרייס.

האם המסכנה שבה והסמיקה. "מרי גרייס לומדת בוולסלי קולג'," הסבירה. היא סובבה את אחד הכפתורים בשמלתה. "במסצ'וסטס," הוסיפה, מעווה את פניה. "ובקיץ היא ממשיכה ללמוד. קוראת וקוראת כל הזמן, ממש תולעת ספרים. היא הצליחה ממש יפה בוולסלי; היא לומדת ספרות ומתמטיקה והיסטוריה ופסיכולוגיה ומדעי החברה," טירטרה, "ואני חושבת שזה כבר יותר מדי. אני חושבת שהיא צריכה לצאת קצת, לעשות חיים."

הנערה נראתה כאילו היתה רוצה להשליך אותם מבעד לאשנב הזכוכית. "צפון-צפון," מילמלה מרת טרפין וחשבה, נר-נו, זה לא עשה הרבה טוב לנימוסים שלה.

"אני כבר מעדיפה שהוא יהיה חולה," אמרה האשפה הלבנה, חוטפת את תשומת הלב בחזרה לעצמה. "הוא כזה רע כשהוא לא חולה. כאילו יש ילדים שהרוע בא להם טבעי. חלק נהיים רעים מתי שהם חולים, אבל אצלו קרה הפוך. נהיה חולה ונהפך לטוב. הוא לא עושה לי שום בעיות עכשיו. אני באתי לרופא בשביל עצמי," אמרה.

אם כבר לשלוח מישהו בחזרה לאפריקה, חשבה מרת טרפין, זה צריך להיות הסוג שלך גברתי. "באמת נכון," אמרה בקול רם, מביטה מעלה אל התקרה, "יש הרבה דברים יותר גרועים מכושון." ויותר מלוכלכים מחזיר, הוסיפה בינה לבינה. "אני חושבת שאנשים עם נטיות לא טובות הם הכי מסכנים מכולם," אמרה הגברת הנעימה בקול דק-לעילא.

"אני מודה לאלוהים שהוא בירך אותי עם נטייה טובה," אמרה מרת טרפין. "עוד לא היה לי יום שלא מצאתי משהו לצחוק עליו." "לפחות לא מאז שהיא התחתנה אתי," אמר קלוד, מְשווה לפניו רצינות קומית.

כולם צחקו מלבד הנערה והאשפה הלבנה. בטנה של מרת טרפין היטלטלה. "הוא כזה יצור מוזר," אמרה, "שאני לא יכולה לא לצחוק עליו."

הנערה הפיקה מבין שיניה קול רם מכוער. פיה של אמה הפך קפוזן ודק. "אני חושבת שהדבר הכי גרוע בעולם," אמרה,

"זה בנאדם שלא יודע להחזיר תודה. אחד שיש לו הכל אבל הוא לא מעריך את זה. אני מכירה ילדה אחת," אמרה, "שיש לה הורים שמוכנים לתת לה הכל, אח קטן שאוהב אותה עם כל הלב, והיא מקבלת חינוך טוב, ולובשת את הבגדים הכי טובים, אבל היא אף פעם לא מוציאה מהפה שלה מלה טובה, אף פעם לא מחייכת, רק מבקרת ומתלוננת כל היום."

"היא גדולה מדי בשביל מכות בתחת?" שאל קלוד.

פניה של הנערה היו כמעט סגולים.

"כן," אמרה הגברת, "אני חוששת שאין ברירה אלא לתת לה להישאר לכד עם הטיפשות שלה. יום אחד היא תתעורר וזה יהיה מאוחר מדי."

"זה אף פעם לא הזיק למישהו לחייך," אמרה מרת טרפין. "זה רק עושה לך

להרגיש הרבה יותר טוב."

"בטח," אמרה הגברת בעצב, "אבל יש אנשים שאי אפשר להגיד להם כלום.

הם לא מסוגלים לקבל ביקורת."

"אם יש משהו שאני יכולה להגיד על עצמי," אמרה מרת טרפין ברגש, "זה שאני יודעת להחזיר תודה. כשאני חושבת על כל מי שהייתי יכולה להיות אלמלא נעשיתי עצמי ועל כל מה שקיבלתי, קצת מכל דבר, ובנוסף לזה גם נטייה טובה, מתחשק לי לצעוק, 'תודה, ישו, שעשית הכל בדיוק כמו שעשית!' הכל היה יכול להיות אחרת!" למשל, מישהי אחרת יכלה להשיג את קלוד. מחשבה זו הציפה אותה בהכרת-תודה והחרידה את כל גופה בצמרמורת אושר. "אוי תודה לך, ישו, ישו, תודה לך!" קראה בקול.

הספר פגע בה ממש מעל עינה השמאלית. הוא פגע בה כמעט בו-ברגע שהבינה כי הנערה עומדת להשליך אותו. לפני שעלה בידה להשמיע קול, דהרו הפנים האפויים לקראתה מעבר לשולחן, מתנגשים בקול צרחה. אצבעותיה של הנערה שקעו כמלחציים אל תוך הבשר הרך של צווארה. היא שמעה את האם זועקת ואת קלוד צועק, "וואו!". לרגע היתה בטוחה שנקלעה לרעידת אדמה.

שדה-הראייה שלה הוצר באחת, והיא ראתה הכל כאילו התרחש הרחק משם בחדר קטן, או כאילו התכוננה מבעד לקצהו ההפוך של טלסקופ. פניו של קלוד התקמטו ונפלו מחוץ לתמונה. האחות רצה פנימה, החוצה, שוב פנימה. אחר כך פרצה דמותו הכחושה של הרופא מן הדלת הפנימית. שבועונים התעופפו כה וכה כשהשולחן התהפך. הנערה נפלה בחבטה ושדה הראייה של מרת טרפין התהפך לפתע על צירו, והיא ראתה הכל במוגדל. עיניה של האשפה הלבנה נפערו אל הרצפה, ענקיות. הנערה היתה שרועה שם, מסומרת בידי האחות מזה ואמה מזה, מתהפכת ומתפתלת כלפיתתן. הרופא כרע לצדה, ניסה להצמיד את

זרועה לרצפות. כעבור שנייה עלה בידו לנעוץ בה מחט ארוכה. מרת טרפין חשה עצמה חלולה לגמרי, לכד מלכה שהתנדנד מצד אל צד כאילו התחבט בתוך תוף בשר עצום וריק. "שמישהו יקרא לאמבולנס", אמר הרופא באותה נעימת-אגב שרופאים צעירים מאמצים להם בנסיכות מחרירות. מרת טרפין לא היתה מסוגלת להניע אצבע. הזקן שישב לידה דילג בזריזות למשרד והתקשר משם, כי המזכירה טרם נמצאה. "קלוד!" קראה מרת טרפין.

הוא לא היה בכיסאו. היא ידעה שעליה לקפוץ ממקומה ולמצוא אותו, אך חשה כמי שמנסה לתפוס רכבת בחלום, שבו הכל נע בהילוך-אטי וככל שאתה מנסה לרוץ מהר יותר כך אתה מאט את התקדמותך. "הנה אני," אמר קול חנוק, שונה מאוד מקולו של קלוד. הוא היה שמוט על הרצפה בפינה, חיוור כנייר, אוחוז ברגלו. היא רצתה לקום ולגשת אליו אך לא היתה מסוגלת לזוז. במקום זאת נמשך מבטה לאט מטה אל הפנים המתגעשים על הרצפה, שיכלה לראותם מעבר לכתפו של הרופא. עיניה של הנערה חדלו להתרוצץ והתמקדו בה. נרמה היה שצבען הכחול הפך עדין יותר, כאילו דלת שנסגרה בקפידה מאחוריהן נפתחה כעת כדי להכניס אור ואוויר.

ראשה של מרת טרפין הצטלל וכושר התנועה שב אליה. היא רכנה קדימה עד שהביטה הישר אל תוך העיניים הקודרות. לא היה ספק בלבה שהנערה אמנם הכירה אותה, הכירה אותה בדרך אישית ונוקבת כלשהי שמעבר לזמן ולמקום ולנסיבות. "מה יש לך להגיד לי?" שאלה בקול ניחר ועצרה את נשימתה, כמחכה להתגלות.

הנערה הרימה את ראשה. מבטה נסגר על עיניה של מרת טרפין. "תחזרי לגיהנום שבאת ממנו, חזירת-יבלות זקנה," לחשה. קולה היה נמוך אבל ברור. עיניה ניצתו לרגע, כאילו ראתה שדְּבָרָה הִפָּה ביערו ושאבה מכך תענוג. מרת טרפין שבה ושקעה בכיסאה.

כעבור רגע עיניה של הנערה נעצמו והיא הפנתה את ראשה הצדה בעייפות. הרופא התרומם והושיט לאחות את המזרק הריק. הוא נרכן וכרך את שתי ידיו לרגע סביב כתפיה של האם, שרעדו. היא ישבה על הרצפה, שפתיה חשוקות, אוחזת את ידה של מרי גרייס בחיקה. אצבעותיה של הנערה נכרכו סביב אגודלה כאצבעות של תינוק. "לכי לבית החולים," אמר. "אני אתקשר אליהם ואסדר מה שצריך."

"עכשיו בוא נראה מה שלום הצוואר שלנו", פנה לגברת טרפין בקול מתרונן. הוא החל ממשש את צווארה בשתי אצבעות. שני קווים קטנים דמויי־ירח, כמו אדרות גלים ורודות, הוטבעו על קנה הנשימה שלה. תפיחה אדומה מודלקת החלה מסתמנת מעל לעינה. אצבעותיו מיששו גם שם. "עזוב אותי", אמרה בקול מעובה והדפה אותו. "תראה מה עם קלוד. היא בעטה בו."

"אני אראה מה אתו בעוד רגע", הוא אמר ומישש את הדופק שלה. הוא היה איש רזה אפור־שיער, שהקדיש עצמו לגינונים. "לכי הביתה וקחי לך חופש עד סוף היום", אמר וטפח לה על הכתף.

תוריד ת'ידיים ש'ך, נהמה מרת טרפין בלבה. "ותשימי קוביית קרח על העין", אמר. אחר כך נפנה וכרע לצד קלוד ובדק את רגלו. כעבור רגע הקימו על רגליו, וקלוד צלע בעקבותיו אל המשרד. עד לבואו של האמבולנס, הקולות היחידים בחדר היו יפחותיה הרוטטות של אם הנערה, שהוסיפה לשבת על הרצפה. האשפה הלבנה לא גרעה עיניה מן הנערה. מרת טרפין הביטה הישר לפנים אל הלא־כלום. לפתע נראה האמבולנס, צל ארוך וכהה מאחורי הווילון. החובשים נכנסו ופרשו את האלונקה לצד הנערה, הרימו אותה במומחיות אל האלונקה ונשאו אותה החוצה. האחות עזרה לאם לאסוף את חפציה. צלו של האמבולנס עקר בדממה והאחות חזרה למשרד. "הילדה הזאתי הולכת להיות משוגעת, מה?" שאלה הזבל הלבן את האחות, אך זו המשיכה בדרכה אל ירכתי החדר ולא ענתה לה.

"כן, היא הולכת להיות משוגעת", אמרה האשפה הלבנה לשאר הנוכחים. "יצו'מֶסְכֶן", מילמלה הזקנה. פניו של הילד היו עדיין בחיקה. עיניו שלחו מבט שומם מעל ברכיה. במשך המהומה לא זו אלא כדי למשוך רגל אחת ולקפלה תחתיו. "אני מודה לאלוהים", אמרה האשפה הלבנה בחום, "שאני לא משוגעת". קלוד יצא בצליעה והטרפינים הלכו הביתה.

כאשר פנתה המשאית בדרך העפר המובילה לביתם והתקדמה במורד הגבעה, נאחזה מרת טרפין באדן החלון והביטה החוצה בחשך. האדמה השתפלה מערנות דרך שדה מנומר בצמחי אזוביון ולמרגלות הגבעה שכן עדיין ביתם הקטן, הצהוב והמלבני, שערוגות פרחים קטנות חגורות לו סביב כסינר־צעצוע, ממש במקומו הרגיל בין שני עצי אגוז ענקיים. היא לא היתה מופתעת לו ראתה במקומו פצע כווייה בין שתי ארובות מושחרות.

איש מהם לא הרגיש חשק לאכול, ולפיכך לבשו את בגדי הבית שלהם, הורידו את הרפפות בחדר השינה ונשכבו, רגלו של קלוד מוגבהת על כרית ועינה־שלה

מכוסה במטלית לחה. ברגע שהיתה שרועה על גבה, מראהו של חזיר־בר עם יבלות על פניו וקרניים מגיחות מאחורי אוזניו הבקיע אל תוך ראשה בקול נחרה. היא ייללה – יללה שקטה, כבושה.

"אני לא", אמרה מבעד לדמעות, "חזירת־יבלות. מהגיהנום." אך להכחשה לא היה כוח. עיני הנערה ומילותיה, אפילו נעימת קולה, נמוך אך ברור, מכונן רק אליה, לא סבלו כל התכחות. היא נבררה לשמש כיעד למסר, אף על פי שהיה בחדר זבל אנושי, שאליו ראוי היה לכוונו. עובדה זו היכתה בה במלוא עוצמתה רק כעת. היתה שם אשה שהזניחה את ילדה־שלה, אך המסר פסח עליה מכל וכל. המסר נועד לרובי טרפין, אשה מכובדת שעוברת קשה ומבקרת באופן קבוע בכנסייה. הדמעות יבשו. במקומן החלו עיניה לבעור בחרון.

היא התרוממה על מרפקה והמטלית צנחה אל כף ידה. קלוד שכב על גבו ונחר. היא רצתה לספר לו מה אמרה הנערה. בה־בעת לא רצתה להכניס לראשו את תמונת עצמה בדמות חזירת יבלות מהגיהנום.

"היי, קלוד, הפטירה ודחקה בכתפו.

קלוד פקח עין אחת, תכולה־פסטלית.

היא הציצה אל תוכה בזהירות. הוא לא חשב על שום דבר. הוא המשיך בשלו.

"הא, מה זה?" אמר ושב ועצם את העין.

"שום דבר", אמרה. "הרגל כואבת לך?"

"כואבת אימים", אמר קלוד.

"יעבור לך", אמרה וחזרה לשכב. כעבור רגע קלוד נחר שוב. הם שכבו כך בשארית אחר־הצהריים. קלוד ישן. היא הזעימה פנים כלפי התקרה. מדי פעם הניפה את אגרופה והיכתה קלות על חזה כאילו הגנה על חפותה נוכח אורחים לא־נראים, אשר כמו מנחמיו של איוב, לבשו דבריהם היגיון אך היו מוטעים. בחמש־וחצי בערך קלוד זע על משכבו. "צריך ללכת אחרי הכושונים", נאנה, לא זו.

היא הביטה הישר למעלה כאילו דבר־מה נרשם על התקרה בכתב־יד לא־מפוענח. הגבשושית מעל עינה לבשה גוון כחול־ירקרק. "תשמע משהו", אמרה.

"מה?"

"תנשק אותי."

קלוד רכן מעליה ונישק אותה על פיה בקול. הוא צבט את מותנה וידיהם השתלבו. הבעת הריכוז הפראי על פניה לא השתנתה. קלוד קם, נאנח ונאנק, וצלע לדרכו. היא הוסיפה לעיין בתקרה.

יצאה מן המיטה רק כששמעה את המשאית חוזרת עם הכושים. אז קמה

ותחבה את כפות רגליה בנעלי האוקספורד החומות, שאותן לא טרחה לשרוך, יצאה בצעדים כבדים אל המרפסת האחורית, ונטלה את דלי הפלסטיק. היא רוקנה לתוכו מגש של קוביות קרח, מילאה אותו במים עד מחציתו ויצאה אל החצר האחורית. בכל ערב, אחרי שקלוד החזיר את העובדים, היה אחד הנערים עוזר לו להוציא את החציר והשאר חיכו בירכתי המשאית עד שהתפנה לקחת אותם הביתה. המשאית חנתה בצלו של אחד מעצי האגוז.

"מה שלומנו הערב?" שאלה מרת טרפין בחמיצות כשהופיעה עם הדלי והמצקת. שלוש נשים ונער חיכו במשאית.

"אנחנו שלומנו בסדר," אמרה המבוגרת מבין הנשים. "מה שלום את?" ומבטה נתקע מיד בגוש הכהה על מצחה של מרת טרפין. "לא נפלת למטה, לא?" שאלה בקול חרד. הזקנה היתה כהה וכמעט חסרת שיניים. היא חבשה כובע לבד ישן של קלוד, מוטה לאחור. שתי הנשים האחרות היו צעירות ובהירות יותר ולשתיהן היו כובעי שמש חדשים בצבע ירוק בהיר. האחת חבשה את כובעה על ראשה; האחרת הסירה את הכובע, והנער חיך תחתיו.

מרת טרפין הניחה את הדלי על רצפת המשאית. "תקחו לעצמכם," אמרה. היא הביטה סביב כדי לוודא שקלוד הלך. "לא. לא נפלתי," אמרה, משלבת את זרועותיה. "זה היה משהו יותר גרוע."

"שום דבר רע לא קרה איתך!" אמרה הזקנה. היא אמרה זאת כאילו היא וחברותיה ידעו שמרת טרפין נהנתה בדרך ייחודית כלשהי מחסותה של ההשגחה העליונה. "פשוט היה לך נפילה קטנה."

"היינו בעיר אצל הרופא בשביל הבעיטה שהפרה נתנה למר טרפין," אמרה מרת טרפין בקול שטוח, שהורה להן להינער מהבליהן. "והיתה שם ילדה אחת. ילדה שמנה שכל הפנים שלה פצעים. הסתכלתי על הילדה הזאתי וידעתי שמהו לא בסדר אבל לא ידעתי מה. ואז אני ואמא שלה מדברות בינינו ופתאום בום! היא זורקת עלי את הספר הגדול שהיא קוראת ו..."

"לאאא!" קראה הזקנה.

"ואז היא קופצת מעל השולחן ומתחילה לחנוק אותי."

"לאאא!" קראו שלושתן בקול, "לאאא!"

"מה היא עשתה את זה?" שאלה הזקנה. "מה אכל אותה?"

מרת טרפין רשפה נכחה.

"משהו אכל אותה," אמרה הזקנה.

"הם לקחו אותה משמה באמבולנס," המשיכה מרת טרפין, "אבל לפני זה היא התגלגלה על הרצפה והם ניסו להשתלט עליה כדי לתת לה זריקה והיא אמרה

לי משהו. " היא עצרה. "אתן יודעות מה היא אמרה לי?"
 "מה היא אמרה?" שאלו.

"היא אמרה, " מרת טרפין פתחה, ועצרה, פניה כבדים ואפלים מאוד. השמש
 הלכינה והלכה, מלכינה את השמים כך שעליו של עץ האגוז השחירו לעומתם.
 היא לא יכלה לחלץ את המלים. "משהו ממש מכוער, " מילמלה.

"היא לא היתה צֶכָה לָגיד לך דברים מכוערים היא, " אמרה הזקנה. "את
 כזאתי נחמדה. את הגברת הכי נחמדה שאני מכירה."
 "היא יפה גם־כן, " אמרה זאת עם הכובע.

"וחזקה, " אמרה האחרת. "בחיים שלי לא הכרתי גברת לבנה יותר מתוקה
 ממך."

"זאתי האמת בחיי אלוהים, " אמרה הזקנה. "אמן! את הכי נחמדה והכי יפה
 שאפשר להיות."

מרת טרפין ידעה היטב מה ערכן של מחמאות מכושים, ודברי הנשים ליבו
 את זעמה. "היא אמרה, " פתחה שוב והפעם סיימה בפרץ־נשימה פראי, "שאני
 חזירת יבלות זקנה מהגיהינום."
 השתרר שקט הלום.

"איפה לקחו אותה?" צעקה הצעירה מבין הנשים בקול נוקב.

"תביאו לי אותה. אני יהרוג אותה!"

"אני יהרוג אותה ביחד איתך!" צעקה האחרת.

"צֶיך לִסְגוֹר־תָּה בבית־משוגעים, " הטעימה הזקנה. "את הגברת הלכנה הכי
 נחמדה שאני מכירה."

"היא גם־כן יפה, " אמרו שתי האחרות. "הכי חזקה שאפשר וגם־כן נחמדה.
 ישו מבסוט ממנה!"

"באמת הוא מבסוט!" הכריזה האשה הזקנה.

מפגרים! נהמה מרת טרפין בלבה. אי אפשר להגיד לכושון שום דבר
 אינטליגנטי. אפשר לדבר אליהם אבל לא איתם. "לא שתיתם ת'מים שלכם, "
 אמרה בקצרה. "תשאירו את הדלי במשאית אחרי שתגמרו. יש לי עוד דברים
 לעשות חוץ מלעמוד פה ולהעביר את הזמן, " וכאן פנתה ונכנסה אל הבית.

היא עמדה לרגע באמצע המטבח. הבליטה הכהה מעל עינה נראתה כמו ענן
 טורנדו מיניאטורי העלול להיסחף בכל רגע לאורך קו האופק של מצחה. שפתה
 התחתונה הזדקרה באופן מסוכן. היא יישרה את כתפיה המאסיביות. אחר כך
 צעדה אל קדמת הבית ועברה בדלת הצרדית ופנתה במורד השביל אל דיר
 החזירים. היא נראתה כאשה הנכנסת לכדה, בלא נשק, אל הקרב.

השמש קרנה כעת בצהוב-עמוק כמו ירח במילואו, נוסעת מערבה במהירות רבה מעל קו העצים הרחוק כאילו חתרה להגיע אל החזירים לפניה. השביל היה מחורץ והיא בעטה הצידה בכמה כמה אבנים, מפלסת את דרכה. דיר החזירים שכן על גבעה קטנה בקצהו של שביל צר שפנה מאחד מצדדיו של האסם. היה זה ריבוע בטון במידותיו של חדר קטן, מוקף גדר-קרשים בגובה מטר וחצי בערך. רצפת הבטון נטתה בשיפוע קל כדי שרפש החזירים יתנקז אל תעלת-שופכין, שממנה הוזרם אל השדה לדישון. קלוד עמד מחוץ למבנה, על שפת הבטון, נתלה בקרש העליון, ושטף את הרצפה בצינור שחובר לברז המים של שוקת סמוכה.

מרת טרפין טיפסה לצדו והזעימה פנים מטה כלפי החזירים. היו שם שבעה חזירים ארוכי-חוטם ומגודלי-זיפים – חומים-צהבהבים עם כתמים בגון הכבד – וחזירה זקנה שעמדה להמליט בתוך שבועות ספורים. היא שכבה על צדה ונחרה. החזירים התרוצצו כה וכה, מתנערים כילדים מפגרים, חרכי העיניים הקטנים החזיריים שלהם תרים אחר שאריות על הרצפה. היא קראה שהחזיר הוא החיה הכי נבונה. פיקפקה בכך. אמרו שהם חכמים יותר מכלבים. היה אפילו חזיר-אסטרונוט. הוא השלים את משימתו בהצלחה מלאה אבל אחר כך מת מהתקף לב כי השאירו אותו בחליפת האסטרונוטים, יושב זקוף במשך הניסוי כולו בזמן שבדרך הטבע חזירים צריכים להיות על ארבע. נחרים ונוברים וצורחים.

"תן לי ת'צינור", אמרה ועקרה את הצינור מתוך ידו של קלוד. "לך תיקח ת'כושונים הביתה ואחרי זה תשים את הרגל למעלה."
 "את נראית כאילו בלעת כלב עם כלבת," הבחין קלוד, ובכל זאת ירד וצלע לדרכו. הוא לא נהג לשעות למצבי רוחה.

עד שיצא מטווח השמיעה, מרת טרפין עמדה בצד המכלאה, אוחות בצינור ומכוונת את זרם המים לאחוריו של כל חזיר שנראה כאילו עמד לנסות ולשכב. משהניחה כי הזמן הספיק לקלוד כדי לעבור את הגבעה, הסבה את ראשה מעט ועיניה הבוהרות סרקו את השביל. הוא לא נראה לעין. היא סבה בחזרה ונדמה היה שהיא מגייסת את כוחותיה. כתפיה התרוממו והיא שאפה אוויר.

"בשביל מה אתה שולח לי מסר כזה?" אמרה בקול נמוך ופראי, שהיה קרוב ללחישה אך הזעם המרוכז טען אותו בעוצמה של צעקה. "איך אני חזירה ועצמי ביחד? איך אני נשמה שנגאלה וגם מהגיהינום?" אגרופה הפנוי היה קפוץ ובאחר לפתה את הצינור, מכוונת את זרם המים בעיוורון אל עינה של החזירה הזקנה, פנימה והחוצה, לא שומעת את יללותיה הנחרדות.

מדיר החזירים נשקף שטח המרעה שבו נקבצו עשרים הפרות שלהם סביב חבילות החציר שהוציאו קלוד והנער. האחו הקצור השתפל אל הכביש הראשי. מעבר לו השתרע שדה הכותנה שלהם ומאחוריו יער ירוק, אפל ומאובק, שגם הוא היה שלהם. השמש היתה מאחורי היער, אדומה מאוד, מציצה מעבר למשוכת העצים כאיכר המשגיח על החזירים שלו.

"למה אני?" רעמה. "אין שום אשפה בסביבה, שחורה או לבנה, שלא תרמתי בשבילה. ואני שוכרת את הגב שלי כל יום בעבודה. ואני עושה בשביל הכנסייה."

היא נראתה כאשה שמידות-גופה מכשירות אותה למשול בזירה הנפרשת לפניה. "איך אני חזירה?" תבעה לדעת. "איך בדיוק אני כמותם?" היא שיפדה את החזירזירים בזרם המים. "היתה שם מלא אשפה. לא היית חייב לזרוק את זה עלי."

"אם אתה מעדיף אשפה, אז לך תחפש לעצמך אשפה," הטיחה. "היית יכול לעשות אותי אשפה. או כושון. אם אשפה זה מה שרצית למה לא עשית אותי אשפה?" היא טילטלה את אגרופה האוחזו בצינור ונחש מימי הופיע להרף-עין באוויר. "יכולתי להפסיק לעבוד ולזרוק הכל ולהיות מטונפת," נהמה. "לרבוץ על המדרכות כל היום ולשתות בירה. ללעוס טבק ולירוק בכל פינה ולמרוח את זה על כל הפרצוף שלי. הייתי יכולה להיות מגעילה."

"או שהיית יכול לעשות אותי כושון. מאוחר מדי בשבילי להיות כושון," אמרה בסרקסטיות עמוקה, "אבל אני יכולה להתנהג כמו אחד מהם. לשכב באמצע הכביש ולעצור את התנועה. להתפלש בבוץ."

באור המעמיק, הכל נעטף בגוון מסתורי. האחו עטה זיגוג ירקרק משונה ורצועת הכביש נמשחה כחול כעין האזוביון. היא נערכה למתקפה סופית והפעם התגלגל קולה על פני האחו. "קדימה," צרחה, "תקרא לי חזירה! תקרא לי עוד פעם חזירה. מהגהינום. תקרא לי חזירת-יבלות מהגהינום. תשים את התחתית בראש. עדיין יהיו תחתית וראש!"

הד מסולף חזר אליה.

פרץ חרון סופי טילטל את גופה והיא שאגה, "מי אתה חושב שאתה?" צבעם של כל הדברים, שדה ושמי ארגמן, יקד לרגע בעוצמה שקופה. השאלה נישאה על פני האחו ומעבר לכביש ולשדה הכותנה וחזרה אליה ברורה כמו תשובה ממקום שמעבר ליער.

היא פתחה את פיה אבל שום קול לא יצא ממנו. משאית זעירה, זאת של קלוד, הופיעה בכביש הראשי, התקדמה במהירות אל

מחוץ לטווח הראייה. צמיגיה השמיעו קול חריקה דק. היא נראתה כצעצוע של ילד. בכל רגע עלולה משאית גדולה יותר למחוץ אותה ולפזר את מוחותיהם של קלוד והכושונים על כל הכביש.

מרת טרפין עמדה שם, מבטה מסומר לכביש הראשי, כל שריריה נוקשים, עד שחלפו חמש או שש דקות והמשאית שבה והופיעה בדרכה חזרה. היא חיכתה, הניחה למשאית די זמן לפנות בכביש המוביל לביתם. ואז, כמו פסל מונומנטלי המתעורר לחיים, הרכינה את ראשה לאט והתכוננה, כמו מבעד ללב-לבו של המסתורין, מטה אל תוך הדיר, בחזירים. כולם התקבצו בפינה אחת סביב החזירה הזקנה, שנאקה חלושות. נוגה ארום אפך אותם. נדמה היה שהם מתנשמים לפעימתם של חיים סודיים.

עד שהשמש נעלמה לבסוף מאחורי קו העצים, מרת טרפין נשארה שם, מבטה מושפל אליהם כאילו ספגה אל קרבה איזה ידע תהומי ומחיייה. לבסוף הרימה את ראשה. בשמיים לא נותרה אלא רצועה סגולה, שפילחה שדה של ארגמן, והובילה, כאילו היתה המשך של הכביש הראשי, אל הדמדומים היורדים. היא נשאה את ידיה מקרשי המכלאה במחוות כוהנים טמירה. חזון נגה על עיניה, והיא ראתה את הרצועה העוברת בשמים כגשר תלוי עצום הנמשך מעלה מן האדמה דרך שדה של אש חיה. על גבי הגשר ערב־רב של נשמות הרעים במצערו אל השמים. היו שם חברות שלמות של אשפה לבנה, נקיים לראשונה בחייהם, ולהקות של כושונים שחורים בגלימות לבנות, וגדודים של מעוותים ומשוגעים, צועקים ומוחאים כפיים ומנתרים כמו צפרדעים. ובמאסף, בקצה התהלוכה, היה שבט שאת בניו זיהתה מיד כמי שכמותה וכמו קלוד תמיד היה להם קצת מכל דבר בתוספת חוכמה מאלוהים להשתמש בזה כמו שצריך. היא רכנה לפנים כדי להיטיב לראותם. הם צעדו קוממיות מאחורי כל השאר, אמונים כפי שהיו מעולם על הסדר הטוב ועל השכל הישר ועל ההתנהגות הנאותה. הם לבדם צעדו בתלם. ובכל זאת פניהם ההלומים והנעווים גילו לה שאפילו סגולותיהם היו הולכות ונאפלות. היא הנמיכה את ידיה ונאחזה במעקה של דיר החזירים, עיניה קטנות אך קבועות בלי להניד עפעף במה שנגול לפניה. כעבור רגע התפוגג החזון אך היא נותרה במקום שעמדה בו, משותקת.

לבסוף ירדה וסגרה את הברז ועשתה לאטה את דרכה בשביל המחשיך אל הבית. ביערות מסביב לה מקהלות צרצרים בלתי־נראות נתנו קולן, אך היא שמעה את קולות הנשמות המטפסות מעלה אל השדה זרוע־הכוכבים וצועקות הללויה.

מאנגלית עורד וולקשטיין

היזל בריד

"עוף מפה," אמר האיש. "לא מחלקים פה סוכריות ולא מראים קופים."
"כבר ראיתי את הקופים," אמר.

"יופי לך," אמר האיש. "עוף מפה."

"יש לי חמש-עשרה סנט," אמר. "מה'כֶּפֶתְךָ לְכִנִּיסָתִי לראות חצי מזה?" זה משהו עם בית-שימוש, חשב. גברים בבית-שימוש. אחר כך חשב, אולי זה איש ואשה בבית-שימוש. היא לא תרצה אותי בפנים. "יש לי חמש-עשרה סנט," אמר. "זה כבר אחרי החצי," אמר האיש כשהוא מנופף בכובע הקש שלו. "תיקח ת'רגליים'שך מפה."

"אז זה צריך לעלות חמש-עשרה סנט," אמר הייז.

"סִתְּלֶק," אמר האיש.

"יש שמה כושון?" שאל הייז. "הם עושים משהו לכושון?"

האיש נרכן מעמדתו ופניו המיובשים התכווצו במבט נוקב. "מאיפה בא לך הרעיון הזה?" אמר.

"אני לא יודע," אמר הייז.

"בן כמה אתה?" שאל האיש.

"שתים-עשרה," אמר הייז. הוא היה בן עשר.

"תביא ת'חֶמְשָׁה," אמר האיש, "ו'כֶּנֶס פנימה."

הוא שילשל את הכסף בעד האשנב ונדחק להיכנס לפני שייגמר. הוא עבר דרך יריעת האוהל ובפנים היה אוהל נוסף והוא עבר דרכו. הוא לא ראה אלא את גבות הגברים. טיפס על ספסל והביט מעל לראשיהם. הם הביטו מטה לעבר מקום נמוך ובו מוטל משהו לבן, מתפתל קצת, בתוך תיבה מרופדת בד שחור. לרגע חשב כי היתה זו חיה שעורה הופשט מעליה ואז ראה כי זו אשה. היא היתה שמנה ופניה היו כשל אשה רגילה, מלבד שומה אחת בזווית פיה, שזזה כשהאשה חייכה, ועוד אחת בצד.

"אם אחת כזאת היתה באה עם כל ארון," אמר אביו ממקומו באחת השורות

הראשונות, "הייתי מוכן ללכת לפני הזמן שלי."

הייז זיהה את הקול בלי להסתכל. הוא השתלשל מטה מן הספסל ונדחק לצאת מן האוהל. הוא זחל מתחת ליריעה הצרדית של האוהל החיצוני משום שלא רצה להיתקל בכרוז. הוא טיפס לירכתיה של משאית והתיישב בפניה הרחוקה. בחוץ רעש היריד בצלצול פָּחִי.

אמו עמדה ליד גיגית הרחצה בחצר והתבוננה בו בעת שהגיע הביתה. היא לבשה שחורים כל הזמן, ושמלותיה היו ארוכות יותר משמלותיהן של נשים אחרות. היא ניצבה שם זקופה, התבוננה בו. הוא פנה ונעמד מאחורי עץ ויצא משדה הראייה שלה, אבל בתוך כמה רגעים הרגיש בה, עוקבת אחריו במבטה מבעד לעץ. הוא שב וראה את המקום הנמוך ואת הארון ואשה רזה בתוך הארון שהיתה ארוכה מכדי להיכנס. ראשה הזדקק למעלה בקצה וברכיה הורמו כדי להתאים אותה לארון. פניה היו בצורת צלב ושערה נמתח בצמוד לראשה. הוא נצמד לעץ, וחיכה. היא עזבה את גיגית הרחצה והתקרבה אליו עם מקל. היא אמרה, "מה ראית?"

"מה ראית?" אמרה.

"מה ראית," אמרה, מתמידה באותה נעימה כל הזמן. היא היכתה אותו על רגליו במקל, אבל הוא היה כמו חלק מן העץ. "ישו מת בשביל לגאול אותך," אמרה.

"אף־פם לא ביקשתי ממנו," הפטיר.

היא לא היכתה אותו פעם נוספת אך עמדה והתבוננה בו, חתומת־שפתיים, והוא שכח את אשמת האוהל מפני אשמה חסרת־שם ועקורה ממקום שהיתה בתוכו. כעבור רגע השליכה את המקל הלאה ממנה ופנתה בחזרה לגיגית הרחצה, עודה חתומת־שפתיים.

למחרת נטל את נעליו בחשאי אל היער. הוא לא נעל אותן אלא במועדי הדרשות ובחורף. הוציא אותן מן הקופסה וריפד את קרקעיתן באבנים ובסלעים קטנים ואז נעל אותן. הוא הידק אותן לכפות רגליו והלך בהן ביער למרחק שידע להעריכו כמייל אחד, עד שהגיע לפלג, ואז התיישב וחלץ את הנעליים וחילץ את כפות רגליו בחול הרטוב. הוא חשב, עכשיו הוא בטח מרוצה. דבר לא קרה. לו נפלה אבן, היה רואה בכך אות. לאחר זמן־מה חילץ את כפות רגליו מן החול והניח להן להתייבש, ואז שב ונעל את הנעליים כשהסלעים עדיין בתוכן ופנה לחזור והלך מחצית המייל לפני שחלץ אותן.

פרק מתוך הרומאן "דם טוב"

מאנגלית עורד וולקשטיין

אדונים

מתוך מראות לשחקן המחופש

הִנֵּה אֲנִי כְּמוֹ נֶהָר
 אֵינִי יוֹדֵעַ כִּיצַד לְהֶאָחֵז בַּחֹפִים
 אֵינִי יוֹדֵעַ דָּבָר מִלְּבַד מִבוֹעַ, מוֹצֵא וְעִקּוֹפִים
 בְּמָקוֹם שֶׁם בָּאָה הַשְּׁמֶשׁ
 כְּמוֹ צִיצַת דֶּשָׁא שְׁחָרָה וּפְתִינִית
 בְּמָקוֹם שֶׁם עוֹלָה הַשְּׁמֶשׁ
 כְּמוֹ סוּסָה אֲדֻמוֹנִית
 בְּמָקוֹם שֶׁם הוֹפְכֶת הַשְּׁמֶשׁ
 לִידְעוֹנִית הַסֶּבֶל וְהָאֶשֶׁר
 יִדְעוֹנִית, אוֹ אֲרִי, אוֹ נֶשֶׁר
 יֵשֵׁן, כְּמוֹ עֵטֶרֶת
 מֵעַל מִצַּח הַנִּצְחָה.

1. מְרֵאָה לְשִׁינָה

הַגְּבוּר הָעֵר כְּמוֹ גֶל
 יֵשֵׁן
 וְאַרְצָנוּ נִעְרָה
 הִיְתָה בְּלֹא רֹאשׁ וּבְלֵי כֶּר – יֵשֵׁנָה
 וְהַמְחִשָּׁבָה, הַלְּבִיָּאָה הָאֲדָמָה
 הִיְתָה גּוֹפָה יֵשֵׁנָה
 הוּי קְהוּת הָאֲבָרִים, הוּי שְׁבִילֵי הָרַעֲנָנוּת
 בְּגוֹפִי, בְּגוֹף הָעֵרְכִיּוֹת
 מִנֵּן, כִּיצַד אֶעֱוֹרֵר יֵשֵׁנִים?

2. מראה לשאלה

שאלתי, נאמר: הענף העטוף באש – צפור
ונאמר: פני
הם גלים ופני העולם – המראות
ואנחת המלח והמגדלור
ובאתי, והעולם בדרכי הוא
דיו, וכל רחש לב – דבור
ולא נודע לי כי ביני ובינו יש גשר של אחוה
של צעדי האש והנבואה
ולא נודע לי כי פני הם
ספינה המפליגה בנהרור

3. מראה לאביר הסירוב

א.

חלום בשלושה ירחים
מתרסק, והקירות ציורים
מטיפים דיו
והעצים

ב.

כל מעינות הכפרים ספקו
את שואבם
ונשברו מעליו

ג.

מאחורי סלע,
מכסה בסרוב
חוסה בשמש הר קאסיון
טובל, נשא על עב
אל קמורי האדמה
היה אביר הזמן הזה
אשר נלוש בשמש ובמכאב

4. מראה למאה העשרים

אֲרוֹן מֵתִים הַמְכֻסָּה פְּנֵי יֶלֶד
סֵפֶר
אֲשֶׁר נִכְתַּב בְּקִרְבֵי עוֹרֵב
יִצְוֹר פְּרָא מִתְקַדֵּם, נוֹשֵׂא פֶּרַח,
סֵלֶע
מִתְנַשֵּׂם בְּרֵאוֹת שֶׁל מְשָׁגֵעַ
זוֹהֵי
זוֹהֵי הַמָּאָה הָעֶשְׂרִים.

מערכית גיא רוך-גלבע

דפנה בירנבוים־כרמלי

“יותר זול מעולה חדש”

על מדיניות הפריון והפוליטיקה של ‘המשפחה הטבעית’ בישראל

כדי לבחון את מה שאתאר בעמודים הבאים, את הנדיבות יוצאת הדופן של מדינת ישראל בכל מה שקשור לטיפול הפרייה, אני מבקשת תחילה לתאר בקצרה את המסלול המפרך של אימוץ ילדים, הניצב בפני זוגות ישראלים שאינם יכולים להביא ילדים לעולם.

אימוץ של תינוקות בריאים נדיר בישראל ורחוק מלענות על ה“ביקוש” המקומי. אימוץ כזה כרוך בהמתנה ממושכת, של חמש עד שבע שנים. האימוץ אינו כרוך בתשלום אבל הקריטריונים לזכאות חמורים ומאפשרים פנייה רק מצד זוגות נשואים (לפחות שלוש שנים), שאין להם ילדים, שפער הגיל בינם לילד המאומץ אינו עולה על 43 שנים, שהם בני דתו של המאומץ, שמאחוריהם 12 שנות לימוד לפחות, בעלי הכנסה קבועה שאינה נופלת מן הממוצע הארצי, וביכולתם להציע לתינוק מקום מגורים בו יהיה לו חדר משלו. יתרה מזו, על בני הזוג לעבור בהצלחה הערכה מטעם המדינה, במקרה זה על ידי עובד סוציאלי, וזה צריך לאשר את יכולתם להתמודד עם אתגרי האימוץ. המתנה קצרה יותר, של כשנתיים בלבד, נדרשת כדי לאמץ תינוק או ילד ישראלי עד גיל 10 הסובל מליקוי התפתחות. ישראלים שאינם נשואים יכולים לפנות כדי לאמץ רק ילד שלא נמצא זוג שיאמצו. החוק מעודד את הפונים לאימוץ להמשיך בטיפולי פוריות בתקופת ההמתנה. עניין זה יידון בהמשך במסגרת הדיון במדיניות הישראלית יוצאת הדופן בכל הקשור לטיפולים המכוונים ליצירתה של הורות גנטית.

מינואר 1998 אימוץ בין־ארצי הוא חוקי בישראל, בתנאי שהוא מתבצע כאמצעות עמותה מורשית. כאן הקריטריונים לזכאות גמישים בהרבה, וכל שעל הפונים לעשות הוא לעבור הערכה של פסיכולוג. מעבר להערכה בסיסית זו עליהם לעמוד בתנאים המוכתבים במדינת המוצא של הילד המאומץ. סוכנויות האימוץ רשאיות לדרוש עד 20,000 דולר. לאחרונה הועלה הסף ל־22,000 יורו, סכום העולה על הכנסה שנתית ממוצעת לשכיר בארץ. העלויות אינן מסובסדות ושום הלוואה ציבורית אינה ניתנת למטרה זו. לסכום זה יש להוסיף הוצאות נלוות של נסיעות לחו“ל (בדרך כלל נסיעות מרובות, לפעמים אף מתארכות

מאוד), ואבדן של ימי עבודה רבים. החוק אמנם קובע כי על העמותות לסבסד תיקי אימוץ אחדים עבור פונים בעלי מגבלה כלכלית. בפועל, כל ניסיונותי לברר לא העלו ולו מקרה אחד כזה. אימוץ בחו"ל הוא הליך מורכב ביותר מבחינה מנהלית ואורך כששה עד שנים-עשר חודשים. עד שנת 2008 אימצו ישראלים כ-2,200 ילדים מחו"ל, מרביתם ממדינות מזרח אירופה.

הורים מאמצים זכאים עקרונית לכל ההטבות הניתנות להורים 'טבעיים' אך לא להיעדרות מעבודה מסיבות הקשורות בהליכי האימוץ. אמהות מאמצות אף אינן נהנות מאותה הגנה על זכויותיהן במקום העבודה, כזו הניתנת לנשים הרות או נשים העוברות טיפולי פוריות. תקופת מבחן של שישה חדשים חלה על כל המאמצים. במקרים בהם כרוך האימוץ בגיור – וכזה המצב במרבית האימוצים הבינ-ארציים – מחייבת המדינה גיור אורתודוקסי. את ברית המילה מממנת המדינה. בתום התהליך נחשב המאומץ ליהודי, אם כי בחוגים מסוימים ילדה שגוריה אינה רשאית להינשא לכהן. בהגיעם לגיל 18 רשאים הילדים לפתוח את תיקי האימוץ שלהם. חוק האימוץ מציג את טובת הילד כעיקרון המנחה ובשמו מכתוב ברירה קפדנית של המועמדים ואף מחדיר יסוד של חשיבות ליחסי ההורים והמאומץ (למשל בדרישה לתקופת מבחן או במתן משקל מיוחד לבקשות של 'שאר' בשר' של המאומץ). ניתן לסכם, אפוא, כי הקריטריונים של הזכאות לאימוץ מקומי הם נוקשים ומגבילים וההליך נמשך שנים ארוכות. אימוץ בין-ארצי מהיר ונגיש יותר מבחינת הזכאות, אך הוא כרוך בעלויות גבוהות ובביורוקרטיה סבוכה.

לשם השוואה ראוי לציין כי מרבית המדינות המתועשות מציעות תמיכה כספית מסוימת בדמות סובסידיה או הלוואת מדינה לאזרחים הפונים לאימוץ. מדינות מסוימות מאפשרות לאדם שאיננו נשוי לאמץ ילד או ילדה. באחדות רשאים בני זוג חד מיני לאמץ ילד כזוג. במדינות מסוימות אין גבול עליון לגיל המאמצים. מבחינת שכיחות האימוץ, קיימת שונות רבה בין מדינות כמו נורבגיה, בה מתבצעים 11.2 אימוצים לכל 1,000 לידות, ל-5.2 בקנדה ו-0.4 בכריטיניה. בישראל עומד שיעור האימוץ הבינ-מדינתי על 1.34, ושיעור האימוץ הכולל, על 2.14. שיעורים אלה כשלעצמם נמוכים אך אינם חריגים. הם מקבלים את משמעותם על רקע ההשקעה הציבורית יוצאת הדופן בטיפולי פוריות ונוכח הדימוי המקובל של מדינת ישראל כמעודדת-ילודה באופן גורף.

מבט מדוקדק במדיניות הציבורית בנושאי ילודה חושף, לצד הטבות כמו מענק לידה, חופשת-לידה בשכר ומימון של מעקב רפואי במשך ההיריון, קווי מדיניות, המייצגים מגמה הפוכה. חופשת הלידה בישראל קצרה מזו שכרוך

המדינות המתועשות; קצבאות ילדים הוקצו במשך עשרות שנים, על ידי הממשלות השונות, בצמצום רב. הקצבאות חולקו רק למשפחות מרוכות ילדים ומעוטות יכולת והוגדלו רק כתוצאה של לחץ פוליטי כבד. באופן כללי, מכלול ההטבות הכלכליות למשפחות נמוך בישראל מאשר במדינות המתועשות, גם ביחס ליוקר המחיה המקומי. פער זה ממשיך להתרחב עם שחיקת ההטבות בשנים אלה. למעשה, בקרת ילודה כיעד לאומי נוסחה במפורש לפני יותר מארבעים שנה, כשהמרכז הדמוגרפי הציג ב־1968 את ייעודו כעידוד "משפחות עם שני ילדים להגדיל את המשפחה לשלושה-ארבעה ילדים, ולייעץ למשפחות גדולות בעניין תכנון משפחה"¹ על רקע זה מתבלטת המדיניות הישראלית בעניין טיפולי פוריות במלוא חריגותה. מכאן ואילך אתרכז במדיניות הפיריון של ישראל ובשיח הציבורי והפרופסיונלי שבהם היא מעוגנת.

מדיניות משרד הבריאות: הפריה מתורם זרע

טיפול פוריות מקבלים מימון ציבורי בישראל מזה שנים. בשנות השבעים כלל הסיבסוד בעיקר טיפולים תרופתיים להסדרת ביוץ. לליקוי פוריות אצל הגבר לא הוציעה אז הרפואה כל פתרון ממשי. הפריית האשה בזרע תורם היתה המענה העיקרי, שהיה יעיל ואף בטוח מבחינת בריאותה, אבל הוביל להולדת צאצאים שלא היו קשורים גנטית לאבות. משך שנים ביצעו גינקולוגים הפוריות מתרומת זרע באופן בלתי־פורמלי במרפאותיהם הפרטיות. הם איתרו בעצמם תורמי זרע ותיאמו מועדי ביקורים, כך שלא התרחש מפגש בין התורם ובין הזוג המטופל. ב־1979 פירסם משרד הבריאות תקנות להפריה מתורם זרע והגביל את פעילותם של בנקי זרע רק לבתי חולים. הטיפול הפרטי נמשך באורח בלתי רשמי. המעבר המשמעותי יותר לבתי החולים התרחש בשנות השמונים, כאשר נאסר השימוש בזרע טרי (בעיקר בעקבות מגיפת האיידס), ובמקומו הונהג השימוש בזרע מוקפא. בתקנות בנק הזרע של משרד הבריאות מ־1989 נאסרה תרומת זרע פרטית.

התקנות כללו מספר תכתיבים מעניינים. הטיפול אמור להתבצע רק "לאחר שנתברר כי למרות השיטות הרפואיות המקובלות, אין האשה יכולה להרות מזרע בעלה בלבד" (תקנות משרד הבריאות, 1989, פרק ג, 19/א). דרישה זו,

1 יאלי השש, 2004. "עדתיים, מעמד ומגדר במדיניות הפיריון בישראל, 1974-1962", עבודת מ.א., אוניברסיטת חיפה

לא רק שהגדירה את הבעיה ככישלון של האשה, אלא תבעה ממנה למסור את גופה – בדרך כלל גוף בריא ופורה – להליך של הפריה חוץ גופית, טיפול פולשני, ובאותן שנים גם בלתי יעיל, כתנאי לזכות בטיפול אפקטיבי יותר בבעיה שמקורה בכן זוגה. אף כי במקרים רבים לא בוצעה כלשונה, די בקיומה של ההנחיה כדי להבחין בהערפה האידיאולוגית מצד המדינה של טיפול המכוון ליצירת שארות גנטית, על פני הסתייעות בתרומה מאדם שלישי. האידיאולוגיה הגלומה ביחסה של המדינה אל טיפולי הפוריות, החשיבות העצומה המוקנית לשארות גנטית ול"משפחה הטבעית", תלויה את המאמר לכל אורכו.

הסתייגות מתרומת זרע השתמעה גם מן הדרישה לסודיות מלאה ותמידית. המדינה מחייבת את התורם ואת הילד, כמו גם את התורם ואת מקבלת התרומה להישאר לעולם אלמונים זה לזה. לשמור מידע על כל אחד מן השלושה בתיק נפרד, ואת המידע על התורם – המכונה לכל אורך המסמך 'הזרע' – לשמור בכספת, שהגישה אליה אפשרית רק למנהל המרפאה. אפילו הפיקוח של המדינה לא חל על תיקי התורמים. הרופא הוא זה הבוחר את התורם המתאים "ללא התערבות בני הזוג וללא ידיעתם." בשם הפרטיות והסודיות הפקידה אפוא המדינה בידי גינקולוגים, בדרך כלל נעדרי הכשרה בתחומי הרווחה או בריאות הנפש, סמכות בלעדית על מטלה רגישה זו, ואף שללה מהם כל הנחייה והכוונה.

החשאיות וההסתרה נמשכו ואף קיבלו גוון של הכחשה, בתהליך ההפריה עצמו. משמעותית במיוחד היתה התקנה הבאה: "במידת האפשר יש להשתמש בזרע הבעל כשהוא מעורב עם זרע של תורם." מאחר שהפריה מזרע הבעל בנסיבות אלה היא בעלת סבירות קלינית נמוכה ביותר, נראה כי ההנחיה כוונה בראש וראשונה למיסוך ההתערבות: ככל שיהיה התורם מוכחש יותר, תהיה המשפחה המתהווה 'טבעית' יותר, והצלחת הטיפול – גדולה יותר. בטופס ההסכמה-מדעת, עליו אמורים היו לחתום מקבלי התרומה, היה עליהם לוותר על זכותם למידע כלשהו על אודות התורם או הטיפול. יש לציין כי הפריה מתורם, גם כאשר היא מבוצעת כמערכת הבריאות הציבורית, לא מומנה מעולם בידי המדינה.

השוואה בינלאומית תבהיר את חריגותה של המדיניות הישראלית: בשבדיה ובבריטניה, למשל, הוסדרה בחוק זכותם של ילדים לקבל מידע מזהה לגבי התורם, והתיק הרפואי של התורם נשמר שם למשך 70 שנה על מנת לאפשר גישה למידע גנטי אם יהיה בו צורך. בארצות הברית מציעים יותר ויותר בנקי זרע מידע מפורט על אודות התורם (לעתים כהתאם לגובה הסכום שבוחרים

מקבלי התרומה לשלם), ואף מוכרים זרע להפריה בבית, לעתים דרך האינטרנט. מול גישות אלה מתבלטת המדיניות הישראלית, ההופכת הפריה מתורם זרע להליך מביך שיש להסתירו. דחיקתה של תרומת זרע לסוף רשימת האופציות הטיפוליות, חרף יעילותה הקלינית והכלכלית, מרמזת על מרכזיותו של האינטרס בשארות ביוגנטית בעיצוב המדיניות הישראלית בתחום הפוריות. באמצע שנות התשעים נכנסה לתמונת הטיפולים בעקרות הגבר טכנולוגיה חדשה (ICSI), בה מופרית ביצית, שנשאבה בהפריה חוץ-גופית, באמצעות זרע המוזרק הישר לתוכה. טכנולוגיה זו היתה למעשה הראשונה שהציעה לגברים עם ליקויי פוריות סיכוי ריאלי לצאצא גנטי. בעקבות פיתוח זה השתנתה באופן רדיקלי עבודתם של בנקי הזרע, המשרתים כיום בעיקר נשים לא נשואות ולסביות ומיעוט קטן של זוגות הטרוסקסואלים.

מדיניות משרד הבריאות: הפריה חוץ גופית

מאמצע שנות השמונים שולטת בכיפת הטיפולים טכנולוגיית ההפריה החוץ גופית (הח"ג). בהליך זה מקבלת האשה טיפול הורמונלי מסיבי משך שבועות מספר על מנת ליצור באופן מלאכותי הבשלה של מספר גדול יחסית של ביציות. הביציות הבשלות נשאבות בהליך ניתוחי מן השחלות ומופרות במעבדה באמצעות זרע. לאחר יומיים עד שלושה באינקובטור, מוחזרות כמה ביציות מופרות, לרוב אחת עד שלוש, לרחם האשה המטופלת. ישראל היתה אחת המדינות הראשונות שבה עשו שימוש בשיטה, וב-1982 נולדה בה 'ילדת המבחנה' החמישית בעולם. (התינוקת הראשונה נולדה ב-1978 באנגליה.) הפריה חוץ גופית התקבלה בישראל בפתיחות יוצאת דופן ונשים ישראליות הפכו עד מהרה לצרכניות הגדולות בעולם של הטכנולוגיה. עד היום הולך היקף הטיפולים ומתרחב. בין 1990 ל-2005 גדל פי חמישה מספר המחזוריים השנתי (מ-5,000 ל-25,000), בעיקר בשל העלייה התלולה בשימוש בטכנולוגיה לפתרון בעיות של עקרות הגבר, ביקוש רב מצד עולים אשר ביקשו לפתור בעיות עקרות שלא טופלו בארצות מוצאם, וכן עלייה במספר המחזוריים לאשה. בהשוואה בינלאומית של מספר המחזוריים, יחסית לנפש, ניצבת ישראל בראש הרשימה, בהפרש של כ-30 אחוזים מן המדינה הבאה אחריה (דנמרק). את ההיקף העצום של טיפולי הפריה חוץ גופית בישראל מסבירה בראש וראשונה המדיניות המקומית החריגה. ישראל היא המדינה היחידה בעולם המממנת טיפולי פוריות כמעט ללא הגבלה כחלק מביטוח הבריאות הציבורי

הבסיסי. טיפול ניתן תמורת השתתפות עצמית מינימלית לכל ישראלית עד גיל 44 (או 51, אם היא מסתייעת בתרומת ביצית), ללא תלות במצבה המשפחתי, הכלכלי, הנפשי, או נטיותיה המיניות, עד לידת שני ילדים. הטיפול ממומן גם אם לבני הזוג ילדים מקשרים קודמים. כל צירוף של טיפולים – למשל הפריה חוץ גופית עם תרומת ביצית או זרע או עם פונדקאות – הוא חוקי. המטופלות אינן עוברות כל בירור באשר ליכולתן החומרית או הנפשית לגדל ילדים. הפתיחות ביחס ליישום הטיפול ניכרת גם בפסיקות משפטיות שהתירו החזרת עוברים לנשים שהתאלמנו והתגרשו וביחסם האוהד של גורמים דתיים, אשר שותפו בעקביות בעיצוב המדיניות וצידדו בטכנולוגיה, כל עוד הובטח מעמד הצאצאים כיהודים ובני-חיתון.

להבהרת חריגותיה של המדיניות הישראלית בנוגע להפריה חוץ גופית נתבונן פעם נוספת בפריזמה השוואתית. בכל המדינות המתועשות, ללא יוצא מן הכלל, מוגבל המימון למספר קטן, אם בכלל, של מחזורי טיפול (בשום מקום לא יותר מארבעה, ולרוב אחד או שניים), והוא ניתן רק לנשים העומדות בכמה קריטריונים, כגון משך תקופת האי-פריה, גיל האשה ומשקלה, גיל הגבר, היסטוריה של עיקור, וכן קריטריונים חברתיים כמו משך הקשר, נישואים פורמאליים, ערירות, ויכולת לגדל את הילדים בתנאים סבירים.

המדיניות הנדיבה של ישראל מיתרגמת כמובן להוצאה תקציבית ניכרת. בשנת 2005 היוו טיפולי הח"ג קרוב לשני אחוזים מעלותו של סל הבריאות. לסכום זה יש להוסיף את עלותם של טכנולוגיית ICSI, הניתוחים הקיסריים, והטיפול ביילודים מלידות מרובות עוברים, האופייניים להריונות מהח"ג. כדי להמחיש את משמעותן של עלויות אלה די לציין כי הסכום שלגביו התנהל בשנת 2007 מאבק ציבורי על הכללת תרופות חדשות בסל התרופות היה בשיעור של כמחצית מעלותם של טיפולי הח"ג, ללא ההוצאות הנלוות. הנטל על התקציב הציבורי אכן היה מניע עיקרי לכמה ניסיונות להגביל את מימון טיפולי הפוריות, אולם עד היום נכשלו ניסיונות אלה, גם כשנעשו בתקופות של שפל כלכלי.

הרטוריקה של ולדנות ואושר האשה

מאז 'יובאה' לארץ, צידדו פוליטיקאים בהפריה חוץ גופית כאמצעי להגדלת האוכלוסיה היהודית בישראל. ב-16.2.1987 ציין הצוות הבין-משרדי לעניין הדמוגרפיה בראש רשימת המלצותיו את הסיוע לנשים המעוניינות בטיפולי פוריות. באותו הקשר, הציג ח"כ מיכאל קליינר מהליכוד שאילתא לשר הבריאות

על ההשתתפות העצמית בטיפולי הח"ג (שהגיעה באותה עת ל-1,000 דולר): "בתקופה זו, כשיש לנו אינטרס להגדיל את האוכלוסיה היהודית בארץ ישראל, מה מתכוון כבוד השר לשנות במערכת הבריאות כדי למנוע מצב שאדם יהיה מנוע מהבאת ילדים לעולם בגלל עלויות?" (דברי הכנסת, 5.7.1989). מפורשת מכל היתה התבטאותו של ח"כ מרדכי גור בדיון בכנסת, התבטאות שנשאה את סמכותו הכפולה כרמטכ"ל ושר בריאות לשעבר: "זה זול יותר מאשר להביא עולה חדש ארצה" ("עולם האשה", ינואר 1987).

עשור מאוחר יותר, ב-21.12.98, כינסה הוועדה לקידום מעמד האשה פגישה בעניין "הפריה, הריון וזכויות סוציאליות הנוגעות להריון בסל הבריאות". כיוון שהדיון מיטיב להדגים את יחסם של הגורמים העיקריים לנושא, אתעכב על כמה פרטים שעלו בו. המשתתפים כללו נציגים של ארגוני נשים (9), של משרד הבריאות (4), קופות החולים (4), חברי כנסת (3), ארגונים של צרכני הח"ג (2). כמו כן השתתף בדיון גינקולוג בכיר. למעט שישה גברים, שחמישה מתוכם גינקולוגים, היו כל היתר נשים. על סדר היום ניצבו מגבלות שניסו קופות החולים להשית על טיפולי פוריות.

הסוגיה הדמוגרפית נעדרה לגמרי מן הדיון. לעומת שתיקה זו, חלקו הדוברים שבחים להחלטת המכוננת של בן גוריון לממן טיפולי פוריות מתקציב משרד ראש הממשלה, לנאורות הישראלית, המתבטאת במדיניות הייחודית לגבי טיפולי פוריות וב"אחוזי ההצלחה בארץ [שהוא מאוד גבוה] אותם הציגו כסמלים של המצוינות המדעית בארץ. עוד דיברו על כאב העקרות שהוא גדול יותר בקרב נשים בישראל בהשוואה לנשים בארצות אחרות, והביעו תמיכה כוללת ב"החלטה [ה]עקרונית במדינת ישראל לגבי סדרי עדיפויות בתחום הפוריות וההריון, שאנחנו נותנים לזה עדיפות גבוהה מאוד, וזו הסיבה שבשנים האחרונות התקדמנו" (ח"כ נעמי חזן). שימוש נרחב נעשה במטפורות בעלות מטען היסטורי כבד: הדרישה להתייצב בפני ועדות כונתה "עוול משווע", ומגבלות על טיפולים – "גזרות" בלתי חוקיות בעליל". נשים שלא הרו תוארו כ"מוכות גורל"; וזוגות חשוכי ילדים כ"מוכרעים בידי יגונם", ו"לא מסוגלים לתרום לחברה". לעומתם הציגו את עצמם מומחי הפוריות כמי שהקימו "מעצמה רפואית" שלמראן "הקולגות שלנו מארצות מאוד נאורות אמרו כי הם מסירים בפני מדינת ישראל את הכובע".

כמו הדמוגרפיה, הושמטו מן הדיון גם האינטרסים הכלכליים והמקצועיים של המומחים, אשר לא הוזכרו ולו אף ברמז. במשך הדיון כולו דיברו הרופאים כאנשי מקצוע גרידא, וזכו לתמיכתם של שאר המשתתפים שקיבלו את

המלצותיהם ה"מדעיות הטהורות", כפי שתיארו אותן, כקנה המידה האופטימלי לקביעת מדיניות. נציג משרד הבריאות העלה את הטענה הביקורתית היחידה בדיון ואמר ש"אם ניקח אשה בת 45, האפשרות שהיא תהרה, לפי כל הסקרים בכל העולם, ושהיא תלד ילד מ-IVF (הפריה חוץ-גופית), היא אפס", ואולם, את דבריו שללה מכל וכל ח"כ יעל דיין, והם לא זכו לכל התייחסות אחרת. סוגיות אלו או חברתיות, שממשלות בארצות המערב התחבטו בהן משך שנים, לא הועלו כלל.

את המוטיב הלאומי והפרופסיונלי השלימו המשתתפים בנרטיבים אישיים של ייסורי נשים – תמיד נשים – כמקור לגיטימציה למימון בלתי מוגבל של טיפולים. משפט הפתיחה של ח"כ יעל דיין היה אופייני: "זה קורע לב. יש נשים שפונות אחרי הטיפול החמישי ואומרים להן ש'זה יותר מדי יקר, את לא זכאית יותר'." נציגה של ארגון צרכני הח"ג סיכמה את הרגשתה-שלה: "כשאני נכנסת לקופת חולים אני מרגישה אפס". ליקויי פוריות בקרב גברים או טיפול בהם באמצעות הטכנולוגיות הנלוות להפריה חוץ גופית, לא הוזכרו כלל. ההתייחסות לאי פוריות כבעיה נשית בלבד אפיינה באורח כללי יותר את הדיון שהיה רווי בסטריאוטיפים מגדריים כמו הצגת גוף האשה ככושל, או חלוקת התפקידים בין רופאים גברים בריאים לבין הנשים הלוקות בגופן שלהן הם מסייעים להרות. אחד הגינוקולוגים עיגן את הנרטיב האישי במסגרת לאומית:

יכולתי להביא לכאן קצינת משטרה שעושה יום ולילה בשירות המדינה. היא בת 42 והיא מתחפשת לזקנה כדי לתפוס אנסים ולתפוס רוצחים שמאיימים על הנשים שלהם, ויום ולילה היא עושה למען המדינה, מסכנת את גופה ואת נפשה, ועומדת בפתח של ועדה ומזילה דמעות ומגיעה לטיפול פסיכיאטרי. סגן-ניצב במשטרת ישראל, בת 42, ששעון החול שלה הולך אוזל והיא צריכה לעמוד בפני ועדה!

לענייננו חשוב במיוחד שמצוקת האשה לא היתרגמה, במקרה זה או בכל מקרה אחר מן המצוטטים, לקריאה לשינוי עמוק יותר, כמו ויתור על מסלול הטיפול הרפואי, בעיקר לאחר שכשל פעמים רבות, לטובת חלופה יעילה ובטוחה יותר, אם גם "פחות גנטית", כמו הפריה מתורם או אימוץ. נהפוך הוא, פוליטיקאים, רופאים ומטופלות הסכימו כולם כי יש להסיר את המגבלות שהוחלו על טיפולי הח"ג, הראויים ליישום על פי שיקולים רפואיים בלבד. גישה זו הלמה, כך נראה, את האינטרסים של כל הנוגעים בדבר.

קל להבין כיצד שירת קו זה את האינטרס של הרופאים והמטופלות. עמדתם ה"ליברלית" של קובעי המדיניות, האחראים למימון הטיפולים, טעונה עיון

נוסף. על פניו ניתן לפרש ככיסוי לאינטרס בהגדלת האוכלוסייה היהודית בישראל. בסוף שנות התשעים, שנות ה"נורמליות" והשגשוג הכלכלי, נוח היה לפוליטיקאים לקבל את עמדת המומחים והמטופלות, בלי לקשור את הקמת "המשפחה" לאינטרס דמוגרפי, קישור שעלול היה לעורר התנגדות באותה עת. לשון הגאווה הלאומית, המקצועיות הרפואית והחמלה האנושית הלמו את תחושת הרווחה והיוו אפיק נוח להענקת לגיטימציה למדיניות החריגה. למעשה, בעצם הבחירה לקיים את הדיון בוועדה לקידום מעמד האשה ניתן לראות סוג של דה-פוליטיזציה, הסטה של תשומת הלב לתשוקה הנשית לאימהות המקדמת נטורליזציה של המדיניות. עם זאת, נימוקים אלה כולם יכלו לחול בה במידה גם על אפיקים פחות ביולוגיים של יצירת קשרי שארות, ועל כן אינם מסבירים את העדפת השארות הביוגנטית. לנקודה זו חשיבות רבה. אשוב אליה בהמשך הדברים.

פרקטיקה ורטוריקה של רופאים: הפריה מתורם זרע

בראיונות עם ששה מנהלים של בנקי זרע – כולם גברים יהודים בשנות הארבעים והחמישים לחייהם, נשואים ובעלי משפחות, וכולם, להוציא אחד, אשכנזים – הביעו הרופאים תמיכה במדיניות. מן האופן בו תיארו את עבודתם משתמע כי יישמו את התקנות בלב חפץ. תמיכת הרופאים במדיניות ה'טשטוש' של הטיפול ניכרה באופן סמלי כבר בשמות העמומים שהעניקו למרפאות: "המכון לחקר הפוריות" או "מעבדת פוריות". הקו נמשך גם בתוך המרפאה. הרופאים העירו על עצמם כי נהגו לעודד את הזוגות הפונים לנסות מחזורים נוספים של הפריה חוץ גופית בטרם יפנו להפריה מתורם. גם משהחליטו הפונים להתחיל בטיפול, ניצלו הרופאים את החירות שהעניקה להם המדינה כדי להמשיך ולטשטש את חלקו של התורם במשך ההליך עצמו. בשלב של התאמת התורם, למשל, הקפיד ד"ר א' להתאים את סוג הדם של התורם לזה של ההורים כדי "להבטיח שלא ייחשפו במקרה שהילד יזדקק לעירוני דם". מעבר לרגישות ייחודית זו, עשו כל הרופאים מאמץ שיטתי להתאים את מראה התורם לזה של הבעל. ד"ר פ' הדגיש כמה חשוב שהוא "מכיר גם את הבעל וגם את התורם; הרי יש כל מיני בלונדינים עם עיניים כחולות. יש כאלה עם עיניים צרות ויש כאלה עם עיניים רחבות." ד"ר מ' הדגיש את אחריותו ארוכת הטווח כלפי המטופלים, וייחס אותה למקרה בו הציע לזוג מזרחי, שעבר ללא הצלחה כמה מחזורי הפריה, להסתייע בתורם פורה במיוחד, בהיר עור וכחול עיניים. האשה אכן הרתה, אבל לדברי הרופא,

הזוג חש שלא בנוח ביחס להבדל החיצוני בינם לבין הבן שנולד, ולא חזרו אל ד"ר מ' כדי להרות פעם נוספת. ד"ר מ' ראה בטיפול:

כישלון מוחלט שלי, כי כשזוג בא לטיפול, הם יסכימו לכל דבר. הם תמיד ימצאו בן דוד בלונדיני וסבתא עם עיניים כחולות. רק אחר כך, כשהתינוק נולד, הם מתעשתים, והרבה פעמים, זה הזמן שמתעוררות בעיות. לכן, זה תפקידי להגן עליהם מפני השטויות שהם עלולים לעשות. אני חייב לשכנע אותם.

בשם השאיפה לטשטוש הטיפול לא איפשר ד"ר מ' למטופלים לשמור דגימות זרע של אותו תורם לשימוש בהריונות עתידיים. בראיון עימו הסביר כי כך הגן על הבעל מפני 'אב רפאים' שעלול היה להפוך ל"מושא פנטזיות של האם". לפיכך, אפילו כאשר השתמש בזרעו של תורם אחד בכמה הריונות באותה משפחה, לא סיפר על כך להורים, ואם נשאל – הכחיש. מעניין כי לשם אותה מטרה, של חיזוק המשפחה המתהווה כ"משפחה טבעית", נקטו חמשת הרופאים האחרים אסטרטגיה הפוכה ועודדו את המטופלים לשמור לעצמם מנות זרע של אותו תורם. ד"ר פ' אף הוסיף קריטריון אחר: "לעולם לא אתן זרע של יהודי לערבי או להיפך". מאחר שערבים בישראל כמעט שאינם משתמשים בתרומות זרע, לא כתורמים ולא כמטופלים, ומאחר שדמיון חיצוני בין אנשים משתי הקבוצות אינו בלתי סביר כלל ועיקר, ניתן לשמוע בדברים אלה בראש וראשונה את תפישת הדובר לגבי הפריה מתורם כאמצעי לשעתוק הקולקטיב היהודי. ברוח העמימות, דחו כל הרופאים, באופן מוחלט, את הרעיון של חשיפת זהות התורם. למעשה, בשנות התשעים עודדו את המטופלים להסתיר מן הסביבה אפילו את עובדת הטיפול ולא לחשוף אותה בשום שלב בחייהם. ד"ר פ' אמנם הכיר בכך ש"במצבים מסוימים הורים אינטליגנטים יכולים להגיד לילד אינטליגנטי ש'הגנים לא שלי אבל הכל נשאר אותו דבר", אבל פטר את האפשרות כנדירה מכדי להצדיק דיון רציני. ד"ר ש' ראה בכל חשיפה "סיבוך מיותר של חיי הילדים", וטען ש"זוגות מסתדרים יפה מאוד עם הסוד משך כל החיים".

השאיפה ל"משפחה טבעית" הפכה להכחשת הטיפול גם כלפי המטופלים עצמם. ברוח הנחיית המדינה לערכב את זרע הבעל עם זה של התורם – הנחייה שאמנם מיעטו ליישם כלשונה, אך הזדהו, כך נראה, עם רוחה – טיפחו הרופאים, מי יותר ומי פחות, אשליה בקרב המטופלים. האקטיבי ביותר בתחום זה היה ד"ר מ', שנהג להציע לזוגות הסבר כביכול-מדעי, על פיו מעלה הזרע האנרגטי של התורם את הסיכוי להפריה דווקא מזרע הבעל. יתר על כן, גם לאחר הלידה

המשיך לטפח כיוון מחשבה זה, כשביקר אצל היולדת ואמר לה, באופן שגרתי לדבריו: "בעלך סידר אותי! אני חשבת שהתינוק הוא מהזרע שאני נתתי לך, וכעת אני רואה שהתינוק הוא שלו!". ד"ר מ' הודה שההערה ההומוריסטית נאמרה במודע, במטרה "לטפח פנטזיה. אני חושב שפנטזיות כאלה הן טובות. צריך לעודד אותן."

באקלים חמקמק זה, הלכו רופאים מסוימים צעד נוסף בשם שלומה של 'המשפחה הטבעית'. ד"ר ש' תיאר כיצד שיתף פעולה עם נשים "שסידרו לעצמן תרומת זרע", והבטיח לבעל אשר סירב להסתייע בהפריה מתורם, כי ייתכן, מבחינה רפואית, שהאשה אכן הרתה מזרעו. הסביר הרופא: "היא אוהבת אותו ורוצה לחיות איתו, אבל הוא לא מוכן להפריה מתורם. אני צריך להיות זה שמספר לו את האמת? למה שאקלקל את האושר שלהם?"

היווצרותן של נסיבות כאלה, ומרכזיותו של הרופא בתהליך, כולן חלק ממנגנון אידיאולוגי ורפואי של המדינה, שהיבנתה הפריה מתורם כהליך רפואי גמור וחשאי, ובכך הטילה דופי במעמדו המוסרי של הטיפול והפכה את הרופאים לשותפי סוד בלעדיים. במטרה לשוות חזות 'טבעית' למשפחה שקיבלה תרומה, ובכך בעקיפין לרומם ו'לקדש' את רעיון 'המשפחה הטבעית', הטילה המדינה על הרופאים מטלות שהתנגשו לעתים אפילו עם אתיקה מקצועית בסיסית. הרופאים, מצידם, נראו מרוצים לתרום את סמכותם המקצועית, אם גם בהעדר מודעות מפורשת, ליצירה, ואפילו לאכיפה של דימוי 'המשפחה הטבעית' על המטופלים. במובן מסוים היו הרופאים חלק מרשת האינטרסים והאידיאולוגיה של המדינה; במובן מסוים הם קידמו, בשם טענה להיכרות קרובה עם משמעות הטיפול, אינטרס מקצועי וכלכלי אישי. סתירה לא ניכרה.

רטוריקה של רופאים: הפריה חוץ גופית

הפריה חוץ גופית היא טיפול פולשני מסיבי העלול לגרום לאשה ואף לתינוק סיבוכים משמעותיים לטווח המידי והארוך, ובכלל זה העלאה אפשרית של הסיכון לסוגים מסוימים של סרטן (לאשה). בארץ, מאז החלו טיפולי הח"ג, זכתה הטכנולוגיה לשבחים כמקור לתקווה, תוך השתקה עקבית של צדדיה המסוכנים יותר. במשך השנים, למרות היקף הפרקטיקה ושכיחות הטיפול בנשים בריאות ופוריות, במטרה לפתור את ליקוי הגבר, ואולי דווקא ההיקף, נשאר עניין הסיבוכים בשולי השיח. במקרים הנדירים שבהם הוזכרו הסיכונים, הוקעו הדוברים כמניפולטורים המבקשים לחסוך בתקציב המדינה על חשבון

זכותן של המטופלות להורות. גם היישום הנרחב של הח"ג כפתרון לליקויי הגבר לא זכה מעולם לדיון ציבורי רציני.

במרפאות בתי חולים, היללו רופאים ישראלים לא רק את יעילות הטיפול, אלא גם את החלטיות הנשים כסגולה מוסרית. אשה שטופלה בשל ליקוי של בן זוגה סיפרה כיצד נענתה, כשהביעה הסתייגות מהח"ג: הרופא, מומחה ותיק שטיפל בה משך שנים, במסירות יוצאת דופן, לדבריה, והיה חף מאינטרס כספי בהחלטתה (הח"ג עתידה היתה להתבצע בבית חולים ציבורי), ניסה בבירור לשכנע את המטופלת: "נכון שהסיכוי קטן, אבל אַתְּ צריכה לעשות את זה, כדי שלא תשבי בליל חורף בעוד עשר שנים ותתחרטי שלא ניסית כל דבר כשעוד יכולת." להגיון החרטה העתידית היו שותפים כל הרופאים עמם שוחחנו, שסברו כי מיצוי אפשרויות הטיפול – שאת נקודת הרוויה שלו התקשו להגדיר – היא קריטית לעתידם של המטופלים. חשוב לציין כי כל אשה המטופלת בהח"ג בישראל חותמת על טופס הסכמה מדעת שבו מפורטים כל סיכוני הטיפול הידועים. עם זאת, הטון במרפאה הוא של אופטימיזם, הדוחק לשוליים אפשרות של כישלון, ובמצבים מסוימים אף מגדיר סיכוכים כיוצאי דופן.

בשנים האחרונות מסתמן שינוי-מה ביחס לטיפולי הפוריות הבלתי מוגבלים. בכתבה בעיתון 'הארץ'², טענו רופאים אפידמיולוגים ואונקולוגים כי החשיפה המסיבית להורמונים בטיפולי פוריות אכן מעלה את הסיכון לסרטן שד וביקרו את מומחי הפוריות המדגישים את העדר הקשר העולה מן המחקרים, בודעים כי הידע הקיים אינו מבוסס דיו וכי היקף הטיפול בארץ הופך את המחקרים בחו"ל לבלתי רלוונטיים. ביוזמתו של ח"כ שאול יהלום נערך תחקיר שהצביע אף הוא על חוסר הוודאות לגבי הסיכונים והוסיף עליה את אי הסדירות באיסוף נתונים, אשר יקשה על בחינה יסודית של השאלה בעתיד. כתבות נוספות בעניין העלו אף הן את שאלת הסיכון המוגבר לסרטן. שינוי מסוים ניכר גם בפרקטיקה עצמה: רופאים מקפידים לברר היסטוריה של סרטן במשפחתה של המטופלת וחלקם מבהירים לנשים מבוגרות יותר כי סיכויי ההצלחה נמוכים. בשיחות אישיות טענו באוזני המנהלים של שתי יחידות הח"ג כי רבים ממחזורי הטיפול הם אכן עודפים, הן מבחינת בריאות האשה והן מבחינת עלותם למערכת הציבורית. מומחה אחד אף ציין כי במקרים רבים המניע להמשך הטיפול הוא האינטרס של הרופא, בעיקר כשמדובר בטיפולים הכוללים תרומת ביציות בחו"ל, שאינם

2 סקר עמדותיהן והעדרפותיהן הפרקטיות של הנשים המטופלות ובני זוגן חשף מידה רבה של הסכמה עם מסגרת הנהלים, האינטרסים והאידיאולוגיה שבתוכן מתנהל הטיפול, אבל לשם סקירת העמדות הללו דרוש דיון נפרד.

ממומנים על ידי המדינה ואשר תמורתם גובים המומחים מחירים גבוהים במיוחד. בנקודה זו יש להתייחס לאינטרס המקצועי והכלכלי של הגינקולוגים בהמשך קיומה של קליניקה משגשגת של הח"ג. מעבר לכך שהגינקולוגים עצמם נראו חדורים בשיח הציבורי של עידוד ילודה ושארות 'טבעית', טיפולים מרובים פירושה שדות מחקר נרחבים, תקציבי מחקר, שיתוף פעולה בינלאומי ואף תקני העסקה והכנסות בשפע. מיעוט הרופאות בתחום, מיעוט חריג בהשוואה למרבית מדינות המערב, מרמז אף הוא על היוקרה והתגמול הכלכלי החריגים בארץ. ייתכן כי אינטרסים מסוג זה מסבירים, למשל, את טענתו של אחד המומחים בדיון המצוטט לעיל בוועדת הכנסת, אשר אמר כי "אחרי 11 טיפולים יש ל[אשה] סיכוי אולי לא כמו בטיפולים הראשונים, אבל עדיין לא מוצו כל האפשרויות ויש לנו כל הזמן טכנולוגיות חדשות." טענה זו סתרה ממצאים שהראו כבר באותן שנים ירידה חדה בשיעורי ההיריון בקרב נשים שלא הרו בשלושת מחזורי הטיפול הראשונים. כאמור, למיטב ידיעתי לא הוזכר האינטרס הכלכלי ואפילו האינטרס המקצועי של גינקולוגים בפרקטיקה נרחבת של הח"ג בשום דיון ציבורי בנושא. באורח עקבי מופיעים הרופאים ומתקבלים אך ורק כמטפלים וכחוקרים המבקשים את טובת הנשים המטופלות. יתר על כן, דווקא נוכח קריאת התיגר המסוימת של הפרקטיקה, המתחילה להישמע לאחרונה, מתבלטת עמידתו של הסטטוס קוו המקומי החריג כמו גם גוויעת הביקורת שאינה מובילה לשינוי או להתפתחותו של דיון ציבורי משמעותי.

"קשר הדם" והקולקטיב היהודי בישראל

מעבר להשלכותיה של מדיניות השארות הישראלית על מהלך חייהם של רופאים ושל נשים וגברים בארץ, ההקשר האידיאולוגי ועניינה של המדינה טעונים בירור נוסף.³ האינטרס הדמוגרפי, המוזכר תדיר כהסבר למימון החריג, כמו גם לשון החמלה ותפקידה בדה-פוליטיזציה של הנושא, כבר נדונו לעיל. לאלה יש להוסיף את עניינה של המדינה במשפחות עצמאיות בגודל בינוני, שכמותן מבקשות מטופלות הח"ג ליצור. ובכל זאת, אין בכל אלה כדי להסביר את ההעדפה הקיצונית של 'משפחות טבעיות' על פני אלטרנטיבות לא גנטיות. אחרי הכל, ילדים מאומצים, ובכללם ילדי חו"ל, הופכים באמצעות תהליך

3 מעבר לקידום ההגמוניה של המעמד הבינוני, המובנה פה כסביבת החיים האופטימלית להתפתחות ילדים.

האימוץ לישראלים ויהודים לכל דבר ועניין. מדוע אפוא מרכזת המדינה מאמץ רב כל כך בטיפולי פוריות תוך הזנחת מסלול האימוץ המכוון לעבר אותה מטרה עצמה?

על פי הבנתי, הדחיקה לשוליים של מסלול האימוץ מקורה בתפישת האימוץ כאיום על "המשפחה הטבעית", ומכאן גם על הניסיון להגדיר את הקולקטיב היהודי בישראל כרשת של שארי בשר. לפיכך מגדירה המדינה את הגוף הבריא על פי תרומתו לשעתוק הקולקטיב באמצעות שארות ביוגנטית, ומעודדת טיפולי פוריות, המדגישים את חשיבות הקשר הביולוגי בין הורים לילדים. יתרה מכך, ה"ליברליות" הכוללנית של המדיניות הישראלית לגבי טיפולי פוריות, כשלעצמה מאששת את התפישה כי קשר דם חזק דיו כדי לקיים כל מבנה משפחתי, כולל מבנים פחות מסורתיים. בהקשר הרחב משתמע שכל קשר דם הינו בגדר חיזוק הקולקטיב היהודי ה"טבעי". אם קשר זה נתפש כקריטי לסוגיות יסודיות כמו זהותה היהודית של המדינה וכבסיס לעיגון הטענה הגיאוגרפית של הקולקטיב, או אז חורגת החשיבות הריטואלית המיוחסת לשארות ה'טבעית' אל מעבר להגדרת המשפחה והקולקטיב, ונוגעת בשאלת הישרדותו של הקולקטיב ככלי פוליטי, אידיאולוגי ואסטרטגי. לשם כך, על המדינה לחדד את הגדרתה של 'המשפחה הטבעית', להבחינה בחריפות, ולרומם אותה בהשוואה לכל חלופה. זוהי ההבחנה שעליה מאיים האימוץ.

אימוץ בין-ארצי, המפרק באופן גלוי את הפרדיגמה ה'טבעית', מוקצה לפיכך מכל תמיכה מצד המדינה. אבל דווקא אימוץ של תינוק יהודי, קרי אימוץ בארץ, הוא האיום הסימבולי העמוק יותר על הגבול הקריטי. על רקע החשיבות המיוחסת לקשר כל-יהודי 'טבעי', עלולה התקשרות בין הורים לילדים מאומצים יהודים להיתפש כמטשטשת את הגבול בין החברתי לטבעי, ולכן כמאיימת. על כן יש להבנות את המשפחה המאמצת תינוק יהודי בישראל כשברירת, נזקקת לכל ערובה אפשרית כדי לשרוד כ'משפחה'. הבחינה המדוקדקת של הפונים לאימוץ, ותקופת המבחן לאחר ההשמה, מתבצעות כולם בשם דאגה לטובת הילד,³ ומתבלטים במיוחד נוכח העידוד ה'ליברלי' של כל מבנה משפחתי באמצעות טיפולי פוריות, בידי אותן רשויות מדינה, המעבירות מסר חד משמעי לגבי עליונותם של קשרי דם על פני אימוץ ותרומתם הגדולה יותר לקולקטיב היהודי בישראל. את מחירה של המדיניות הנגזרת מאינטרס המדינה בהגדרה 'טבעית' של הקולקטיב היהודי בישראל לשם קידום תביעות פוליטיות וטריטוריאליזם במושגים של 'זכות אבות', משלמים גברים בישראל, אך בעיקר משלמות נשים, ובעיקר משלמות נשים בגופן, כבריאותן וכשנות חייהן.

הולדת הרפואה החברתית

בהרצאתי הראשונה ניסיתי להראות כי הבעיה הבסיסית איננה בניגוד שבין אנטי־רפואה לרפואה, אלא בהתפתחותה של המערכת הרפואית והמודל שאומץ ל"השקת" הרפואה והסניטציה במערב, מאז המאה השמונה־עשרה ואילך. ברצוני להדגיש שלוש נקודות, הנראות לי חשובות.

1. הביו־היסטוריה, כלומר ההשפעה של התערבות רפואית במישור הביולוגי, החוֹתם שהשאירה ההתערבות הרפואית הנמרצת – זו שהחלה עם המאה השמונה־עשרה – על ההיסטוריה של המין האנושי. למעשה, ההיסטוריה של המין האנושי אינה אדישה למדיקליזציה. עובדה זו מצביעה על שדה מחקר ראשון שלמעשה טרם נלמד, אף על פי שכבר תוחם בבירות.

ידוע שמחלות זיהומיות רבות נעלמו מן העולם המערבי לפני כניסת הטיפול התרופתי המשמעותי במאה העשרים. הַדְבָר – או סדרה של מחלות שכונו כך בידי מתעדים, היסטוריונים ורופאים – נסוג במהלך המאות השמונה־עשרה והתשע־עשרה מסיבות או תהליכים שאינם בדיוק מובנים לנו, ויש מקום לחוקרם.

מקרה ידוע אחר הוא זה של השחפת. לעומת 700 חולים שמתו משחפת ב־1812, רק 350 נחלו גורל דומה ב־1882, כאשר גילה קוֹך את החיידק שהביא לו את תהילתו; כאשר הוכנס הטיפול התרופתי לשימוש ב־1945, הצטמצם מספר קורבנות המחלה ל־50. כיצד ומדוע נסוגה המחלה? מה היו המנגנונים שהתערבו ברמה הביו־היסטורית? אין ספק ששינויים בתנאים הסוציו־כלכליים, מהלך ההסתגלות וההתנגדות של האורגניזם, תהליך היחלשותו של החיידק עצמו, כמו גם התפתחותם של אמצעי ההיגיינה והבידוד, מילאו תפקיד חשוב בשינוי זה. הידע שנצבר בנושא רחוק מלהיות שלם, אך יהיה מעניין לחקור את התפתחות היחסים בין האנושות, שדה החיידקים והווירוסים, ומעורבותן של ההיגיינה, הרפואה וטכניקות הריפוי השונות.

בצרפת החלה קבוצה של היסטוריונים, וביניהם לאדורי ופטר, לנתח תופעות אלה. ניתוחיהם מסתמכים על סטטיסטיקות הגיוס מן המאה התשע-עשרה לצורך בחינת התפתחויות סומאטיות מסוימות של המין האנושי.

2. המדיקליזציה, כלומר העובדה שהחל מן המאה השמונה-עשרה הקיום האנושי, ההתנהגות האנושית והגוף האנושי הוכנסו לתוך רשת של רפואיות, שחשיבותה ודחיסותה הגדלות בהתמדה אפשרו לפחות ופחות עניינים לחמוק מפניה.

גם המחקר הרפואי, שהפך פולשני ומדוקדק יותר ויותר, ופיתוחם של מוסדות בריאות, ראויים למחקר, ואת זה אנחנו מנסים לערוך בקולג' דה פראנס. אחדים מאיתנו חוקרים את הגידול שחל באשפוז ובמנגנוניו מן המאה השמונה-עשרה ועד ראשית המאה התשע-עשרה, בעוד אחרים מתמקדים בחקר ההביטאט של בתי החולים והסובב אותם: דרכי גישה, נתיבי תעבורה ותשתית המונים, המבטיחה את תפקודם היומיומי, בעיקר בסביבות עירוניות.

3. כלכלת הבריאות, כלומר האינטגרציה ושיפור הבריאות, שירותי הבריאות וצריכת הבריאות בחברות המפותחות והמשגשגות מבחינה כלכלית. זוהי בעיה קשה ומורכבת שתקדימיה אינם מוכרים היטב. בצרפת הוקמה קבוצה המקדישה עצמה למטרה זו, "המרכז לחקר הרווחה", הכוללת את לְטוֹרְמִי, קְרֶסְנְטִי ודופוי. קבוצה זו חוקרת בעיקר את הסוגיה של צריכת הבריאות במהלך שלושים השנים האחרונות.

ההיסטוריה של המדיקליזציה

מאחר שהצטמצמתי בעיקר להתחקות אחר תולדותיה של המדיקליזציה, אמשיך בניתוח כמה מן ההיבטים של התהליך בחברות ואוכלוסיות החל מן המאה התשע-עשרה. בהקשר זה אבחן את הדוגמה הצרפתית, המוכרת לי יותר, תוך התייחסות קונקרטית להולדת הרפואה החברתית.

לעתים קרובות טוענים כי ביקורות מסוימות של פרקטיקות עכשוויות של מדיקליזציה גורסות כי הרפואה העתיקה – היוונית והמצרית – או צורות רפואה של חברות פרימיטיביות, היו חברתיות וקולקטיביות, ולא התרכזו בפרט. בורותי באנתולוגיה ובאגיפטולוגיה מונעת ממני לחוות דעה בעניינן, אבל לאור מה שידוע לי על ההיסטוריה היוונית, רעיון זה מעורר בי תמיהה, כי איני מבין כיצד אפשר לאפיין את הרפואה היוונית כקולקטיבית או כחברתית.

אך אלה אינן שאלות חשובות. השאלה החשובה היא האם הרפואה המודרנית

– כלומר המדעית – זו שנולדה בסוף המאה השמונה-עשרה, בין מורגני ובישא, עם פיתוח האנטומיה הפתולוגית, היא אינדיווידואלית אם לאו. האם יש ביכולתנו להראות, כפי שאנשים מסוימים אכן מראים, כי הרפואה המודרנית היא אינדיווידואלית משום שהשתלבה ביחסי שוק? האם נטען כי הואיל והרפואה המודרנית קשורה לכלכלה קפיטליסטית, פירוש הדבר שהיא אינדיווידואלית או אינדיווידואליסטית, כלומר הולמת רק את יחסי השוק הקושרים את הרופא עם המטופל, ואינה הולמת את הממד הגלובלי, הקולקטיבי, של החברה? אפשר להראות כי לא בכך העניין. הרפואה המודרנית היא רפואה חברתית שבבסיסה טכנולוגיה מסוימת של הגוף החברתי; רפואה היא פרקטיקה חברתית ורק היבט אחד שלה הוא היבט אינדיווידואליסטי שמאדיר את ערך היחסים בין הרופא למטופל.

בהקשר זה אני מבקש להפנותכם לעבודתו של וארן ל. בולו: "התפתחות הרפואה כמקצוע: תרומתה של אוניברסיטת ימי הביניים לרפואה המודרנית", המבהירה את האופי האינדיווידואליסטי של רפואת ימי הביניים, ומציגה את ההיבט הקולקטיבי של הפעילות הרפואית כמוצנע וכמוגבל ביותר.

אני מבקש לטעון כי המעבר לקפיטליזם לא חולל מעבר מרפואה קולקטיבית לרפואה פרטית, אלא להפך: האובייקט הראשון שחיברת הקפיטליזם – שהתפתח מסוף המאה השמונה-עשרה ועד ראשית המאה התשע-עשרה – היה הגוף כגורם של כוח ייצור, כוח עבודה. שליטת החברה בפרטים לא הושגה רק באמצעות תודעה או אידיאולוגיה, אלא גם בתוך הגוף ועם הגוף. מבחינת החברה הקפיטליסטית, היתה הביו-פוליטיקה – הביו-לוגי, הסומאטי, הגופני – חשובה מכל. הגוף הוא ממשות ביו-פוליטית; הרפואה היא אסטרטגיה ביו-פוליטית.

כיצד התרחש חיברות זה? הייתי רוצה להסביר את עמדתי על בסיס כמה השערות מקובלות. אין ספק שמבחינה פוליטית וחברתית הגוף האנושי הוכר ככוח עבודה. עם זאת, באופן טיפוסי להתפתחותה של הרפואה החברתית או הרפואה המערבית עצמה, בתחילה לא התעסקה העוצמה הרפואית בגוף האנושי ככוח עבודה. הרפואה לא התעניינה בגוף הפרולטרני, האנושי, כאמצעי עבודה, עד המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, אז הועלתה הבעיה של הגוף, בריאותו, והכוח היצרני של פרטים.

אם כן, ניתן לשחזר את שלושת שלבי התפתחותה של הרפואה החברתית: תחילה רפואת מדינה, אחר כך – רפואה עירונית, ולבסוף, רפואת כוח העבודה.

רפואת מדינה

"רפואת המדינה" התפתחה לראשונה בגרמניה, בתחילת המאה השמונה־עשרה. כאשר בוחנים סוגיה זו, עולה על הדעת הצהרתו של מרקס כי הכלכלה היא אנגלית, הפוליטיקה – צרפתית, והפילוסופיה – גרמנית. אולם למעשה, דווקא בגרמניה של המאה השבע־עשרה – הרבה לפני צרפת ואנגליה – צמח מה שניתן לכנות בשם מדע המדינה, או Staatswissenschaft. תחת השם "מדע המדינה" אפשר לקבץ שני אספקטים שהופיעו במדינה זו באותה עת:

מצד אחד, תחום הידע שמושא מחקרו הוא המדינה – לא רק משאבי הטבע של חברה או תנאי המחיה של אוכלוסייתה, אלא כלל התפקוד של המנגנון הפוליטי. חקר משאביהן של מדינות ותפקודן היה דיסיפלינה גרמנית של המאה השמונה־עשרה.

מצד שני, הביטוי מציין גם את השיטות אשר סייעו למדינה ליצור את הידע שאיפשר לה להבטיח את תפקודה ולצוברו.

המדינה כמושא של מחקר, וככלי ומקום לרכישת גוף ידע ספציפי, התפתחה בגרמניה מהר יותר מאשר בצרפת ובאנגליה. לא קל לקבוע את הסיבות לתופעה זו, והיסטוריונים טרם התעמקו בה או בסוגיית הולדתו בגרמניה של מדע המדינה, או של מדע שעסק במדינה. לדעתי, ההסבר נעוץ בעובדה שגרמניה הפכה למדינה מאוחדת רק במאה התשע־עשרה, בעוד שעד אותו זמן היתה רק צירוף של כמעט־מדינות, כמו־מדינות, צבר של ישויות קטנות שלא היו ממש מדינות. אלא שכאשר מדינות אלו נוצרו, הלכו והתפתחו טכנולוגיות של ידע מדינתי שעסקו בעצם תפקודה של המדינה. ממדיהן הקטנים של אותן מדינות, קירבתן הגדולה זו לזו, הקונפליקטים והעימותים הבלתי פוסקים ביניהן, יחסי הכוח שלהן, שהיו בלתי מאוזנים ומשתנים תדיר, אילצו אותן להשוות עצמן זו לזו, לחקות שיטות ולנסות להמיר את כוח הזרוע ביחסים מסוגים אחרים.

לעומת זאת, תפקודן של מדינות גדולות, כמו צרפת או אנגליה, היה טוב יחסית בזכות מנגנונים בעלי עוצמה כמו צבא ומשטרה. בגרמניה, ממדיהן הקטנים של המדינות יצרו את הכורח והאפשרות לפתח מודעות דיסקורסיבית בנושא תפקודה של החברה ביחס למדינה.

הסבר נוסף תולה את צמיחתו של מדע המדינה בהתפתחות האטית, או בסטגנציה של הכלכלה הגרמנית במאה השמונה־עשרה, לאחר מלחמת שלושים השנים, וההסכמים הגדולים בין צרפת לאוסטריה.

לאחר פרץ הפיתוח הראשון בגרמניה בתקופת הרנסאנס, הופיעה בה גרסה

מוגבלת של בורגנות שהתקדמותה הכלכלית נעצרה במאה השבע־עשרה, ומנעה ממנה להתפרנס מסחר ומבתי המלאכה והתעשייה המתפתחים. לכן חיפשה בורגנות זו מפלט בשירות הריבון, כשהיא יוצרת גופים של פונקציונרים זמינים בשביל המנגנון המדינתי, אותו ביקשו הנסיכים לכוון במטרה לשנות את יחסי הכוח עם שכניהם.

בורגנות זו, שהיתה פאסיבית מבחינה כלכלית, התייצבה לימין השליטים שהתמודדו עם מאבק מתמשך, והציעה להם את אנשיה, מיומנותה, עושרה וכן הלאה, לצורך מלאכת ארגון המדינות. כך התפתח בגרמניה המושג המודרני של מדינה שכלל מנגנונים, עובדי ציבור וידע, הרבה לפני שהתפתח בארצות חזקות ממנה מבחינה פוליטית, כמו צרפת, או מבחינה כלכלית, כמו אנגליה.

המדינה המודרנית הופיעה במקום בו לא היתה עוצמה פוליטית וגם לא פיתוח כלכלי. בדיוק בשל סיבות שליליות אלה, דווקא פרוסיה, שהיתה מפותחת פחות מבחינה כלכלית ופחות יציבה מבחינה פוליטית, התפתחה בלב אירופה למדינה המודרנית הראשונה, בעוד שצרפת ואנגליה המשיכו להיצמד למבנים הישנים. מטרתן היחידה של הערות היסטוריות אלה על הולדתם של מדע המדינה ושל ההרהור אודות המדינה במאה השמונה־עשרה, היא להסביר כיצד קרה שרפואת המדינה הופיעה לראשונה דווקא בגרמניה.

באקלים הפוליטי, הכלכלי והמדעי שאפיין את סוף המאה השבע־עשרה וראשית המאה השבע־עשרה, אקלים שנשלט בידי מרקנטיליזם, החלו כל עמי אירופה להתעניין בבריאות אוכלוסיותיהם. מרקנטיליזם לא היה אז רק תיאוריה כלכלית, אלא גם פרקטיקה פוליטית שנועדה לווסת זרמים מונטריים בינלאומיים, לחולל זרימת טובין שתהלוך אותם, ולכוון את הפעילות היצרנית של האוכלוסיה. במהותה, המדיניות המרקנטיליסטית התבססה על גידול בנפח הייצור והאוכלוסיה הפעילה – כשהמטרה הכוללת היתה ליצור חליפין מסחריים אשר יאפשרו לאירופה להשיג את ההשפעה המונטרית המרבית, וכך לממן את אחזקת הצבאות והמנגנון אשר העניקו למדינה כוח ממשי ביחסיה עם אחרים.

מתוך נקודת ראות זאת החלו צרפת, אנגליה ואוסטריה לבחון את הכוח הפעיל של אוכלוסיותיהן. כך הופיעו סטטיסטיקות של שיעורי ילודה ותמותה בצרפת ובאנגליה, במפקדי האוכלוסין הגדולים שהחלו במאה השבע־עשרה. אבל באותה עת, גם בצרפת וגם באנגליה, העניין היחיד שגילתה המדינה בתחום הבריאות נגע לשרטוט טבלאות של שיעורי ילודה ותמותה, אשר סיפקו אינדיקציות אמיתיות של בריאות האוכלוסיה ושיעורי גידולה בהעדרה של כל התערבות מאורגנת לשיפור רמת הבריאות.

בגרמניה, לעומת זאת, התפתחה פרקטיקה רפואית שהוקדשה לשיפורה של בריאות הציבור. פראנק ודניאל, למשל, הציעו בין 1750 ל-1770, תכנית שכוונה למטרה זו: מי שכונתה המשטרה הרפואית הופיעה ב-1764, ומשמעותה היתה רחבה בהרבה מזו של סקר הילודה והתמותה.

המשטרה הרפואית, שהקמתה תוכננה בגרמניה באמצע המאה השבע-עשרה ויושמה בסוף אותה מאה, ובראשית המאה הבאה, כללה:

– מערכת של תצפיות על מחלות אשר התבססה על איסוף של מידע מבתי חולים ומרופאים בערים ובאזורים שונים, וברמת המדינה – רישום של תופעות אפידמיולוגיות ואנדרמיולוגיות שנצפו.

– היבט חשוב נוסף הראוי לציון היה הסטנדרטיזציה של הפרקטיקה והידע הרפואיים. עד אותה עת הופקדה הסמכות בעניינים של חינוך רפואי והסמכה בידי האוניברסיטה, או ליתר דיוק בידי הגילדה הרפואית. באותם ימים התפתח רעיון הסטנדרטיזציה של הוראת הרפואה, ובאופן ספציפי יותר של פיקוח ציבורי על תכניות ההכשרה והענקת התארים. הרפואה והרופאים הפכו לפיכך למושאה הראשונים של הסטנדרטיזציה, אשר יושמה על הרופא עוד לפני שיושמה על המטופל. הרופא היה הפרט המתוקנן הראשון בגרמניה. את התנועה הזאת, שהתפשטה על פני כל אירופה, צריך לחקור כל מי שמתעניין בהיסטוריה של המדעים. בגרמניה חלה תופעה זו על הרופאים, אבל בצרפת, למשל, תיקנון של פעילויות ברמת המדינה חל קודם כל על התעשייה הצבאית: ייצור התותחים והרובים עבר סטנדרטיזציה באמצע המאה השמונה-עשרה, על מנת להבטיח שכל סוג של רובה יוכל לשמש כל חייל, שכל תותח יהיה ניתן לתיקון בכל מסגריה וכן הלאה. אחרי הסטנדרטיזציה של כלי הירי, המשיכה צרפת ב'נירמול' הפרופסורים. ה-*ecoles normales* הראשונים, שתוכננו במטרה להקנות לכל הפרופסורים אותו סוג של הכשרה, ומכאן אותה רמה של מיומנות, נוצרו בערך ב-1775, ומוסדו בין השנים 1790 ל-1791. צרפת תיקננה את תותחיה ואת הפרופסורים שלה; גרמניה תיקננה את רופאיה.

– ארגון מינהלי לפיקוח על פעילותם של רופאים. בפרוסיה ובמדינות אחרות בגרמניה, בדרג של המיניסטרוניון והממשל המרכזי, יוחד משרד ספציפי למשימה של איסוף נתונים שהרופאים סיפקו; לפיקוח על דרך הניהול של בירורים רפואיים; לאימות סוגי הטיפולים המיושמים; לתיאור התגובות להופעתן של מגיפות וכיו"ב; ולבסוף, להוצאת צווים על בסיס נתונים ריכוזיים אלה. כל אלה הניחו, כמובן, את כפיפותה של הפרקטיקה הרפואית לסמכות מנהלית גבוהה יותר.

– יצירת דרג של מנהלים רפואיים, שמומנו בידי הממשלה, וקיבלו אחריות על אזור מוגדר. מפקחים אלה שאבו את עוצמתם מסמכותם־שלהם, או מיישום הסמכות שהיקנה להם הידע שברשותם.

התכנית שאימצה פרוסיה בתחילת המאה התשע־עשרה היתה בנויה כמעין פירמידה, שבבסיסה הרופא האזורי האחראי לאוכלוסיה של בין 6,000 ל־10,000 תושבים, ומעליו מוצבים מנהלים שבאחריותם מחוזות נרחבים יותר, והאוכלוסיה שלה הם אחראים מונה 35–50 אלף נפש. בתקופה זו תיפקד הרופא כמינהלן בריאות.

ארגון הידע הרפואי המדינתי, הסטנדרטיזציה של מקצוע הרפואה, ההכפפה של הרפואה למינהל הכללי, ולבסוף, הכללתם של רופאים שונים בארגון רפואי אחד, הנשלט בידי המדינה, יצרו סדרה של תופעות חדשות לחלוטין אשר איפיינו את מה שאפשר לכנות בשם "רפואת המדינה".

רפואת מדינה זו, שבמידת מה הקדימה את זמנה, שכן הופיעה לפני שנוצרה הרפואה המדעית הגדולה של מורגאני ובישא, לא שאפה לעצב כוח עבודה שיתאם את צורכי התעשיות שהתפתחו באותה עת. לא גופם של הפועלים עמד במרכז עניינם של מנהלי בריאות הציבור, אלא גופם של פרטים שבהצטרפם יחד יצרו את המדינה. זו לא היתה שאלה של כוח עבודה אלא של עוצמת המדינה בקונפליקטים שלה עם שכנותיה – קונפליקטים כלכליים, ללא ספק, אך גם פוליטיים. הרפואה היתה מחויבת אפוא לשכלל את כוח המדינה הזה ולפתח אותו, והתעניינות זו מצד המדינה משמעותה היתה סולידריות כלכלית־פוליטית מסוימת. לכן תהיה זו טעות לנסות לקשרה לאינטרס מידי של השגת כוח עבודה חזק וזמין.

הדוגמה של גרמניה חשובה גם משום שהיא מראה כיצד, באורח פרדוקסאלי, הרפואה המודרנית הופיעה בשיאה של הממלכתיות. לאחר הקמתם של פרויקטים אלה – רובם בסוף המאה השמונה־עשרה ותחילת המאה התשע־עשרה, לאחר שרפואת המדינה כבר מוסדה בגרמניה – אף מדינה לא העזה להציע רפואה ביורוקרטית, קולקטיבית וממלכתית כל־כך. לכן לא התרחשה כל טרנספורמציה הדרגתית של הרפואה, שהפכה ליותר ויותר חברתית ומנוהלת בידי המדינה. בדרך שונה מאוד, את הרפואה הקלינית הגדולה של המאה התשע־עשרה הטרימה רפואה ממלכתית קיצונית. מערכות אחרות של רפואה חברתית במאות השמונה־עשרה והתשע־עשרה היו ואריאציות מוקטנות של מודל מינהלי זה של שליטת המדינה אשר כונן בגרמניה באותן שנים.

זוהי מערכת התופעות הראשונה שאליה ארצה להתייחס. מערכת זו לא משכה את תשומת לבם של היסטוריונים של הרפואה, אבל זכתה לניתוח מדויק בדי ג'ורג' רוזן, במחקריו על היחס בין קאמרליזם,¹ מרקנטייליזם ומושג המשטרה הרפואית. ב-1953 פירסם רוזן ב-*Bulletin of the History of Medicine* מאמר שהוקדש לסוגיה זו, שכותרתו: "קאמרליזם ומושג המשטרה הרפואית". בהמשך הוא חקר אותה בספרו "היסטוריה של בריאות הציבור".

רפואה עירונית

את הצורה השנייה של התפתחות הרפואה החברתית מייצגת הדוגמה של צרפת, שם הופיעה בסוף המאה השמונה-עשרה רפואה חברתית שלכאורה לא היתה מבוססת על מבנה המדינה, כמו בגרמניה, אלא על תופעה שונה לחלוטין – העיור. הרפואה החברתית התפתחה בצרפת בזיקה להתרחבותם של מבנים אורבניים. כדי להבין מדוע ואיך התרחשו תופעות כאלה, צריך לעיין קצת בהיסטוריה. עלינו לדמות לעצמנו עיר צרפתית גדולה, בין 1750 ל-1780, כריבוי מעורבב של טריטוריות הטרוגניות וכוחות יריבים. פריז, לדוגמה, לא היוותה יחידה טריטוריאלית אחת, אזור שנשלט בידי סמכות יחידה, אלא הורכבה ממערכת של סמכויות סניוריאליות שהוחזקו בידי הדיוטות, הכנסייה, קהילות דתיות וגילדות, שהיו סמכויות בעלות אוטונומיה ותחומי שיפוט משל עצמן. בין נציגי המדינה היו גם נציגי הכתר, ראש המשטרה ונציגי בית המשפט הגבוה.

במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה התחדדה הבעיה של האחדת הסמכות העירונית. באותה עת הורגש צורך לאחד את העיר – לפחות לתלכידים גדולים – ולארגן את הגוף העירוני הקורפורטיבי בדרך הומוגנית וקוהרנטית, במטרה לשלוט בו באמצעות סמכות יחידה ומבוקרת היטב.

גורמים שונים שיחקו תפקיד בתהליך זה. במקום הראשון ניצבו, ללא ספק, שיקולים כלכליים. משעה שהעיר הפכה למרכז שוק חשוב שריכוז פעילויות כלכליות – לא רק במישור האזורי אלא גם במישור הלאומי, ואפילו הבינלאומי – פחתה יכולתן של התעשיות המתהוות לסבול את ריבוי הסמכויות ותחומי השיפוט. העובדה שהעיר לא היתה רק מרכז שוק, אלא גם מרכז של ייצור, הפכה את הצורך במנגנוני ויסות הומוגניים וקוהרנטיים לחיוני.

1 [קאמרליזם, Cameralism: אסכולה פרוסית בת המאה השמונה-עשרה שגרסה כי על המדינה להתמקד, בנוסף לשמירה על החוק, גם בקידום הרווחה הקולקטיבית באמצעים כלכליים. מטרתה היתה לגייס את כלל האוכלוסיה לטובת הכלל. כל ההערות הן של המתרגמת]

הסיבה השנייה היתה פוליטית. התפתחות הערים, והופעתה של אוכלוסיה עוברת ענייה אשר הפכה במהלך המאה התשע-עשרה לפרולטריון, הובילו בהכרח להתגברות המתח בתוך הערים. קיומן במקביל של קבוצות קטנות – גילדות, מקצועות, איגודים וכיו"ב – שהתנגדו אלה לאלה אבל גם איזנו וניטרלו אלה את אלה, החל להצטמצם לכדי עימות בין עשירים לעניים, פלכאים ובורגנות, והוביל לעתים קרובות לתסיסה ולהתקוממויות עירוניות שעירבו יותר ויותר אנשים. אף כי אירועים שכוננו מרידות של קיום – כאשר בעקבות העלאת מחירים או הורדת שכר התנפלו העניים ביותר, שלא הצליחו לפרנס עצמם יותר, על אסמים, שווקים וממגורות – לא היו תופעה חדשה לגמרי במאה השמונה-עשרה, מחאות אלה הפכו אלימות יותר ויותר והובילו להתפרעויות רחבות בתקופת המהפכה הצרפתית.

לסיכום אפשר לומר שבאירופה, עד המאה השבע-עשרה, האיום החברתי העיקרי היה ממוקם בעיקר באזורי הכפר. איכרים עניים, ששילמו יותר ויותר מסים, אחזו בחרמשים ויצאו להסתער על טירות ועיירות. המחאות של המאה השבע-עשרה היו מחאות איכרים, אשר בעקבותיהן אוחדו הערים. לעומת זאת, בסוף המאה השמונה-עשרה החלו מרידות האיכרים להיעלם, הודות לעלייה ברמת חייהם – אבל העימותים העירוניים הפכו תדירים יותר, עם התגבשותו של תת-מעמד שעבר פרולטריוזיה. מכאן נולד הצורך בסמכות פוליטית אמיתית שתוכל להתמודד עם הבעיה שהציבה אוכלוסיה עירונית זו.

בתקופה זו הופיעו והתעצמו תחושות של פחד וחרדה מפני הערים. הפילוסוף קָבָאנִי (Cabanis), למשל, אמר ביחס לערים בסוף המאה השמונה-עשרה כי בכל פעם שאנשים מתכנסים, רמתם המוסרית מידרדרת; וכל אימת שהם מתכנסים במקום סגור, גם רמתם המוסרית וגם רמתם הבריאותית מידרדרות. כך התעורר מה שניתן לכנותו פחד אורבני, פחד מפני העיר, אי נוחות אופיינית מאוד: פחד מפני בתי המלאכה ובתי החרושת הנבנים, מפני הגובה המוגזם של הבניינים והמגפות העירוניות, מפני השמועות שפשטו בערים; פחד מפני בורות השפכים והמחפורות שעל גבן הוקמו הבניינים, אשר היו מועדים לקרוס בכל רגע.

במאה השמונה-עשרה, חייהן של הערים הגדולות, ושל פריז בעיקר, עוררו סידרה של פאניקות. אפשר להזכיר את הדוגמה של "בית הקברות של החפים", במרכז פריז², שבו הושלכו, זו על גבי זו, גופותיהם של בני המעמד החברתי

2 [Cimetière des Innocents, או בשמו המלא "בית הקברות של הקדושים החפים" (בעקבות המסופר בברית החדשה על טבח החפים בבית לחם): בית הקברות שפעל במרכז פריז בין המאות השתים-עשרה והשמונה-עשרה]

שלא עלה בידם להשיג או לקבל חלקת קבר פרטית. הפאניקה העירונית אפיינה את החרדה הפוליטית-סניטרית, את אי הנוחות שפשטה בעת שהתפתח הסבך העירוני. היה צורך באמצעים שיאפשרו לשלוט בתופעות מדיקליות ופוליטיות אלה, שעוררו באוכלוסיות הערים חרדות עזות.

בשלב זה נוצר מנגנון חדש, שלמרות היותו ברחיזוי, אינו מוכל בתבניות המקובלות של היסטוריוני הרפואה. כיצד היה יכול המעמד הבורגני להגיב בלי להפעיל כוח שייבלם באמצעות הסמכויות המסורתיות? היה צורך במודל התערבות מוכר, אך נדיר בשימוש – מודל הקרנטינה. מאז סוף ימי הביניים נקבעה, לא רק בצרפת אלא בארצות אירופה כולן, 'תכנית חירום' לעת מגיפת דבר או מגיפה רצינית אחרת בעיר:

1. כל התושבים היו אמורים להישאר בכתיים כדי שאפשר יהיה לאתרם במקום אחד ויחיד. כל משפחה היתה צריכה להישאר בביתה, ואם אפשר – כל אחד בחדרו. כולם נדרשו להפסיק לנוע.
2. העיר היתה מחולקת לארבעה אזורים שעל כל אחד מהם היה מפקח אחראי שתפקידו לטפל במשימה זו. ראש האזור היה אחראי על המפקחים, שתפקידם היה לסייר במשך היום ברחובות ולוודא שאיש לא עוזב את ביתו. כך התהוותה מערכת פיקוח כללית שמידרה את העיר ושלטה בה.
3. פקחי הרחובות והאזורים היה אמורים להציג לראש העיר דו"ח יומי שיפרט כל דבר שהבחינו בו. כלומר, המערכת שהופעלה לא עסקה רק בפיקוח כללי אלא שימשה גם כמערכת ריכוזית של מידע.
4. המפקחים היו אמורים לבדוק מדי יום את כל בתי העיר. בכל רחוב שסרקו היה עליהם לבקש מכל דייר להופיע בחלון כדי לוודא שעודנו בחיים ולציין עובדה זו ברישומיהם. אי הופעה בחלון פירושה היה שהחולה נדבק בדבר, ולפיכך יש להעבירו לבית חולים מיוחד (infirmerie spéciale) מחוץ לעיר. כך נוצר רישום כולל של החיים והמתים שהתעדכן באופן יומיומי.
5. כל בית ובית חוטא באמצעות בשמים וקטורת.

תכנית הקרנטינה ייצגה את האידיאל של ארגון סניטרי טוב בערי המאה השמונה-עשרה. באופן בסיסי, בהיסטוריה המערבית התקיימו שני מודלים עיקריים של ארגון רפואי: האחד, שורשיו היו בצרעת, והשני – בדבר.

בימי הביניים, בכל פעם שהתגלה מקרה של צרעת, גורש מיד החולה מן המרחב המשותף, העיר, והוגלה למקום עלום שם התערבה מחלתו בזו של זולתו. מנגנון הגירוש נועד לטהר את הסביבה העירונית. בתקופה זו, המשמעות של

המדיקליזציה של הפרט היתה הפרדתו, לצורך טיהור האחרים. היתה זו רפואה של הדרה. בתחילת המאה השבע-עשרה, אפילו כליאתם של הלוקים בשכלם, בעלי עיוותי גוף וכדומה נענתה למושג הזה.

למולה התקיימה מערכת פוליטית-רפואית אחרת, שנוסדה לא נגד הצרעת אלא נגד הדבר. במקרה זה, לא הדירה הרפואה את החולה ולא פינתה אותו לאזור דל ועלוב. הכוח הפוליטי של הרפואה התבסס על פיזורם של בני אדם, זה לצד זה, בידודם, הפיכתם לפרטים, והשגחה על כל אחד מהם, תוך ניטור מצב בריאותם ובדיקה אם הם חיים או מתים, במטרה לשמור על החברה במרחב ממודר הזוכה לפיקוח קפדני ולשלטיה באמצעות רישום מדוקדק של כל אירוע.

אם כן, היתה תכנית רפואית לטיפול בצרעת – הדרה בעלת אופי דתי של טיהור העיר. היתה גם תכנית לטיפול בדבר, וזו לא כלאה אנשים ולא העבירה אותם אל מחוץ למרכז העירוני, אלא היתה תלויה בנינוח מפורט של העיר, וברישום רציף שלה. המודל הדתי הוחלף, אפוא, במודל צבאי. בבסיסו היה זה הפיקוח הצבאי ששימש כמודל לארגון פוליטי-רפואי זה.

במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה, הרפואה העירונית, על שיטות התצפית והאשפוז שלה, לא היתה אלא שכלול של המתכונת הפוליטית-רפואית של הקרנטינה שהופיעה בסוף ימי הביניים, כלומר במאות השש-עשרה והשבע-עשרה. תכנית ההיגיינה הציבורית היתה גרסה מעודנת של הקרנטינה, ראשיתה של הרפואה העירונית הגדולה שהופיעה במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה והתפתחה מאותה עת ואילך בעיקר בצרפת.

מטרותיה העיקריות של הרפואה העירונית היו כדלהלן:

ראשית, לחקור את הצטברות הפסולת העלולה לגרום למחלות במרחב העירוני, ולאתר את המקומות שייצרו והפיצו מגיפות או תופעות אנדמיות. בתי קברות היו מקור החשש העיקרי. לפיכך, בין 1740 ל-1750 החלו להופיע מחאות נגד בתי קברות. העברתם הגדולה הראשונה לשולי העיר החלה בסביבות 1750. באותה תקופה התפתח בית הקברות האינדיווידואלי, כלומר ארון הקבורה האישי והמצבה המשפחתית, שעל גבה צוין שמו של כל אחד מחבריה.

לעתים קרובות נטען כי בחברה המודרנית, פולחן המוות מקורו בנצרות. אינני שותף לדעה זו. בתיאולוגיה הנוצרית אין דבר המעניק כבוד לגופה כגופה. האל הנוצרי הכל-יכול מסוגל להעיר את המתים אפילו לאחר שאלה עורכבו עם אחרים בבור קבורה.

האינדיווידואליזציה של הגופה, ארון הקבורה והקבר, הופיעו בסוף המאה השמונה-עשרה, לא מסיבות דתיות של כבוד לגוף המת, אלא מתוך שיקולים

פוליטיים-סניטריים הקשורים לכבוד לאנשים החיים. כדי להגן על החיים מפני פגיעתם הרעה של המתים, נקבע שיש לרשום את האחרונים ממש כמו את הראשונים, ואף יותר, אם רק אפשר.

כך הופיע בשולי הערים, בסוף המאה השמונה-עשרה, צבא אמיתי של מתים, כמו פלוגה המיושרת למסדר. לכן הכרחי היה לפקח על האיום הקבוע שהציבו המתים, לנתחו ולצמצמו. לפיכך הועברו המתים לאזורי הכפר והונחו זה לצד זה במישורים הגדולים סביב הערים.

רעיון זה לא היה נוצרי, אלא רפואי ופוליטי. ההוכחה הטובה ביותר לכך היא שבעת שהועלה הרעיון להעביר את "בית הקברות של החפים", פנו לפורקרוואה, מגדולי הכימאים של סוף המאה השמונה-עשרה, במטרה לברר כיצד להתמודד עם השפעותיו של בית הקברות הזה. היה זה הוא שדרש להעביר את בית הקברות, והיה זה הוא שעמד בראש המשטרה הרפואית והעירונית הראשונה, אשר הורתה על הגליית בתי הקברות על סמך מחקריו בנושא היחס בין אורגניזמים חיים לאוויר הסובב אותם.

דוגמה נוספת היא זו של בתי המטבחים, שאף הם ניצבו במרכז פריז, ובעקבות התייעצות עם האקדמיה למדעים, הוחלט להקימם בשוליה המערביים של העיר, בלה-וילט.

1. מטרתה הראשונה של הרפואה היתה אפוא למפות אזורים של צפיפות, אי-סדר וסכנה בתוך תחומים עירוניים.

2. לרפואה העירונית היתה מטרה חדשה – לשלוט במיחזור. לא מיחזור של פסולת אלא של דברים ויסודות, בעיקר מים ואוויר.

במאה השמונה-עשרה רווחה האמונה הישנה שלאוויר נודעת השפעה ישירה על האורגניזם בשל האדים הרעילים שהוא נושא, משום שהוא קר או חם מדי, בשל היובש או הלחות שהוא מעביר לאורגניזם, ולבסוף, משום שהאוויר יוצר לחץ ישיר על הגוף באמצעות פעולה מכאנית. האוויר נחשב לאחד הגורמים הפתוגניים ביותר.

אבל איך אפשר לקיים איכות אוויר בעיר? איך אפשר לשמור על אוויר בריא, כשזה כלוא בין קירות, בתים וחללים סגורים החוסמים את תנועתו? כך התעורר הצורך לפתוח את שדרות המרחב העירוני במטרה לשמור על בריאות האוכלוסיה. במסגרת המאמץ למצוא מהן השיטות הטובות ביותר לאוורור העיר, הוזמנה חוות דעת של ועדות מן האקדמיה למדעים, של רופאים, של כימאים וכדומה. אחת התוצאות המוכרות ביותר היתה הריסה. בשל צפיפות יתר ומחירי קרקעות גבוהים בימי הביניים, בתים מסוימים נבנו על מורדות. התעוררה אז

סברה שבתים אלה מונעים את תנועת האוויר מעל לזרמים ומשמרים את לחות האוויר במורדות: בתים אלה נהרסו באופן שיטתי. חישובים שהתבצעו הורו כי מספר מקרי המוות שנמנעו הודות להריסתם של שלושה בתים שנבנו על הפונט־נף היה 400 נפש לשנה, כלומר 20,000 בחמישים שנה וכן הלאה.

בדרך זו עוצבו מסדרונות אורור וזרמי אוויר בדומה לארגון המים. בפריז, ב־1767, הקדים האדריכל מורו את זמנו כשהגה את הרעיון לארגן את גדות הסינה והאיים שבה כך שזרם הנהר עצמו יטהר את העיר מאדים רעילים. אם כן, המטרה השנייה של הרפואה העירונית היתה למסד מיחזור טוב של אוויר ומים ולקנות שליטה עליו.

3. יעד מרכזי נוסף של הרפואה העירונית היה לארגן את מה שניתן לכנות פיזור וסדרתיות. השאלה היתה היכן למקם את היסודות השונים הנחוצים לחיי העיר המשותפים. בהקשר זה הועלתה בעיית מיקומם היחסי של ברוזים וצינורות ביוב, של משאבות ובתי מרחץ בנהר. איך למנוע חדירה של מים מזוהמים למעיינות מי השתייה? איך לשמור על אספקת המים הנקיים של האוכלוסיה כך שלא תתערב במי השופכין מבתי המרחץ הסמוכים?

במחצית השנייה של המאה השמונה־עשרה נתפש ארגון זה כמקור המגיפות העירוניות העיקריות. תפישה זו הובילה לתכנית ההידרוגראפית הראשונה של פריז, שנוסדה ב־1742. היה זה הסקר הראשון של מקומות בהם אפשר היה לשאוב מים שביוב לא זיהם אותם, והניסיון הראשון להגדיר מדיניות בנוגע לחיי הנהר. כאשר פרצה המהפכה הצרפתית, ב־1789, פריז כבר סיימה להיחקר בפירוט בידי משטרת רפואה עירונית אשר מיסדה הנחיות לארגון סניטרי ממשי של העיר. ובכל זאת, עד סוף המאה השמונה־עשרה, לא היה כל ניגוד בין רפואה לצורות אחרות של סמכות, כמו למשל קניין פרטי. המדיניות הרשמית ביחס לקניין פרטי ומגורים פרטיים לא הותוותה עד המאה השמונה־עשרה, למעט היבט אחד שלה – המרחב התת־קרקעי. מרחבים תת־קרקעיים שהשתייכו לבעל בית נדרשו לקיים כללים מסוימים ביחס לשימוש בהם ולבנייה של תעלות.

סוגיית הבעלות התת־קרקעית הועלתה במאה השמונה־עשרה, עם התפתחותן של טכנולוגיות הכרייה. כאשר התפתחה היכולת לחפור מכרות עמוקים, התעוררה שאלת הבעלות עליהם. באמצע המאה השמונה־עשרה נוסחה חקיקה מחייבת בנוגע לתת־קרקע, וזו קבעה כי המדינה והמלך הינם הבעלים היחידים של התת־קרקע, אך לא של פני הקרקע. בדרך זו נשלט המרחב התת־קרקעי של פריז בידי השלטונות, אך לא פני השטח, לפחות בכל הנוגע לרכוש פרטי. מרחבים ציבוריים, כמו למשל אתרי מיחזור, בתי קברות, בורות קבורה ובתי

מטבכיים היו נתונים תחת פיקוח כבר במאה השמונה-עשרה, אך על הקניין הפרטי לא היה פיקוח עד המאה התשע-עשרה. למדיקליזציה של העיר במאה השמונה-עשרה היתה חשיבות ממספר סיבות:

1. באמצעות הרפואה העירונית החברתית בא מקצוע הרפואה במגע ישיר עם מדעים קרובים אחרים, בעיקר הכימיה. מאז "תקופת המבוכה", כאשר כונן פארצלזוס ואלמונט את היחסים בין הרפואה לכימיה, לא התפתח התחום. הניתוח של המים, זרמי האוויר, ותנאי החיים והנשימה, הם שיצרו את המגע בין הרפואה לכימיה. פורקרואה ולָאוּוֹאֶזְיֶה (Lavoisier) החלו להתעניין בשאלת האורגניזם בהקשר של השליטה באוויר האורבני.

כניסתה של הפרקטיקה הרפואית לתוך הקורפוס של המדעים הכימיים-פיסיקליים התרחשה באמצעות העיור. הרפואה המדעית לא צמחה מתוך רפואה פרטית אינדיווידואלית, ואף לא בהשראת עניין גדל בפרט. החדרת הרפואה לתוך התפקוד הכללי של השיח והידע המדעי התרחשה באמצעות חיברות הרפואה, דרך יצירתה של רפואה קולקטיבית, חברתית, אורבנית. בממדים אלה נמדדת חשיבותה של הרפואה המדעית.

2. הרפואה העירונית אינה באמת רפואת האדם, הגוף והאורגניזם, אלא רפואה של דברים: אוויר, מים, התפרקות, תסיסה. זוהי רפואה של תנאי החיים של הסביבה הקיומית.

אף כי המושג 'סביבה' עדיין לא הופיע באותה עת, רפואת דברים זו כבר התוותה אותו, ונטורליסטים של סוף המאה השמונה-עשרה, כמו למשל קובייה (Cuvier), עתידים היו לפתחו. באמצעות הרפואה העירונית עוצבו יחסי האורגניזם עם הסביבה בתחום מדעי הטבע ובתחום הרפואה במקביל. כיוון ההתפתחות לא היה מניתוח האורגניזם לניתוח הסביבה. הרפואה עברה מניתוח הסביבה לניתוח השפעותיה על האורגניזם, ולכסוף עברה לניתוח האורגניזם עצמו. ארגון הרפואה העירונית היה חשוב לצורך יצירתה של הרפואה המדעית.

3. יחד עם הרפואה העירונית הופיע, מעט לפני המהפכה הצרפתית, המונח בריאותיות. אחת ההחלטות שקיבלה האסיפה המכוננת בין 1790 ל-1791 היתה, למשל, ליצור ועדות בריאותיות במחלקות ובערים הגדולות.

יש לציין שהבריאותיות לא היתה זהה במשמעותה לבריאות; בריאותיות התייחסה למצב הסביבה ולאותם גורמים בתוכה שאיפשרו להשיג שיפור בבריאות. הבריאותיות היתה הבסיס החברתי והחומרי שיכול להבטיח את הבריאות הטובה ביותר של הפרטים. בהקשר זה הופיע מושג ההיגיינה הציבורית

כטכניקה המאפשרת לשלוט באלמנטים הסביבתיים העלולים לשפר את הבריאות או להזיק לה, ולשנותם.

בריאותיות ואי-בריאותיות ציינו את מצב הדברים והסביבה במידה שבה היתה להם השפעה על הבריאות: בריאות הציבור היתה הדרך להשיג פיקוח פוליטי-מדעי על הסביבה.

המושג בריאותיות הופיע אפוא בתחילת המהפכה הצרפתית. המושג בריאות הציבור יהפוך, בצרפת של המאה התשע-עשרה, למושג המקשר בין רכיביה החיוניים של הרפואה החברתית. אחד מכתבי העת המרכזיים של אותה תקופה, ה-*Annales d'hygiène publique et de médecine légale*, אשר החל להופיע ב-1829, עמד להפוך לביטאון של הרפואה החברתית הצרפתית.

רפואה זו נותרה רחוקה מאוד מרפואת המדינה מן הסוג הגרמני, שהיתה קרובה הרבה יותר לקהילות קטנות, עיירות ומחוזות, ובאותה עת לא נסמכה על שום מנגנוני כוח ספציפיים. בעיית הקניין הפרטי, שהיתה עיקרון מקודש, שמרה שרפואה זו לא תאגור סמכות רבה מדי. אבל בעוד שרפואת המדינה עלתה עליה מבחינת סמכויותיה, אין ספק שרפואת העיר עלתה עליה בלהט התצפית שלה ובאופייה המדעי.

חלק גדול מן הרפואה המדעית של המאה התשע-עשרה מקורו בהתנסות ברפואה עירונית זו, שהתפתחה בסוף המאה השמונה-עשרה.

רפואה של כוח עבודה

הכיוון השלישי של הרפואה החברתית יכול להיבחן דרך המקרה האנגלי. רפואת עניים, רפואת כוח עבודה, או רפואת פועלים לא היתה המטרה הראשונה של הרפואה החברתית, אלא האחרונה שבהן. יעדיה של המדיקליזציה היו בראש ובראשונה המדינה, אחר כך העיר, ורק בסוף ניצבו העניים והעובדים.

הרפואה העירונית הצרפתית התאפיינה ביחס של כבוד כלפי הספירה הפרטית וביישום הכלל שאין לראות בעניים, הפלכאים, או בעם, גורם המאיים על בריאות הציבור. כתוצאה מכך, העניים או הפועלים לא הושמו באותה קטגוריה כמו בתי הקברות, בורות הקבורה, בתי המטבחים וכיו"ב.

מדוע תפישת העניים כמקור של סכנה רפואית לא התעוררה במהלך המאה השמונה-עשרה? לכך היו כמה סיבות. אופייה של הראשונה היה כמותני: מספר העניים בערים לא היה גדול דיו כדי להפוך את העוני לסכנה ממשית. אבל היתה לכך גם סיבה חשובה יותר: הפעילות האורבנית נסמכה על העניים. עניי

העיר מילאו כמה תפקידים: הם חילקו דואר, אספו אשפה, פינו רהיטים ישנים ובגדים משומשים, מכרו חפצים משומשים וכן הלאה. במובן זה הם היוו חלק מחיי העיר. באותה תקופה, לבתים לא היו מספרים ולא היה קיים שירות דואר. איש לא הכיר את העיר ואת פינותיה הנסתרות טוב יותר מן העניים, אשר ביצעו שורה של מטלות בסיסיות כמו חלוקת מים ופינוי אשפה.

כפי שהיוו חלק מן המערכת העירונית, בדומה למערכת הביוב או הצנרת, נתפשו העניים גם כפונקציה שאינה שנויה במחלוקת, ולא יכלו להיחשב כסכנה. במקום שבו הוצבו, היה לעניים שימוש. אלא שמאז השליש השני של המאה התשע-עשרה החלה בעיית העוני להידון במושגים של איום, של סכנה. הסיבות לשינוי מגוונות:

1. קודם כל, סיבות פוליטיות: במשך המהפכה הצרפתית, ובאנגליה במשך שנות התסיסה החברתית הגדולה של תחילת המאה התשע-עשרה, הפכה האוכלוסיה הענייה הנזקקת לכוח המסוגל למרוד, או לפחות להשתתף במרידה.
2. במאה התשע-עשרה נמצאו אמצעים שהחליפו חלקית את השירותים שהגישו המעמדות הנמוכים, למשל מיסוד שירות הדואר ומערכת התחבורה. רפורמות אלה הובילו לגל של התפרעויות נגד מערכות אלה, אשר גזלו את לחמם ואת סלע קיומם של הנזקקים ביותר.
3. עם מגיפת הכולרה של 1832, שהחלה בפריז והתפשטה משם לכל אירופה, התגבשו פחדים פוליטיים ובריאותיים שמקורם היה באוכלוסיה הפרולטרית או הפלבאית.

באותה תקופה התקבלה ההחלטה הראשונה לחלק את המרחב העירוני לאזורים עשירים ולאזורים עניים. ההרגשה היתה שבעיר, שכנות בין עשירים לעניים בסביבה בלתי מובחנת מהווה סיכון בריאותי ופוליטי. ייסודם של אזורים עשירים ואזורים עניים, ראשיתו בתקופה זו. כך החלה הסמכות הפוליטית להתערב בזכויות של קניין ומגורים פרטיים. זו היתה תקופת העיצוב הגדול מחדש של האזור האורבני של פריז תחת שלטון הקיסרות השנייה. מסיבות אלה, עד המאה התשע-עשרה, לא נתפשה האוכלוסיה העירונית כמקור של סכנה.

באנגליה – שחוותה את ההתפתחות התעשייתית ולכן גיבוש הפרולטריון בה היה מהיר ומקיף יותר – הופיעה צורה חדשה של רפואה חברתית. אין פירוש הדבר שפרויקטים של רפואת מדינה מן הסוג הגרמני לא התקיימו בה אף הם. בסביבות 1840, למשל, שאב ג'ון צ'אדוויק חלק גדול מן ההשראה לתכניותיו מן השיטות הגרמניות. יתר על כן, ב-1846 כתב ראמזי עבודה שכותרתה

היתה "בריאות וחולי באוכלוסיות העיר", אשר שיקפה את כינונה של הרפואה העירונית הצרפתית.

"חוק העניים"³ הפך את הרפואה האנגלית לרפואה חברתית כאשר כונן שליטה רפואית על העניים. מאחר שהעניים יצאו נשכרים ממערכת הרווחה, הם חויבו להפוך למושא של פיקוח רפואי מסוגים שונים.

עם חוק העניים התברר בדרך מעורפלת גורם חשוב נוסף בהיסטוריה של הרפואה החברתית: הרעיון של רווחה במימון מסים, של התערבות רפואית המסייעת לאנשים העניים ביותר למלא את צורכי הבריאות שלהם, שאיפה שהעוני הציב מעבר לתחום תקוותיהם. בה בעת נוצרה אפשרות הפיקוח, אשר באמצעותו הבטיחו המעמדות המבוססים או נציגיהם בשלטון את בריאות העניים, ועל ידי כך שמרו על האוכלוסיה העשירה. בדרך זו סומן פס הפרדה סניטרי רשמי בין העשירים לעניים בערים. כשהעשירים הציעו לעניים לקבל טיפול בזול או בחינם, הם שיחררו עצמם מן הסיכון להפוך לקורבנות של מגיפות שמקורן במעמדות המקופחים.

החקיקה הרפואית משקפת בבירור את השאלות העיקריות שהטרידו את בורגנות התקופה: באיזה מחיר לקיים אותה? באילו תנאים? איך להבטיח את הביטחון הפוליטי שלה? החקיקה הרפואית שנכללה בחוק העניים הלמה תהליך זה. אבל החוק – והסיוע לחסות, יחד עם סיוע לפיקוח שנכלל בה – היה רק הרכיב הראשון במערכת מסובכת שרכיביה האחרים הופיעו מאוחר יותר, בסביבות 1870, עם המייסדים הגדולים של הרפואה החברתית האנגלית. הראשון ביניהם היה ג'ון סיימון, שהשלים את החקיקה הרפואית עם שירות רשמי שלא אירגן את הטיפול הרפואי, אלא את הפיקוח הרפואי על האוכלוסיה. אני מתייחס למערכות של שירות הבריאות, משרדי הבריאות אשר הופיעו באנגליה ב־1875, שמספרם לקראת סוף המאה התשע־עשרה הוערך באלף, ותפקידיהם היו כדלהלן:

- פיקוח על חיסונים שחייב חלקים שונים של האוכלוסיה להתחסן.
- רישום של מגיפות ומחלות שעוללות להתפתח לכדי מגיפות, וחויב הדיווח על מחלות מסוכנות.
- זיהוי מקומות מסוכנים, ובמידת הצורך הריסת מקורות של תחלואה.

3 [חוק העניים" של אנגליה (וולס) הוא כינוי לסדרה של חוקים ותקנות שהחלו להיקבע כבר במאה השש־עשרה והתרחבה עד המאה העשרים, ובעיקר כללה רישום מפורט של עניי אנגליה, למטרות של סיוע ובעיקר של פיקוח].

שירות הבריאות התפתח מתוך אותה חשיבה שהניבה את חוק העניים. חוק העניים העניק שירותי רפואה שכוונו במפורש לעניים. שירות הבריאות, לעומת זאת, התאפיין בהגנה על כלל האוכלוסיה ללא אבחנה, ובהיותו מורכב מרופאים שהציעו טיפול לא אישי ואמצעים מניעתיים לכלל האוכלוסיה, כמו ברפואה העירונית בצרפת, עסק באובייקטים ובמקומות, כמו סביבה עירונית וכדומה. ואולם, ניתוח פעילותם של שירותי הבריאות מראה כי היו אלה אמצעים להשלמת הפיקוח ברמה הקולקטיבית, כפי שהבטיח חוק העניים. ההתערבות במקומות לא בריאים, אימות החיסונים ורישומי המחלות כוונו בעצם לפקח על המעמדות החברתיים הנזקקים.

בדיוק מסיבות אלה, במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, עורר הפיקוח הרפואי האנגלי, שיושם באמצעות משרדי הבריאות, תגובה עממית אלימה של התנגדות, מחאה אנטי-רפואית בזעיר אנפין. ר.מ. מקלאוד הסב את תשומת הלב לאותם מקרים של התנגדות רפואית בסדרת מאמרים שפורסמה בכתב העת "חוק ציבורי" ב-1967. לדעתי, מעניין לנתח כיצד רפואה זו, שאורגנה במתכונת של פיקוח על אוכלוסיה נזקקת, עוררה תגובות כאלה – לא רק באנגליה אלא בארצות שונות בעולם. לדוגמה, מעניין לשים לב לכך שבמאות השבע-עשרה והשמונה-עשרה, מטרתן העיקרית של קבוצות דתיות דיסידנטיות רבות במדינות הפרוטסטנטיות דוברות האנגלית היתה להיאבק נגד דת המדינה ונגד ההתערבות של המדינה בעניינים דתיים, ולעומת זאת, מטרתן של הקבוצות ששבו והופיעו מחדש במהלך המאה התשע-עשרה היתה להיאבק במדיקליזציה, לטעון לזכות לחיים, ולזכות לחלות, לטפל בעצמך ולמות לפי בחירתך. הרצון לחמוק מן המדיקליזציה הכפויה היתה אחד המאפיינים של קבוצות דתיות לכאורה אלה, אשר פעלו נמרצות בסוף המאה התשע-עשרה, ועודן פועלות עד היום.

בארצות קתוליות היה המצב שונה. איזו משמעות יכולה היתה להיות לצליינות ללוֹרֵד, של מיליוני הצליינים אשר הגיעו למקום מדי שנה מסוף המאה התשע-עשרה ועד ימינו, אם לא כביטוי של מעין התנגדות מבובלת למדיקליזציה הכפויה של גופם ומחלותיהם?

במקום לראות בפרקטיקות דתיות אלה שריד בן זמננו לאמונות ארכאיות, כלום אין לראות בהן צורה משלימה של מאבק פוליטי נגד רפואה סמכותנית מהבחינה הפוליטית, נגד חיברות הרפואה והפיקוח החברתי הלוחץ בעיקר על האוכלוסיה הענייה? כוחן של פרקטיקות מתמשכות אלה טמון בהיותן תגובת נגד לרפואת עניים זו בשירותו של מעמד; הרפואה החברתית האנגלית היא דוגמה מצוינת לכך.

באופן כללי אפשר לומר כי בניגוד לרפואת המדינה הגרמנית של המאה השמונה-עשרה, במאה התשע-עשרה הופיעה – בראש ובראשונה באנגליה – רפואה שכללה בעיקר פיקוח על גופם ובריאותם של המעמדות הנזקקים, במטרה להפכם כשירים יותר לעבודה ומסוכנים פחות למעמדות המבוססים.

לגישה אנגלית זו לרפואה היה עתיד, בניגוד לרפואה העירונית ובעיקר בניגוד לרפואת המדינה. מצד אחד, השיטה האנגלית של סיימון וממשיכי דרכו איפשרה למסד שלושה עניינים: סיוע רפואי לעניים, פיקוח על בריאותו של כוח העבודה, וניטור כללי של בריאות הציבור. בעזרת אמצעים אלה הגנו על עצמם המעמדות העשירים מפני הסכנות הגדולות ביותר. מצד שני – וכאן טמונה המקוריות של השיטה – רפואה זו איפשרה ליצור שלוש מערכות מדיקליזציה חופפות שהתקיימו בו־זמנית: רפואת סעד, בשביל העניים ביותר; רפואה מינהלית, שבאחריותה בעיות כלליות כמו חיסונים, מגפות וכד'; ורפואה פרטית, המשרתת את מי שיכולים להרשות לעצמם את שירותיה.

המערכת הגרמנית של רפואת המדינה העיקה, והרפואה העירונית הצרפתית היתה תכנית פיקוח כללית ללא יעד שלטוני מוגדר; אבל המערכת האנגלית איפשרה לארגן את הרפואה באופנים ובצורות סמכות שונות – של רווחה, מינהל או רפואה פרטית – ולכונן סקטורים מוגדרים, שאיפשרו להגיע בשנים האחרונות של המאה התשע-עשרה ובמחצית הראשונה של המאה העשרים לסקירה רפואית מלאה למדי. עם תכנית בוורידג' (Beveridge) ויצירתן של מערכות המדיקליזציה במדינות העשירות והמתועשות בנות ימינו, השאלה היא תמיד שאלת המשחק בין שלושה מגזרי רפואה אלה, אף על פי שכיום הם קשורים זה בזה בדרכים אחרות.

תירגמה דפנה בירנבוים-כרמלי

ציביה ברקאי

המנושלים

בלילה הזה, במשקל 20
 טון, ומגשלת, מכל כשרון,
 לאהב, בלילה עקר
 ונפוח זה, אני מבקשת לנסוק
 אל צחוק הפעוט,
 עם רכבות,
 שאין להם שפה אחת,
 אפלו לא אחת, לפלס בה
 את משכבם. בבכים, בבטנם
 הצורכת, הרי לא יהיה
 סקר למעופם
 של רכבות ילדי הים,
 היתומים מעל,
 המנושלים משפת אמם,
 המגשלת גם היא,
 ובטנה עוד מתפחת
 בשתיקתי
 הרעה,
 בעלבוני התינוקי, בנפילה על
 גחוני, כאן, על המזרן, בנפיחות
 גרון נצרך, כחצוצרת
 אלמן וחצוצרתו מגחכת,
 ופניו לפניו, והקיא על
 אשכיו, כאן, בבטן
 אניה כבדה, אל
 תוך שקיעה
 מרה, ואין כאן

סְעָרָה, רַק קִפְאוֹן.
 אֲנִי לֹא דוֹקָא,
 אֲנִי לֹא בְכָדִי,
 אֲנִי מִבְקֶשֶׁת בְּלִשׁוֹנִי,
 הַחֲסוּמָה בְּמַעֲי
 אֲמִי, הַמְנַשֵּׁלֶת גַּם הִיא,
 וְקַרְבָּנָה לְעוֹלָה.
 בְּאֶזְרוֹתַי.

אם לא אזכרה, אמא,

לא בדבקות אני. ולא באהבה.
 אני רוצה לנסוק
 מכאן כבר. אל תלכי מהעולם.
 אל תלכי. אני תחתיך לבד.
 את מכסה אותי מכל צד.
 אמא, השקט עומד
 סביבי, ואת לבד
 עם מתיך, שהם
 גם מתי.

שוב ושוב עברך
 נושל ממך ככתנת לעת
 ליל שהוא גם לילי.
 עם בוא קץ
 המאורות הקטנים,
 את חולצת כל קרן שמש,
 לאהב גם אותי.
 איך אעלה ביום מן הימים
 אל קבר אמי, סוף
 כל העולמות, איך אעלה
 אותך, אמא, בזכרוני,
 במשקב הבהלה הנוכחי,
 השקט עומד מכל צד, ואת
 ואני קבורה תחתיך לבד,
 רק עזבונוך מתיתר
 מעל כלם.

חדוה הרכבי

לאהוב עד מוות

לדני טרץ'

א.

היום הקטן שחלף, שעה שכלבים משוטטים בשקט תחת עננים, בשולי העיר, ברחובות, על מדרכות, או בגנים צבוריים, או בכפר נדחת, נעצרים על־יד מזרקה, נצמדים לאור, מביטים לאחור, כאלו מישהו בא, או, צריך לבוא.

ב.

זה שמתגולל עכשו בחדר חשוך, מקיא על השמיכות, משתעל, מתחיל להסתער על הדלתות, דוקר את החלונות, מתעכב לרגע, מריח את הפרחים עם חיוך מרפרף, זה לא אלהים.
זה זנק.

ג.

אין לי מלים לתאר את היפי־של־הלב של זנק: חרישי, רגוע, נדיב, אצילי, מבריק, פרוע, אובסיבי, תזזיתי, מהפנט, מגי, עם כל מיני רעיונות מטרפים. זנק,

איפה יש שלוה בעינים של זנק, שומע את עצמו מתלחש עם פעימות הלב של שבלולים?

ד.

זנק. דמעותיו זולגות עכשו על בטני.
"אז תישן, זנק" אני אומרת, "תישן, זנק, תישן אז תישן. תאר לעצמך שאני אמא־גז־ערן. שום דבר לפחד מפניו. להפך. להפך."
להפך.

ה.

כָּנַף מִתְנוּעַעַת בְּאוֹיֵר מִסְתִּירָה אֶת שׁוֹלֵי הַפְּנִים הַפְּרוּמִים שֶׁל זֶנֶק.

ו.

מֵה שֶׁנִּפְלָא הָיָה, לְצוּד אֶת אֵיתְנֵי הַטְּבַע,
לְהַנִּיחַ אוֹתָם עַל הַשְּׁטִיחַ, בֵּין עֲלִים קִטְנֻטִּים,
תַּחַת הָאֵילָנוֹת שֶׁצִּמְחוּ בְּחֶדְרֵי,
לְכִסּוֹת אוֹתָם זָרְדִים וְעֶשֶׁב,
לְפַתַּח אֶת הַחֲלוֹנוֹת, לְסַגֵּר בְּגִלְל רוּחַ פְּרָצִים,
לְהַגִּיף אֶת הַתְּרִיסִים,

לְרֹאוֹת אוֹתָם יְשֻׁנִים, מִתְחִילִים לְהִתְפַּתֵּל, מִבֵּיטִים בְּשִׁעוֹן,
עְרוּמִים, רְעֵבִים, עִם חֵיוֹכִים מְטֻרְפִים
כְּאֵלוֹ קוֹרָה דְּבַר מֵה.

ז.

עוֹלָה בְּדַעְתִּי מְדַבֵּר. שֶׁנִּכְסְפָה נִפְשִׁי
אֶל מִילִיּוֹן כְּלָבִים עֲזִי נִפְשׁ שֶׁנִּרְדְּמוּ עַל סִפְסָלִים בְּרַחוּבוֹת הַמְּדַבֵּר.
אֶל הַמְּלֶאךָ שֶׁמְרַחֵף מֵעַל הָרְחוֹב, בַּמְּדַבֵּר.
אֶל זֶנֶק.

ח.

”הַמְּצִיאוֹת הַזֶּה הֵיא בְּעוֹכְרָנוּ. יֵשׁ לָהּ סְגוּלָה שֶׁל פְּרַעְנוֹת שֶׁמְסַגְּלֹת
לְגַרֵד אַחֲרֶיהָ אֶת כְּדוֹר הָאָרֶץ לְאֵן שֶׁתַּחֲפִיץ”, אָמְרַת
”תִּגִּיד מֵה שֶׁתִּגִּיד, בְּסֶךְ־הַכֹּל הָיוּ לָנוּ כְּוֹנוֹת טוֹבוֹת,
לְאַחֵז אֶת הַמְּצִיאוֹת בִּידֵה הַשְּׁמָאֲלִית, בִּידֵה הַיְמָנִית,
לְהָרִים אֶת גּוֹפָה הַגְּדוֹל, הַמְּתָשׁ, הַחֲבוּל,
לְהַעֲמִיד אוֹתָהּ בַּחֲזָרָה עַל רֶגֶל אַחַת, אַחֲר־כֵּן עַל הַשְּׁנִיָּה,
לְגַרֵם לָהּ לְפַקֵּחַ אֶת עֵינֶיהָ – לְהַבִּיט קְדִימָה – לְעֵבֵר עַל פְּנֵי
דְּלָתוֹת שֶׁל חֶדְרֵי־בִירוֹד מְשֻׁטְטָשִׁים וְלַחֲיֵד וְלַחֲיֵד,
לֹא לְהַפְסִיק לְחִיָּד” אָמְרַתִּי

ט.

בְּסֶךְ הַכֹּל רְצִינוּ לְתַקֵּן אֶת הָעוֹלָם. וְזֶהוּ.

.י.

אני יודעת מה משמע לשים שרפרך קטן
 על אלה דונם שגיונות, לחבש את המציאות שקרתה,
 להלביש אותה פתנת אפרה עם פרחים אדמים, עם המעיל הקטן,
 עם הממחטות, הצעיפים, לתת לה או-קיי לבלות בחדר המשחקים,
 להניח לה להתענג עם כל מיני צעצועים, למלמל לעצמה,
 לשאל את עצמה, לענות לעצמה, לאפשר לה שעה חפשית
 לצאת לגוּוּזְטָרָא,
 לשאף אויר,
 לשיר.
 הו מציאות, פיצפונת

.יא.

יחד עשינו מה שהיה מוטל עלינו:
 יחד נפנפנו לכל הרוחות את הזמן של בני תמותה

.יב.

כל הדלתות מפזרות על הארץ.
 ראה, גם אני, ועכשו גם אתה, שנינו עכשו
 נפתחים לרוחה, לרוח הקרה, אני מתכוננת לתקנה.
 כמו אז, כשהיה חשש לסדק דק,
 ועמדו סביבי וקשרו אותי ברצועות
 והייתי מנחת על הרצפה
 והראש שלי היה בשמים

.יג.

תמיד ידעתי שזה אמתי:
 לקחת דלת קטנה, להפך אותה למים זורמים
 להמתין בחריקת שנים, ככה, פשוט, לדבר בלי הפסקה
 עם האורות בתקרה,
 לזהר כמו יהלומים כשכל הגבולות נפרמים,
 להתגולל עם גלמודים
 על הסדין הקר,
 לאהב עד מות

אדריאן ריץ'

שירה ומחויבות

1.

משוררים, קוראי שירה, זרים וידידים, לכבוד הוא לי להיות כאן ביניכם. בחדר זה יש נוכחות נסתרת, שאני מבקשת לזמן: המשורר המרקסיסט הסקוטי הגדול, יו מקדרמיד. אפתח בקריאת המניפסט החיוני, התזזיתי שלו, הקרוי בבוטות "סוג השירה שאני רוצה". אקרא כמה קטעים ואני מקווה שתקראו את השיר כולו:

שִׁירָה שְׁאִיכֹתָהּ הִיא
עֲמֵדָה כְּנֶגֶד אֶפְתִּיחַ אֵינְטֵלֶקְטוּאַלִית,
חֶמְרִיָּה מְבַסְסִים עַל יְדַע קֶשֶׁה,
חֲרוּזִיָּה חֲרוּזֵי מְשׁוֹרֵר
שֶׁלְמַד אֶת פִּינְדְרוֹס, וְשִׁירָה וְלִשִׁית
אֲבָל יוֹתֵר מִכֶּךָ – מְלוֹתֶיךָ יוֹצְאוֹת מִדַּעַת
שׁוֹפְתָהּ שְׂכָבוֹת־שְׂכָבוֹת
שֶׁל חַיֵּי אָדָם – מוֹדַעַת לְמֵתִים הַרְבִּים מְסַפֵּר
וְהַרְבִּים מְסַפֵּר אֲשֶׁר יוֹלְדוּ

שְׁפָה, שִׁירָה, הַמוֹצִיאָה אֶל הַחַיִּים
אֶת כֹּחַ הַמְרָכּוֹ שֶׁל כָּל הַוִּיתָנוּ,
הָאֵם לֹא זֶה מַה שְׁדָרוּשׁ לָנוּ?
לְטוֹשׁ וְעֵמֶק שֶׁל אֲרֻגוֹן
הַתְּנַאי לְמִגּוֹן מְסַפֵּק
לְבִטָּא אֶת כָּל אֲשֶׁר לְעוֹלָם...

בְּלִשׁוֹן צְלוּמִית, שִׁירִים רַחְבֵי יְרִיעָה...
שִׁירָה כְּמוֹ תֵּאֲטֵרוֹן פְּעִיל
בוֹהֵק בְּאַנְרָגִיָּה מְהִירָה וְחֻלְקָה
אַנְרָגִיָּה שְׂקֵטָה וְאַצִּירָה, נֹצֶבֶת עַל הַמְשָׁמֵר בְּחֶשֶׁשׁ –
שְׂבֵה הַמְשׁוֹרֵר קִים רַק כְּאֲחוֹת בְּתֵאֲטֵרוֹן נִתּוּחַ

שִׁירָה שְׁבֵה הַדְמוּיִים
 מְטַפְּסִים זֶה עַל כְּתֵפוֹ שֶׁל זֶה כְּאֶקְרוֹבָטִים
 אוּ מוֹזְרִים וּמְרַתְקִים כְּרִטְנָה מוֹהֵינִי,
 הֶרְקֶדְנִית מִיּוֹה, אוּ מְרַכְבִּים וּמַעֲמִיקִים
 כִּי־צִירְתוֹ שֶׁל רָאם גּוֹפָאֵל...

שִׁירַת עָרוֹב בְּלִהֵי פְּגִיעַ
 עַד שְׁאֲרֵגוֹן חֶדֶשׁ וּמוֹדַע שֶׁל הַחֲבָרָה
 יוֹלִיד רְאִיָּה חֶדְשָׁה
 שֶׁל הָעוֹלָם כְּמַכְלוּל...

- שִׁירָה נְלֻמְדַת, חֶפְשִׁיָּה לְגַמְרֵי
 מְאֵהֶבֶת הַבּוֹרוֹת הַגְּסָה
 וְשִׁירְתוֹ שֶׁל מְשׁוֹרֵר אֲשֶׁר אֵין לוֹ צֶרֶךְ
 בְּצוֹרוֹת פְּשׁוּטוֹת יוֹתֵר שֶׁל הַצְּלָחָה אִישִׁית.¹

מניפסט של תשוקה, ל"ארגון חדש ומודע של החברה", והשקפה פואטית תואמת. מניפסט המזהה את היקפה של מלאכת המשורר, על המתחים והסתירות הגלומים בה. נשאיר בראשינו את הביטויים: "ידע קשה", "כוחה המרוכז של כל הווייתנו", השיר כ"רחב יריעה", אך גם את דימוי המשורר כאחות בתיאטרון הניתוח – ניצב על המשמר בחשש.

2.

כאן אני רוצה לסקור כמה היבטים של השירה כמו שהיא נכתבת ומתקבלת בעולם חצוי בברוטאליות, בעל אופי פוליטי אלים עוד יותר מזה שהכיר מקדרמיד. זו לא תהיה הרצאה סדורה. במקום זאת, אסרוק את שדה השירה והמחויבות תוך קפיצות מהירות רבות, בתקווה שמעט מכל זה יידון בשיחות ומפגשים אחרים. ראשית – מהי כוונתי ב"מחויבות"?

נשוב לאחור לשנת 1821: טענתו של שלי, ב"להגנת השירה", כי "משוררים הם המחוקקים הלא-מוכרים של העולם". בהיותה מצוטטת עד לזרא, לרוב מחוץ להקשרה, היא מובנת כאילו נאמר בה שפשוט באמצעות הסגולה שבכתיבת שירה, קונים לעצמם משוררים כוח מוסרי יוצא דופן – באופן מעורפל ובלתי-מאיים. למעשה – במאמרו הפוליטי המוקדם "בחינה פילוסופית של רפורמה" כתב שלי כי "משוררים ופילוסופים (ההדגשה שלי) הגם המחוקקים" וגו'.

1 | הערת המתרגמת: תרגומיהם של קטעי השירה המופיעים במסה זו, הם מעשה ידי, אלא אם צוין אחרת]

הפילוסופים שהוא כותב עליהם היו בעלי מחשבה מהפכנית: תומאס פיין, ויליאם גודוויין, וולטר, מרי וולסטונקרפט.

ושלי, בל נטעה, קרא לשינוי החקיקה בת זמנו. בשבילו לא היתה שום סתירה בין שירה, פילוסופיה פוליטית, ועימות פעיל עם סמכות לא-לגיטימית. היה זה ברור לחלוטין למבקר ה-*High Tory Quarterly* שלעג לו כדלהלן:

מר שלי יבטל את חוקינו, יעלים את זכויות הקניין... הוא יסגור את הכנסיות, יאזן את מוסדותינו וישרוף את ספרי התנ"ך...

שירו "המלכה מאב", שהוקע וגונה בהדפסתו הראשונה, הודפס לאחר מכן באופן פיראטי במעין תנועת חופש-ביטוי, ונמכר במהדורות זולות בדוכני רחוב ובשכונות הפועלים של מנצ'סטר, בירמינגהאם ולונדון, שם מצא קהל גדול של קוראים נלהבים בקרב המעמדות העובדים המשכילים ומעמדות הביניים של איגודי הסוחרים ועובדי הבורסה. בשיר זה סוקרת המלכה מאב את פגעי העולם ומצהירה:

זֶה אֵינְנוּ סָבֵל מִנְתָּק,
אוּ נִצֵּב בְּלֹא גֹרֶם וּבְלֹא מְזוֹר:
טִבֵּעַ הָאָדָם הָרַע, תְּרוּץ זֶה
שְׁמֵלְכִים מוֹשְׁלִים וּפְחָדְנִים כּוֹרְעִים נוֹתְנִים
לְפִשְׁעֵיהֶם הָרְבִים מִסְפָּר, אֵינּוּ מְגִיר אֶת הַדָּם
הַמְחַרֵּב אֶת אֶרֶץ שְׂבַעַת הָרִיבִים.
[...]

טִבֵּעַ! – לֹא!
מְלָכִים, כְּמָרִים וּמְדִינָאִים מְשֻׁמְדִים אֶת הַפֶּרַח הָאֲנוּשִׁי...

שלי ראה למעשה את המוסדות החזקים, לא את החטא-קדמון או את "טבע האדם" כמקור הסבל האנושי. בשבילו היה לאמנות קשר אינטגרלי ל"מאבק בין מהפיכה ודיכוי".

הרוח המערבית שלו היתה "חצוצרת הנבואה", המניעה "מחשבות מתות... כמו עלים קמלים, לזירוזה של לידה חדשה" הוא לא אמר: "משוררים הם מעצבי הפנים הבלתי מוכרים של העולם".

.3

בעניין המשורר המחויב, והפעולה השירית בעולם: שני ראיונות, שניהם מ-1970.

ככיר בחונטה הצבאית היוונית שאל את המשורר יאניס ריצוס, אז במעצר

בית: "אתה משורר, מדוע אתה מתערב בפוליטיקה?"
 ריצוס ענה: "המשורר הוא האזרח הראשון של מדינתו, ומסיבה זו בדיוק
 חובתו להיות מעורב בענייני הפוליטיקה של ארצו".
 כקומוניסט, נכלא ריצוס במחנות-מאסר פשיסטיים בין השנים 1947-1953.
 אחד מספריו נשרף בפומבי. בשביל רוב בני-ארצו הוא היה אמנם "אזרח ראשון",
 קולה של אומה מוכת פלישות, כיבוש ומלחמת-אזרחים, בשירים של יופי דחוס
 דימויים. ככזה, היה גם אזרח העולם. שירו הארוך "רומיוסיני" נושא ממקומו
 ומזמנו, דבר אל המלחמות והכיבושים הצבאיים של המאה העשרים-ואחת.

הנוף הזה קשוח כדממה,
 הוא מאמץ לחזוהו את אבניו היוקרות,
 מצמיד לאור את עצי הזית היתומים ואת
 הכרמים שלו,
 חורק שנים. אין מים. רק אור.
 הדרך אובדת באור וצל המכלאה ברזל.

העצים, הנהרות והקולות התאבנו לכדי שיש
 בסיד השמש.
 השרש נתקל בשיש. אלות המסטיק
 המאבקות.
 הפרד והסלע. מתנשמים בכבדות. אין מים.
 הכל צמאים. זה שנים. הכל לועסים פסת
 שמים מרב מרירות.

[...]

עד מאחר נשארה בשדה הסנונית האחרונה,
 מטלטלת באויר כסרט שחר על שרוול
 הסתו.
 שום דבר אחר לא נותר. רק מן הכתים
 השרופים הוסיף להתאבד עשן.

האחרים עזבו אותנו מזמן מתחת לאבנים,
 בחלצתם הקרועה ושבועתם חקוקה על הדלת
 שקרסה.
 איש לא בכה. לא היה לנו זמן. רק הדומיה
 התעצמה עד מאד

[...]

קשה יהיה לנו לשכח את ידיהם,
 קשה יהיה לידים שצמחו יבלות על ההדק

לשאל מרגנית

[...]

בְּכֹל לַיְלָה הַיָּרַח הוֹפֵךְ בְּשָׂדוֹת אֶת הַמַּתִּים
הַגְּדוֹלִים אֶפְרָקָן,
תָּר אֶת פְּנֵיהֶם בְּאֶצְבָּעוֹת פְּרָאִיּוֹת, קְפוּאוֹת
כְּרִי לְמִצָּא אֶת בְּנוֹ לְפִי חֲתוּךְ הַסַּנְטֵר וּלְפִי
גְבוֹת הָאֶבֶן,
מִחֻטֵּט בְּכִיסֵיהֶם. תָּמִיד יִמְצָא מִשְׁהוֹ. יִמְצָא
מִשְׁהוֹ.
קִמַּע מֵעֵץ הַצֶּלֶב. סִיגְרִיָּה שֶׁשָּׁחַתָּה.
מִפְתַּח, מִכְתָּב, שְׁעוֹן שְׁנַעֲצֵר בְּשִׁבְע.
שׁוֹב מוֹתָחִים אֶת הַשְּׁעוֹן. הַשְּׁעוֹת חוֹלְפוֹת.²

זה היה קולה של יוון. היום יכלו להיות אלו עזה או עיראק, אפגניסטן או לבנון.

ראיון שני: המשורר הדרום-אפריקאי דניס ברוטוס, כאשר נשאל על שירה ופעילות פוליטית, אמר, "אני מאמין שלמשורר, כמשורר, אין שום הכרח להיות מעורב, אבל אדם, כאדם, מוכרח להיות מעורב. כוונתי שאני חושב שכל-אחד מוכרח להיות מעורב, והמשורר הוא רק אחד מאותם "כל-אחדים".
דניס ברוטוס כתב, היה פעיל, נכלא והוגלה על התנגדותו למשטר האפרטהייד הדרום אפריקאי. הוא מוסיף לכתוב ולהיות פעיל בזירה העולמית בתנועות למען צדק כלכלי גלובלי. אקרא שיר אחד, מכתמי ותמציתי – לא אופייני לכתבתו, אבל מבהיר רעיון מסוים:

אֶשָּׂה שְׁחָרָה קְשִׁישָׁה,
סוֹכֶלֶת,
אוֹמֶרֶת לִי שֶׁהֶעֱנִקְתִּי לָהּ
"דְמוּיִים חֲדָשִׁים"
אֶב שֶׁהֶפֶךְ שְׁכוּל
בִּידֵי גְבוּרָה רְדִיקָלִית
מוֹצֵא נְחֻמָּה
בְּשִׁירִי.

2 את שירו של יאניס ריצוס (מתוך "יוניות", 1945-1947) תירגם מיוונית לבקשת **מִטַּעַם**, רמי סערי

אָז אָרע:
אלו הם שְׁלֹמֶעֱנָם אֲנִי כוֹתֵב
וְשִׁירֵתִי עוֹבְדָת.

שירתי עובדת בשני מובנים: כשותפה במאבק פוליטי, ובממד האישי, הפנימי, שם היא מתקבלת ועדותה מוכרת.

ישנן שתי תגובות לשאלת השירה והמעורבות, אליהן אני מתייחסת כמשלימות ולא כמנוגדות.

מה שעומד כאן על הפרק הוא הכרה בשירה כמה שג'יימס סקאלי מכנה "פעילות חברתית". הוא מבחין בין "שירת מחאה" ל"שירה מתנגדת". שירת מחאה היא "רדודה במהותה", "ריאקטיבית", צפויה בכל המובנים, לעתים תכופות מדי יד משתלשלת מן השוליים.

שירה מתנגדת, על כל פנים, (כך הוא כותב) אינה מכבדת גבולות בין האישי לציבורי, העצמי והאחר. היא פורצת גבולות, שוברת דממות, מדברת בשביל, או במקרה הטוב, עם המושתקים. פתיחת השירה, הצבתה במרכז החיים... זו שירה המשיבה תשובה, שתפעל כחלק מהעולם, לא כמראה שלו (עמ' 3-4).

.4

אני גם משוררת וגם אחת מאותם "כל-אחד" של ארצי. אני מתמודדת, בשירה ובחווית היום-יום, עם פחד מעוות, בורות, בלבול תרבותי ואנטגוניזם חברתי, שלובים יחד על פני השטח של אימפריה. בימי חיי ראיתי הפרת זכויות אדם ואזרח במקום ש"כל-אחד", משוררים או לא משוררים, השאירו את הפוליטיקה למעמד הפוליטי, המושתת על תיעול משאבים חיוניים והקניין הציבורי של העולם כולו לשליטה פרטית, במקום שהדמוקרטיה נעזבה לניהולם של מחוקקים "מוכרים", המרבים במחיר. בקצרה, ליסוד פלילי.

אמריקאים רגילים, נינוחים, הביטו הצדה כאשר מפלגותיהם התאומות, הדמוקרטית והרפובליקאית, העניקו תמיכה לדיקטטורה נגד תנועות עממיות בארצות אחרות, כאשר הסוכנויות החשאיות, בדרך של עינוי והשפלה, בדרך של אספקת תחמושת ואימונים צבאיים, העלו לשלטון מפלגות ומשטרים דכאניים, בשם האנטי-קומוניזם ובשם "האינטרסים הלאומיים" שלנו. מדוע חשבנו כי שיטות פשיסטיות ודריסת זכויות אדם וזכויות אזרח תתקבלנה בשתיקה במקום אחר? מפני שכאומה, נתלינו בתמימות מזויפת וצדקנית, בעוד עינינו עצומות לתרחישים האישיים שלנו, לדימום הפנימי של הפוליטיקה שלנו. ואולם, דימום פנימי איננו תסמין פתאומי. ג'יימס בולדווין, המשורר

האפריקאי-אמריקאי הרואה את הנולד במידה על-טבעית ממש, שאל את ארצו, לפני רבע מאה: "אם אינכם מכירים את אבי, כיצד תוכלו להכיר את האנשים ברחובות טהרן?"

השנה, דו"ח הלשכה לסטטיסטיקה ומשפט (Bureau of Justice Statistics), גילה כי אחד מכל 136 אזרחים של ארצות הברית נמצא מאחורי סורג-ובריה. רובם בבתי מעצר, בלי שהורשעו. שיעור הגברים השחורים בבתי כלא ובתי מעצר מגיע כמעט ליחס של 12 ל-1 מול אסירים לבנים. המדינות עם אחוזי ההוצאה להורג והמאסר הגבוהים ביותר הן אלו בעלות האוכלוסיות העניות ביותר.

אנו שומעים לעתים קרובות שבניגוד לניגריה או מצרים, למשל, סין או ברית המועצות-לשעבר, המערב אינו כולא סופרים מתנגדים, אבל כאשר מערכת החוק הפלילי כולאת מספר רב כל כך של בני אדם – לרוב עם ראיות מוגבלות והליך משפטי פגום – ושולחת אותם להתענות בבתי כלא בעלי אבטחה מקסימלית, או מוציאה אותם להורג, פשוט בגלל צבע עור או מעמד, היא להלכה ולמעשה משתיקה כותבים, אינטלקטואלים, עיתונאים ואמנים או מיליטנטים פוטנציאליים. אינטליגנציה שלמה. המקרה המפורסם של מומיה אבו ג'מאל הוא סמלי, אבל לא יוצא דופן. השיטות של אבו גרייב וגוואנטאנו נמצאות בשימוש זה זמן רב בבתי המעצר והשיטור של ארצות הברית.

איזה קשר יש בין כל זה לשירה? האם היינו מתכנסים כאן, ממקומות כה רבים, לכנס כזה, אם ל"כל זה" לא היה שום קשר לשירה? (אנחנו יכולים גם לדמיין אחרים שיכלו להיות עמנו כאן היום, אלמלא הקשר בין הפוליטיקה והספרות). במילותיו של גלילאו מאת ברכט, המופנות כלפי מדענים בעולם ממוסחר חדש, אך מאתגר בה-במידה עבור אמנים: "בשביל מה אנחנו עובדים?"

ואולם, בתוך כל אומה רשמית, סטטיסטית, בת-קיימא, נושמת אומה אחרת, בל נפחית בערכה: המוני אדם לא ממונים, לא מפויסים, לא מוכרים, אשר מדי יום, בדמיון פראי ועקשנות מתמודדים עם עוולות, קיפוח והשפלה, מאותתים דרך מחסומים אלו, שהם לעתים קרובות כלובים של ממש – בשירה, מוסיקה, תיאטרון-רחוב, ציורי קיר, סרטי וידאו, אתרי-אינטרנט – ודרך צורות שונות של אקטיביזם ישיר.

ודבר זה מוסיף להתרחש: התחלתי להכין רשימות להרצאה זו במרץ האחרון, ביום של רוח קרה, ואור לבן חיוור על החוף בו אני גרה. בגשם שנמשך כמעט חודש. תחושה משתקת של מבוני-סתום. חורף אינסופי, מלחמה בלתי נגמרת. בשבוע האחרון של מרץ הוגשה בקונגרס הצעת חוק צינית, מענישה, נגד

הגירה, ובית הנבחרים קיבל אותה. כפי שרובכם יודעים, סקטורים מהותיים של הכלכלה המערבית תלויים בעבודה בשכר-נמוך ופגיעות חברתית של פליטים כלכליים – בייחוד, בארצות הברית, מדרום לגבול.

הצעת חוק זו תהפוך לא רק את העסקתם של המהגרים ה"לא חוקיים", אלא גם מתן סיוע רפואי, או אפילו מזון או מים לאותם מהגרים, לעבירה. בין ארצות הברית למקסיקו גבול של חומות ושומרים חמושים יגרש אותם פליטים כלכליים. הצביעות והגזענות של חוק זה עוררה פלגי אוכלוסיה נרחבים. מנהיגים חברתיים התקשרו לתחנות הרדיו דוברות הספרדית כדי להודיע על כינוסי מחאה. לפתע – למרות שהתרחשויות כאלו אף פעם אינן פתאומיות – ממלאת סדרה של מצעדי התנגדות את רחובות לוס אנג'לס, שיקגו, ניו-יורק, דטרויט, אטלנטה, דנוור, יוסטון וערים אחרות, גדולות כקטנות – ההפגנות הגדולות בהיסטוריה של רבות מערים אלו. לא רק אנשים ממקסיקו ומרכז אמריקה, אלא גם קבוצות מהגרים מאסיה, אפריקה, הקאריביים, הפיליפינים, מקהילות ערביות-אמריקאיות. משפחות, סטודנטים, אקטיביסטים, איגודים, אנשי-דת, הרבה מהם תוך סיכון להיות מגורשים, בהתנגדות לחוק. תנועת מעמדות של עובדים שונה מתנועות קודמות – דגש חדש על יושרה וסולידריות, ודור חדש, פוליטי, הצומח בחלק ממצעדים אלו – למשל, בקואליציה של לאטינים ואפריקאים-אמריקאים צעירים.

מובן שישנה התנגדות פוליטית גדולה בהרבה ההולכת ומתחממת – אזכיר פשוט אך צ'אפאס, סיאטל, בואנוס-אירס, גנואה, פורטו-אלגרה, מומבאי, קרקאס, רחובות פאריס וערים אירופיות אחרות – שלא להזכיר את תנועות הנשים והילידים אשר מעולם לא נעלמו, ותנועות שחרור ההומואים והלסביות החוברות ולעתים קרובות צומחות מתוכן.

.5

אני מקווה לא לעשות אף פעם אידיאליזציה של השירה – היא סבלה מכך מספיק. שירה איננה משחה מרפאת, עיסוי רגשי, סוג של ארומתרפיה לשונית. היא גם איננה תכנית, או עלון הוראות, או לוח מודעות. מכל מקום, אין שירה אוניברסלית, רק שירות ופואטיקות, וההיסטוריות המתמשכות, עליהן הן נמנות. יש מקום, למעשה צורך, גם בנרודה וגם בצזאר ואיחו, גם בפיר פאולו פאוזוליני ואלפונסינה סטורני, אודרי לורד ואמה צזאר, בעזרא פאונד כמו בנלי זקש. שירות אינן טהורות ופשוטות יותר משההיסטוריות האנושיות הן טהורות ופשוטות. לשירה, כמו למשי או קפה או שמן או בשר אדם יש נתיבי סחר

משלה. וישנן שירות קולוניאליות ושירות גמישות, שדרים דרך גבולות שאינם מתגלים בקלות.

וולט ויטמן מעולם לא הפריד את השירה שלו מחזון הדמוקרטיה האמריקאית – חזון שעמד בניסיונות קשים במלחמת אזרחים אשר התנהלה על כלכלת עבדות. בשלב מאוחר של חייו כינה את "חוכמת השירה – שיחה שנשמעת באקראי בדמדומים, שדובריה רחוקים או נסתרים, ממנה אנו מקבלים אך המהומים שבורים" – חוסר הבהירות, אנו עשויים לחשוב כעת – של הדמוקרטיה עצמה. אך גם של אותם "זמנים אפלים" בהם ועליהם הבטיח לנו ברכט כי ייכתבו שירים.

השירה הואשמה ב"אסתטיזציה" ולפיכך במעורבות במציאות אלימה של כוח, של תורות כמו ענישה קולקטיבית, עינויים, אונס ורצח-עם. האשמה זו הועלתה באמרתו המפורסמת של אדורנו – כי "לאחר השואה (אשוויץ?) שירה לירית היא בלתי-אפשרית" – אמירה שממנה חזר בו, ושרדור המשך של משוררים יהודים דחו בכתיבתם. אני חושבת עכשיו לא רק על המשוררים שאחרי מלחמת העולם השנייה כמו פאול צלאן, אדמונד ז'אוז, נלי זקש, קדיה מולודובסקי, מיוריאל רוקייזר או אירנה קלפיץ. אני חושבת גם על שירים בני זמננו באנתולוגיה ישראלית שקראתי בתרגום: "בעט ברזל: שירת מחאה עברית 1984-2004"³ שנכתבה בעקבות מדיניות אכזרית של הכיבוש הישראלי בפלסטין. שירים של יופי קשוח, דיסוננטי, דימויים המכניסים את הכיבוש לפנינו החיים הישראליים הביתיים:

אני פותח את המקרר
ורואה לחמניה דומעת,
רואה גבינה מדוממת,
רואה צנזרן שאלץ לצמח
במכות חשמל
וחבטות אגרוף.
הכשר בקערה
מספר על השליה
שהשלקה בצדי מחסום.
(אהרן שבתאי, "הגדר")

3 ריץ' מצטטת מן התרגום האנגלי. הציטוטים מובאים כאן מן המקור: "בעט ברזל", בעריכת טל ניצן, חרגול 2005

או מציגים כיצד נושא השיר עצמו את הידע:

את הבשר ואת הפרי אין השיר מקבל
 בלילות על מגש הכסף,
 ופיו אינו מתאוה בימים
 לכפית זהב או ללחם הקדש.
 אבוד הוא תר בחוצות בית־ג'אלא,
 מתהלך כשכור ברחובות בית־לחם,
 המבקש אתכם לשוא בדרכים
 מחפש את צל צלכם בשיחים.
 קרוב לחזה יושבת הנפש,
 מכרבלת כמו נער בשק שנה.
 לפעמים היא נחקעת,
 צנופה כמו פקעת, צפונה בלב הגרון.
 אז חש השיר שכמעט אי־אפשר עוד
 לגוד בואכה מחנה דהישה
 בקוץ הכבד של הארץ המבטחת,
 בערש המבקשים, בנתיב האסון.

(רמי סערי, "תור")

האם שירים כאלו "עובדים"? איך נוכל לבדוק זאת, ביום בו ישראל נלחמת בדרכה לעזה, ומפציצה את לבנון? כמו האקטיוויסט, גם המשורר (העשוי להיות שניהם) צריך להתמודד עם אסונות, ייאוש ותשישות – גם אלו חומרים ובזמנים כמו אלה – כאשר מים מורעלים, כשהביוב זורם מן הבתים, כאשר האוויר הופך בלתי ניתן לנשימה מאבק בתי־הספר ובתי־החולים המופצצים – על השירה להיאבק על אוויר.

אך אילו נאלמה השירה לאחר כל רצח־עם בהיסטוריה, לא היתה נותרת שירה בעולם, וכנס זה עשוי היה להיערך סביב נושא אחר: "מותו של השיר", אולי? אם לעשות "אסתטיזציה" פירושו להחליק דרך ברוטאליות ורשע, להתייחס אליהם פשוט כאל התרחשויות דרמטיות עבור האמן, ולא כאל מבנים של כוח שיש לחשוף ולפרק – הרבה תלוי במלה "פשוט".

אופורטוניזם איננו שווה ערך לתשומת לב מחויבת. אך עלינו להגדיר גם את ה"אסתטי", לא כתרגום מיוחס ומופקע של הסבל האנושי, אלא כחדשות של מודעות והתנגדות שמערכות טוטאלטריות רוצות לדכא: אמנות המבקשת אצלנו את מה שעודנו נלהב, עודנו בלתי־מאויים, עודנו לא־מדוכא.

את השירה פטרו בזלזול מבחינות אחרות: (1) היא איננה "מוצר" המוני: היא אינה נמכרת בדוכני עיתונים בנמלי־תעופה או בסופרמרקטים. (2) ערכי הצריכה של השירה אינם נמדדים בקופת־התשלום (3) היא "קשה" מדי למוח הממוצע. (4) היא אליטיסטית מדי, אך העשירים אינם מציעים עבורה מחיר בסות'ביס. בקיצור, היא מיותרת. ניתן לכנות זאת ביקורת השוק החופשי של השירה. ישנה למעשה חפיפה משונה בין רעיונות אלו: השירה היא לא־הולמת, או אף לא מוסרית, בפני הסבל האנושי, או אינה נושאת רווח, ולפיכך חסרת תועלת. בכל אופן, למשוררים מומלץ לתלות את צווארם או לקפל את אוהליהם. אך למעשה, ברחבי העולם עירוויי־דם של שפה שירית יכולים, ואף מצליחים, להציל גופות ונפשות – ויותר מכך.

שני אייטמים מן החדשות האחרונות. האחד כותרת מן ה"סן־פרנסיסקו כרוניקל" של ה־17 ביולי, 2005: "כתיבת שירה היתה התרופה ששמרה על אסירי גואנטאנמו מאיבוד השפיות". העיתון מוסיף ומספר על מוסלמי פקיסטני, עבדול רחים דוסט, שנאסר באפגניסטן והוחזק ללא אישומים נגדו במחנה המעצר האמריקאי בגואטאנאמו, שם כתב אלפי שורות בפאשטו, תרגם שירה ערבית לפאשטו, תחילה בחריטת קווים בציפורניו על ספלי פוליסטירן. אחיו ושותפו למעצר צוטט באמרו כי "השירה היתה החיזוק והעידוד הפסיכולוגי שלנו... הרבה אנשים איבדו את שפיותם שם. אני מכיר ארבעים או חמישים אסירים משוגעים..."

אנשים אלו, שנעצרו כטרוריסטים (ושוחררו לאחר שלוש שנים) פנו לשירה בעמקי גואנטאנמו כדי לשמור על שפיותם, ולהיאחז בשמץ של תרבות ואישיות. כך גם המהגרים הסינים לקליפורניה בתחילת המאה העשרים, שנכלאו בקסרקטינים על אי בסן פרנסיסקו, וסימנו את סמלי הכעס והבדידות שלהם על קירות אותו כלא.

אך יש והשירה מוצאת גם את מי שלא חיפשו אותה. בעתון הישראלי "הארץ" של ה־7 בנובמבר, 2004, מאמר מאת דוד זונשיין, קצין לשעבר בצה"ל, שהיה למארגן ומנהיג התנועה "אומץ לסרב". זונשיין נתקל במקרה בכמה שורות משיר של יצחק לאור והוא מגלה כי

קודם לקריאת שתי השורות האלה לא הכרתי את שירתו של לאור כלל. אבל גם אני הייתי צנחן וגנרלים עשו גם עשו לי פרפרים בקורבן. לקרוא שתי שורות כאלה רגע אחרי חודש של מילואים אלימים ומלאי תחושת צדקת הדרך היה דבר לא פשוט. אני זוכר שלרגע מבהיל אחד הרגשתי שאני רואה משהו שאסור לי לראות. מה היה הדבר הזה לא ידעתי, אבל באותו ישישי בצהריים יצאתי מהבית לחפש אחרי כל ספר של יצחק לאור שיכולתי למצוא בחנויות.

זונשיין מוסיף:

תחושת השליחות שאיתה התגייסתי לצבא היתה מבוססת בין השאר (...) על המסר הפשוט עד כאב: לא ניתן לשואת יהודי אירופה לחזור, יהיה המחיר אשר יהיה, וכשהמחיר המוסרי החמיר תחושת השליחות רק גדלה. (...) לוחם חופש אני (...)

... לא כובש, לא אכזרי, בוודאי לא בלתי מוסרי....
... משהו בטקסטים של לאור דיבר אצלי אל מקום שהיה סגור ומוכחש עד אז....
הנה אני, בן 28, חוזר הביתה מעוד חודש של מילואים בעזה ושואל את עצמי פתאום שאלות שלא שאלתי מעולם, שאלות קשות, כואבות, שמתחילות לחדור גם את שריון צדקת הדרך שהלכישו אותי בו לפני שנים. והמלים החזקות של לאור שבות ומהדהדות באוזני: "בצייתנות כזאת? בצייתנות כזאת? בצייתנות כזאת?"

מאז סירבתי לשרת בשטחים והוקמה תנועת אומץ לסרב, חזרתי שוב ושוב לטקסטים של יצחק לאור...

... קול שירי ש"המצב" עובר דרך חייו ונוגע בכל אשר לו, נאחו ומסרב לעזוב. הילד, האשה, שעות הערות לבד בלילה, הזיכרון, עצם מעשה הכתיבה – הכל פוליטי. ומן הקוטב האחר, כל פיגוע, כל אקט של כיבוש, כל עוולה מוסרית, הכל אישי לחלוטין. (...) זו... שירה שאינה מחפשת אישור הורי או אישור אחר, שירה משוחררת ממגבלות הביקורת על השיח, ושדרך השיח הלא נגמר בין הבן לאב מוצאת את המקום העצמאי, המתקומם, המסרב.

האם שירתו של לאור "עובדת"? האם מעורבותו של זונשיין "עבדה"? בכל מובן של המלה, בכל רגע נתון, כיצד נוכל למדוד? אם נשיב: לא, האם פירושו של דבר שעלינו לוותר על השירה? על ההתנגדות? בצייתנות כזאת?

6.

השיח הביקורתי על השירה דן מעט מאוד בתנאים היומיומיים של קיומנו החומרי, העבר והעתיד: כיצד הם מטביעים את חותמם על חיי הרגש, על תגובות אנושיות לא־רצוניות – כיצד אנו מביטים על ענן עשן באוויר, על זוג נעליים בחלון ראווה, על אשה ישנה במכוניתה או קבוצת גברים בפנית רחוב, כיצד אנו שומעים את זמזום המסוק, הגשם על הגג, או מוסיקה מן הרדיו בקומה מעל, כיצד אנו פוגשים את עיניו של שכן או זר או נמנעים מפגישה בעיניו. הלחץ הזה מעקם את נקודת המבט שלנו אם אנחנו מזהים אותו ואם לאו. כמות גדולה של שירים בנאליים, מעובדים־יפה, כמו גם כמות גדולה של חיבורים על אודות השירה והפואטיקה, כתובים כאילו לחצים כאלו אינם קיימים. אך דבר זה רק חושף את קיומם.

נהוג, לעתים, לחשוב שרגשות פוליטיים שייכים באופן בלעדי ל"מדוכאים", או ל"חסרי האזרחות", או ל"מתקוממים", או לליברליזם שטחי. האם עדיין יהיה זה שנוי במחלוקת אם נאמר ששירה שאינה מעורבת למראה, עשויה גם היא לדבר שפה פוליטית – של שאננות עצמית, פאסיביות, אפורטוניזם, ניטרליות כוזבת – או ששירה כזו יכולה להיות, פשוט, במילותיו של מאיאקובסקי – "סוס קרטון"?

אך כאשר השירה מניחה את ידה על כתפנו, כפי שעשה שירו של יצחק לאור לדוד זונשיין, אנחנו, כמעט בדרגה פיזית, נרגשים ונסערים. דרכי הדמיון פרושות לפנינו, מניחות את הדרך לאותה דלת טרוקה ומוברחת, לגדר התיל, להצהרה הפראית: "אין כל אלטרנטיבה".

מובן מאליו כי כמו המודעות שבבסיסו – בבסיס כל אמנות, שיר יכול להיות עמוק או רדוד, פזיז או מלא חזון, רואה-את-הנולד או תקוע במגמה קיימת. מה שדוחף את התחביר והדקדוק, הצלילים, הדימויים – האם זהו לחץ המילוליות, הפונדמנטליזם, המקצוענות – השפה המתורגלת? שמא זהו שריר המטאפורה האדיר, המושך את כוחו מן הדמיון בתוך השוני? השריר האדיר של הגרון המשוחרר?

אני רוצה להציע תשובה כזאת: אם יש קו שיש למתחו, אין הוא במידה רבה בין חילוניות ואמונה, כמו בין אלו שעבורם השפה היא בעלת צפיפות מטאפורית, ואלו שעבורם היא פשוט נוסחתית – משמשת לדיכוי, מניפולציה, וראויות כוזבות המבטיחות את הציות. קו כזה ניתן למתוח גם בין שירה נדושה, צייתנית לאידיאולוגיה, ובין פואטיקות מעורבות הנושאות את נטל הלא נודע, הנסתר, הלא-מפורש, על דחיפותם, בעד ונגד.

.7

אנטוניו גרמשי כתב על תרבות עתידית בה אכן אין אינדיווידואלים "חדשים" יכולים להיווצר: האמנות היא חלק מן החברה – אך כדי לדמיין חברה סוציאליסטית חדשה, עלינו לדמיין סוג חדש של אמנות שאיננו יכולים לתאר מן המקום בו אנו עומדים. "יש לדבר", כתב גרמשי, "על מאבק על חברה חדשה, משמע, עבור חיים מוסריים חדשים שאי אפשר להם אלא להיות קשורים לאינטואיציה חדשה של החיים, עד שהם הופכים לאופן חדש של הרגשה וראייה, ולפיכך עולם המוטבע באופן אינטימי ב'אמנים אפשריים' ו'ביצירות אמנות אפשריות'."

בכל חברה קיימת, יש צורך להפריד בין ה"אוונגרד הנשאר אותו דבר תמיד" – ידיד שלי מכנה "שירת הבעיות הכוזבות" – ובין פואטיקה המחפשת את המשמעות הטרוספורמטיבית על בסיס מה שיכול להיאמר או להיחשב כעת. אדוניס, בכתבו על שירה ערבית, מזכיר למשוררים הערבים כי "על המודרניות להיות חזון יצירתי, או שתהיה לא יותר מאופנה." אופנה מתיישנת מרגע שנולדה, בעוד שליצירתיות אין גיל. לפיכך לא כל מודרניות היא יצירתיות, אך היצירתיות היא מודרנית לנצח.

לעת עתה, השירה היא בעלת היכולת – בדרכיה ובמובניה הייחודיים – להזכיר לנו משהו שאסור לנו לראות. עתיד נשכח: מקום שטרם נוצר, שמבנהו המוסרי מבוסס לא על בעלות ונישול, החפצתן של נשים, עינויים ושוחד, נידוי ושבטים, אלא על ההגדרה המתמשכת של החופש – המלה המוחזקת כעת במעצר בית בידי הרטוריקה של השוק ה"חופשי". עתיד זה – שפטרו אותו בזלזול שוב ושוב, עודנו בטווח הראייה. בכל העולם דרכיו מתגלות ומומצאות מחדש: דרך פעולה קולקטיבית, דרך צורות שונות ורכות של אמנות. התנאי הבסיסי לו הוא שיקום וחלוקה מחדש של משאבי העולם אשר נלקחו מן הרבים על ידי המעטים.

לצד יו מקדרמיד, ישנן כאן נוכחויות־רפאים אחרות: קואיפי עזאמי. ויליאם בלייק. ברטולט ברכט. גוונדוליין ברוקס. אמה צזאר. הארט קריין. רוק דלטון. ראובן דאריו. רוברט דונקן. פאיז אחמד פאיז. רוברט היידן. נאזים חיכמת. בילי הולידיי. ג'ון ג'ורדן. גרסיה לורקה. אודרי לורד. בוב מארלי. ולדימיר מאיאקובסקי. תומס מקגראת. פבלו נרודה. לורין נידקר. צ'רלס אולסון. ג'ורג' אופן. וילפורד אואן. פייר פאולו פאזוליני. דליה רביקוביץ'. אדווין רולף. מיוריאל רוקייזר. ליאופולד סנגור. בסי סמית'. סזאר ואייחו.

אינני מזכירה שמות אלו, בדרך־אגב, כקאנון: אלו קולות המתערבבים בשיחה ארוכה, מערבולת ארוכה, מסורת ארוכה, נרגזת ומושמצת, בשירה כבפוליטיקה. מסורת המודרניזם הרדיקלי החוצה שוב ושוב את מפת השירה. המסורת של אלו שכתבו נגד השתיקות של זמנם ומקומם. בלעדיה – בשירה כבפוליטיקה – עולמנו היה בלתי מובן.

שואל ידיד: מה לגבי בודלר, אמילי דיקנסון, ת.ס. אליוט, ג'רארד מנלי הופקינס, ד.ה. לורנס, מונטייל, פלאת', עזרא פאונד, רמבו, רילקה, ואלאס סטיבנס, ייטס? בהקשר לשיחה זו שיריהם בוערים באור חדש, איתותים מבזיקים על מי־מריבה, אולי מזוהמים. אינני מדברת על "אינטר־טקסטואליות" מילולית, או "שירה עולמית", אלא על מה שטענה מיוריאל רוקייזר – שיש ביכולתה של

השירה להיות: "החלפת אנרגיה, אשר בתודעה משתנה, יכולה לגרום לשינוי בתנאים קיימים."

התרגום יכול לבגוד בהחלפת האנרגיה הזאת כשם שהוא יכול לאפשר אותה. הסתמכתי – היום ובתפישתי לאורך חיי של מה השירה עשויה להיות – על תרגום: דרכי המסחר הנושאות את השפה והספרות. השאלה מיהו המתרגם, ואת מי מתרגמים, כיצד ועל ידי מי נעשית ומסופקת העבודה, גם היא שאלה פוליטית, בעולם של כוח ושפה בלתי־מאוזנים. נשאר בראשינו את משולש הסחר כתוגת התרגום הנצחית.

בספרו *Poetics of relation* מהרהר אדוארד גליסה בתמורות שבתהום זו של דרך הביניים. הוא כותב על הקאריביים אשר:

אף שחוויה זו (של התהום) הפכה אתכם, קורבנות מקוריים... חריגים, היא הפכה למשהו משותף, והפכה אותנו, הצאצאים, עם אחד בקרב אחרים. עמים אינם חיים בחריגות. קשרים אינם נוצרים מדברים זרים אלא מידע משותף... זו הסיבה שאנו דבקים בשירה... אנו מכירים בעצמנו כיחידים וכהמון... בלא נודע שאינו מבעית. אנו קוראים את קריאתנו מן השירה. סירותינו פתוחות, ואנו חותרים בהן עבור כל אחד.

לסיכום: בשירה תמיד קיים יסוד לא־נתפש, שלא ניתן לתארו, השורד את תשומת־ליבנו הנלהבת, את התיאוריות הביקורתיות שלנו, כיתות־הלימוד, הוויכוחים הליליים. תמיד ישנו (אני מצטטת את המשורר/המתרגם אמריקו פרארי) "מרחב לא־מדובר שבו, ייתכן, שוכן גרעין של הקשר החי בין השיר והעולם."

הקשר החי בין השיר והעולם: ידע קשה, תיאטרון פעיל בו המשורר, מחויב, ממשיך בעבודתו.

מאנגלית הילה להב

בין עגל

אבכח חמס תנור קור גיח הנפא الإسرائیلی لأكثر من أسبوع.

في جعبة جيش الدفاع طرق أخرى أشد حدة للتعامل مع حماس
وفي حال استخدامها سوف تكون الضربة موجعة للغاية!

سيواصل جيش الدفاع الإسرائيلي العمل بحزم وبكامل قواه ضد حماس وقيادتها أينما
تواجدت وبكل الطرق الممكنة طالما نطلب الأمر ذلك حتى تحقيق أهدافه.

من أجل سلامتكم نرجو منكم إخلاء منطقة سكناتكم

والتوجه إلى مراكز المدن.

قيادة جيش الدفاع الإسرائيلي.

”הודעה דחופה, כבר יותר משבוע טועמת חמאס את כוחו של צבא ההגנה הישראלי. באמתחתו של צבא ההגנה אמצעים נוספים חריפים יותר להתמודדות עם חמאס. במידה שנפעיל אותם, תהיה המכה כואבת עד מאוד! צבא ההגנה הישראלי ימשיך לפעול בנחישות ובמלוא כוחו נגד חמאס והנהגתה בכל מקום שתהיה בו ובכל האמצעים האפשריים כל עוד מתבקש הדבר למימוש יעדיו. למען שלומכם אנו מבקשים מכם לפנות את אזור מגוריכם וללכת למרכזי הערים. הנהגת צבא ההגנה הישראלי” (תרגום של כרוז שהפיץ במיליוני עותקים הצבא בעת ימי הטבח של עזה, דצמבר 2008 – ינואר 2009)

נאצר רבאח

מה שלא אמר יוסף

יום רביעי לך,
 ולך יום חמישי,
 וכל ימי האבל לך הם
 עיניך חרבות מדמעות
 השנים חרבות, חכמתך האיתנה
 חרבים הבתים הפרושים מן הנהר עד הים
 בעודי מצפה לשוב, כזמר שירות
 ואני מזמן השבתי לך את הכתנת
 ואינך פוסק לשאל על אודותי את אחי הבוכים
 לשאל את ליגת המדינות ואת הברואים הנודדים,
 כבר אינני יוסף, אבי,
 כבר אינני שותה קפה קר
 עת האחרים מתפנים משיח השבטים,
 אני מצפה לחג כרי שתקנה לי כתנת חדשה,
 כבר אין לי אחים שישליכו אבנים ביוכל רחמיך
 שישברו על ברכי החרון את חלומי הפעוט
 כבר אינני ילד, אבי,
 אני מלך האחרים,
 אדון הארץ, שומר החטה, היפה בנביאים,
 אני בבעלות האחרים,
 למה שאשוב אליך?
 כתנתי, שהממשלות קדושה, נקרעה
 ועם השנים סוכבוה הפקועות
 כה שקרן היה דמי
 ומכל עבר אתה מבחין כעת בזאב השבט

מבחינך בכדי דוּתך הנצחית במועצת הבטחון
בעודך הופך בין ידיך את הכתנת החדשה
שהכוכבים קשטוה והציויליזציה בשמתה
ומתנחם בה... עלי
בניחוח הארץ על הארץ
במפתחות על הבתים
כבר אינני ילדה, אבי
אני כאן, היה אתה שם, רחוק
יתברכו בני ההולכים אל חטת שמחתם,
מעירים את השחר,
גוררים את השמש בידה
אל אחרון הגרגרים בשדה,
חיד אליהם, אבי,
חיד פעם אחת,
אולי יזכרו בסב קדמון
שהיה זרע בארץ פנעז כרמים
אולי יזכרו בך והם מסירים את שלמתם,
והם שותים יין.

עזה, ינואר 2009

מערכת גיא רון-גלבע

אמאני אבו רחמה

אימייל מהתופת

עזה, 13/1/2009

מרחבא

אתמול חזר החשמל לבית אחרי ששה ימים רצופים בלי חשמל. תיקנו את הקו בתיאום עם הצלב האדום. האור בבית חזר באופן מפתיע. צחקנו בהיסטריה והתחלנו לרוץ, לא יודעים מה כבר נספיק לעשות.

מילאנו את הסירים במים, חיממנו והתרחצנו.

המים חזרו היום לכמה שעות. המשכנו לחיות.

היום הכנתי בצק. בפעם ראשונה בחיי. לקחתי קצת קמח מהשכנה. הלחם לא יצא טוב. דיכאוני התעצם עוד יותר.

בינתיים אנחנו לא מבשלים כי אין גז. חיים על קופסאות שימורים והמאכלים הפלסטיניים האותנטיים: שמן זית וזעתר, זיתים ודברים כאלה.

אני עייפה מאוד. היום בכיתי מחוסר השינה ומרעש הקטנים ומפחד ומטרור.

הורי בסעודיה ואני לבדי בעזה עם שלושה ילדים. אני לא יכולה לעזוב אותם

כדי להביא דברים, וכמעט בלתי אפשרי לבקש ממישהו להביא לי משהו.

אני יודעת שאני מטרידה אותך בקיטורים שלי אבל אני פשוט רוצה להתפוצץ.

מים מתוקים הם סיפור, והמים המלוחים – עוד יותר, והשעמום והפחד.

גם עכשיו, כשאני כותבת, ההפצצות אינן מפסיקות. אני כותבת ואיני רואה

את האותיות מרוב דמעות.

אמבולנסים. מוות בכל מקום והלוויות דחויים.

אני רוצה לישון בלי פחד. רוצה ללכת לישון ולהתעורר ולמצוא שיש גז או

חשמל מספיקים להכנת כוס קפה.

דבר איתי עד שהמשבר יעבור. אולי כך ייקל לבדידותי.

ליל אתמול היה עוד לילה של מלחמת עולם בין שתי המעצמות – עזה וישראל.

אני מדגישה בהתרגשות גדולה לכל מי שמדבר איתי מבחוץ כי אכן זו מלחמה.

מלחמה אמיתית!!! כולם מתפלאים על התרגשותי.

אחי אומר לי: "מי אמר שזו בדיחה? אנחנו יודעים שזו מלחמה." אני: "לא. זה לא מה שאתה מדמיין. זו מלחמה כמו המלחמות בסרטים! סרטי השיגעון האמריקאי!! כמו סיפורי האימה!! עשרות מטוסים ענקיים מגיחים יחד! רעשיהם כמו רעם. העיר הנואשת רועדת מהים עד הגדר, הגבול בין-לאומי בין שתי המדינות. המבנים ומגדלי המסגדים רועדים. כל החלל רועד. הציפורים והיונים בורחות." (ראיתי כמו עיני תרנגול היסטרי ומסביבו תרנגולותיו צורחות ורצות על גג הבית השכן).

מטוסי הקרב של האויב מפציצים מטרות צבאיות מדויקות ללא שום פספוס (מסגד, בית ספר, עמותת צדקה, בית מלאכה, נגריה, והכי חשוב – כל אזור מאוכלס, כל קבוצת ילדים משחקים. אשה. אלוהי. הנשים הן המטרה הכי חשובה של המלחמה הזאת, כי הן מייצרות את הנשק להשמדה המונית בעזה, הן יולדות הרבה ילדים, שאינם כמו כל הילדים, ילדים שאינם פוחדים ואינם בוכים ואינם צורחים, ילדים שעוקבים אחרי מטוסי הקרב המפציצים אותם, ילדים הרוחים את ילדותם לזמן אחר בעולם הזה, ואם לא בעולם הזה, כי אז העולם הבא מחכה להם.

ראיתם? הנשק להשמדה המונית בעזה היה מוגדר, לא מוסתר. לכן לא הצטרכנו פקחים בין-לאומיים לפני המלחמה, והמצור עלינו לא היה ארוך. רק שלוש שנים. גם קמפיין יחסי הציבור היה קל ונחמד. לבני אמרה שאנחנו מהווים איום לכיטחון ולשלום העולמיים וכי אנחנו מאיימים על הביטחון הלאומי של המדינות השכנות (לבני דיברה בשם מדינות אלה) וכי אנחנו פשוט צריכים למות. לבני הצהירה כי לא תרשה לנו להתקיים על גבול מדינתה, מעצמתה. קיומנו מפריע לחלומותיה ולחלומות הכובשים, ומטריד את האיילה השחורה בושינגטון. הם דואגים לעתיד. מי יודע, אולי יתרחש הנס והטילים שלנו יגיעו לבית הלבן. למה שלא יכו בנו כבר מעכשיו? העולם הסכים עם לבני והתאים את החלטותיו לרצונה והרשה לה להרוג, להרוג, ושום דבר אחר.

הלילה התחיל אחרי יום כמעט שקט במרכז העיר. צחקנו קצת בכוקר. יש מים ויש חשמל וגם טלוויזיה. השבח לאל. כולם מדברים על לחצים בין-לאומיים ועל זה שהמבצע מתקרב לסופו. אני אומרת לעצמי: אולי זה יעזור. אולי זו ההתחלה. בבית אין לחם. אני מביטה מבעד לחלון. גברים, נשים וילדים עוברים ברחוב. כל אחד מהם מחזיק בשקית לחם קטנה. אני אומרת לעצמי: הם איטיים. זמן רב חולף בין ילד אחד לילד אחר. נראה שהדבר לא קל.

אני מסתכלת על ילדי הישנים, מה יאכלו היום?
עכשיו מתחיל מסע החלופות המפחידות. אם אצא להביא לחם ואז תתחיל
ההתקפה באזורנו, או באזור המאפיה, לא אהיה לידם. אני לא יוצאת. נסתדר
גם היום. לא, בכל זאת אצא! שעות הבוקר המוקדמות הן בדרך כלל שקטות.
אזדרזו.

אני מתלבשת מהר ויוצאת. אני הולכת מהר, רצה קצת ולא מאמינה למראה
עיני; התור ללחם משתרך על פני שניים או שלושה רחובות. אני עומדת בתור
מיואשת. שוב מתלבטת. אם התור נתקע לא אשוב לפני הצהריים. עדיף לחזור
עכשיו, גם בלי הלחם.

אסתדר. אכין זלאביה [בצק מטוגן בשמן], מוחמד אוהב אותה.
"אבל אמא, זה לא אוכל."

"לא נורא מוחמד, נאכל עכשיו ונראה אולי נמצא פתרון."
"בסדר. המלחמה הזאת נמשכת יותר מדי זמן כבר. אלוהים!"

החשמל נותק ואחר כך המים, ושוב מתחדש מעגל האימה.
בתי הבכורה: "אמא, תכבי את הרדיו, הסוללה תיגמר ואיפה תטעני אותה?
הגנרטור של המכולת לא עובד יותר. הסולר שלו אזל."
"אני לא יכולה. אולי יקרה משהו. אני חייבת לדעת."
"אמא, את מחפשת דאגות. לא מספיק לך מה שיש."

הבנות שלי מעסיקות עצמן בציור. התחביב שלהן. הן מציירות כל היום. אני
שומעת אותן: "תיזהרי, אם הצבע הזה ייגמר, אין מאיפה להביא."
"תשמרי גם את על הנייר, תפסיקי לגזור."

שעמום. שעמום. שעמום. על מה אני צריכה לחשוב. על איזו בעיה? מאיפה
להתחיל.

הקריין: "ישראל שורפת את הבתים אחרי שהחיילים מבצעים חיפוש בתוכם.
העשן ממלא את שמי עזה וחוסם את האפיק מצד מזרח."
הקריין: "ישראל משליכה פצצות זרחן על עבסאן, שהידים מתחת להריסות,
פצועים וכוויות קשות."

הקריין: "אנו קוראים לכוחות ההצלה ללכת לכיוון לאיזור א־זייתון. הפצצות
אינטנסיביות ופצועים והרוגים מתחת להריסות."
הקריין: "איתי בשיחה על הקו משפחה שקוראת לעזרה: 'אנחנו מוקפים, האש
משתוללת בבית. אנחנו משפחה גדולה, ואיתנו הרבה זקנים וטף ונכים. שלחו את

הצלב האדום. הצבא מונע מהאמבולנסים מלהגיע. בבקשה תעשו משהו. בבקשה." אשה צועקת: "ילדתי צריכה טיפת מים ותרופות. החום שלה גבוה ואני לא יכולה לצאת. הטנקים מקיפים את האזור."

הקריין שלא ישן לילה שלם, ואולי כמה לילות, קורא בשמות האנשים. קריאות שאינן מגיעות לשום מקום.

אקלל עכשיו את החושך. למה לא אכין לחם בעצמי. אכין את הבצק ואחכה. אולי יחזור החשמל עוד מעט.

אני מוציאה לפועל את הפרויקט הקטן שלי. אני מסיימת ומחכה. השעה ארבע אחר הצהריים. חשמל! יאללה, מהר, אני צריכה את הלחם לפני שתהיה עוד הפסקת חשמל. הבצק לא תפח. הפרויקט שלי נכשל! לא נורא, אבשל בורגול לארוחת הצהריים. ובעניין ארוחת הערב, נחכה ונראה. אולי מישהו יביא לנו לחם.

שוב חושך. אין שינה, אין השכמה. לא חיים ולא מוות.

אני כותבת:

גיהנום ללא גשם.

עיני הילדים, חלל בצלחת הליל.

מי שיחרר את הרוע להשתולל בין היום והלילה?

מי הורה לשחוט את הילדים?

מי שפך את הדם על המדרכות?

מי הנציח את הבדידות מעל גבולות העיר?

מי נופף בדגלי החורבן?

מי הכביר את הגופות באבנים? מי? מי? מי?

רעש הפצצות מתמשך. פיצוצים אדירים. אנחנו שומעים את קולות הברזל המתחכך בעצמו. נושמים אבק של מבנים שנהרסו. הרעש קרוב מאוד. מגדלי אלקראמה (הכבוד), גשר שיח' ראדואן. מערב עזה. תותחים וספינות קרב ומטוסים.

לרגע דמיינתי את עזה צוחקת מהטירוף הזה. עצמתי את עיני. עוד לילה לוחט. ישראל, שכובשת את העיר כבר יותר מארבעים שנה וצרה על מעבריה זה שלוש שנים ללא הפסקה, מצהירה שהיא נכנסה למרכז העיר ושחייליה ניצחו. אולי את עצמם!

מערכת נביל ארמלי

הילה חבקין, מארס 2009

1434 הרוגים, 5305 פצועים

המתקפה הישראלית על עזה בין 27 בדצמבר 2008 ל־18 בינואר 2009 גרמה למותם של רבים, לפגיעות בגוף ולהרס בכל רחבי רצועת עזה. רק כעת מתברר לאשורו היקף ההרס.

מחקרי המרכז הפלסטיני לזכויות אדם מעלים כי לכל אורך המתקפה עשו כוחות הכיבוש הישראלי שימוש מופרז וחסר הבחנה בכוח. מסקנה זו עולה גם מתוך השיעור הבלתי פרופורציונלי של הרוגים בקרב האוכלוסייה האזרחית בהשוואה ללוחמי ההתנגדות. כוחות הכיבוש הישראלי הפרו בזדון את עקרון ההבחנה, באמצעות סיווגם הבלתי־חוקי של גורמי האכיפה הרשמיים כלוחמים. יחידות במדים של רשויות אכיפת חוק לא נחשבות לחלק מהכוחות החמושים (לוחמים) אלא אם הוכרו במפורש ככאלה.

1,434 פלסטינים נהרגו במשך המתקפה הישראלית בת 22 הימים ברצועת עזה. 235 מהם לוחמים. הרוב הגדול של המתים היו לא־לוחמים ואזרחים, המוגנים על פי כללי המשפט ההומניטארי הבינ־לאומי. בדיקות המרכז הפלסטיני לזכויות אדם העלו כי 960 אזרחים קיפחו את חייהם, בהם 288 ילדים ו־121 נשים. 239 אנשי משטרה נהרגו, רובם (235) בהפצצות אוויריות ביום הראשון להתקפות. משרד הבריאות אישר כי 5,303 פלסטינים נפצעו במתקפה, בהם 1,606 ילדים ו־808 נשים.¹

1 תגובת דובר צה"ל מיום 13.3.2009 לחלק זה של הדו"ח, כלשונה: "צה"ל מצר על כך שארגון המרכז הפלסטיני לזכויות האדם בחר להתבסס על נתונים שקריים באשר למספר ההרוגים הפלסטינים במבצע 'עופרת יצוקה' ולפרסם מספרים אלה ברבים. "צה"ל כיוון את פעילותו במסגרת 'עופרת יצוקה' נגד שלטון הטרור של החמאס ברצועת עזה על רקע מתקפה ממושכת בת שמונה שנים שהוביל כנגד ישראל ואזרחיה תוך פגיעה מכוונת בריכוזי אוכלוסייה אזרחית והפרה בוטה של דיני המלחמה והמשפט הבינ־לאומי. צה"ל מצדו פעל בהתאם להוראות דיני הלחימה ועשה כל מאמץ למזעור הנזק לאוכלוסייה האזרחית. "מציאות הלחימה ברצועת עזה היתה מורכבת במיוחד לאור אינטנסיביות הלחימה והשימוש המפלצתי שעשה חמאס בתושבי הרצועה כב'מגן אנושי' תוך ניצן ציני של מחויבות ישראל להימנע ככל האפשר מפגיעה באזרחים ובחירת זירת הלחימה בלב האזור האזרחי המאוכלס. "כוחות צה"ל הונחו באופן חד משמעי שלא לפתוח באש כלפי מי שמזוהים כאינם מעורבים בלחימה ולסייע ככל הניתן לנפגעים פלסטינים תחת לחימה רציפה.

במהלך המתקפה הרסו כוחות הכיבוש הישראלי רכוש ותשתיות אזרחיות כדלהלן: לפחות 2,400 בתים, כולל 490 בהתקפות מהאוויר; 28 תשתיות אזרחיות ציבוריות, כולל בניינים של כמה משרדי ממשלה, רשויות מקומיות, בנייני ממשל, נמלי דייג ובניין המועצה המחוקקת הפלסטינית; 21 מבנים פרטיים, בהם בתי קפה, אולמות שמחה, אתרי תיירות ובתי מלון; 30 מסגדים נהרסו עד היסוד ו-15 אחרים באורח חלקי; נהרסו משרדים של 10 עמותות סיוע; 121 בתי מלאכה תעשייתיים ומסחריים נהרסו לחלוטין, ונזק נגרם לפחות ל-200 אחרים; נהרסו חמישה מפעלי בטון ומפעל לייצור מיץ; 60 תחנות משטרה; חמישה מוסדות תקשורת ושני מוסדות רפואיים; 29 מוסדות חינוך נהרסו לחלוטין או באופן חלקי; הושמדו אלפי דונמים של אדמה חקלאית; נזק כבד נגרם לאלפי בתים.

22.1.2009, 13.3.2009 המרכז הפלסטיני לזכויות אדם

מאנגלית קרן דותן

"לכל אורך הלחימה צה"ל עשה ככל שביכולתו להזהיר את האוכלוסייה האזרחית באמצעות הפצה של למעלה משני מיליון כרוזים, קיום של כ-300,000 שיחות טלפון לבתי התושבים והנחיות בכלי התקשורת ברצועה על מנת להרחיק את האזרחים מבעוד מעוד מאזורי הקרבות. "כל טענה בדבר הרג מכוון של אזרחים בידי חיילי צה"ל הינה הבל ורעות רוח. צה"ל הוא צבא מוסרי וחייליו פועלים על פי רוח צה"ל וערכיו ואנו מציעים לבדוק היטב טענות של גורמים פלסטיניים בעלי עניין. תמוה כי הארגון המבסס את פעילותו על טיפול בזכויות אדם לא מצא לנכון להאיר בפני העולם את דפוסי הפעילות של החמא"ס שרמסו ברגל גסה את זכויות הפלסטינים והשתמשו בהם לאורך כל ימי הלחימה כבמגן אנושי."

אלברטו ארסה

האחיות תחריר (בת 18), איכראם (14), סחר (11), דיינה (8), ג'וואהר (4)

גשם יורד ללא הפסקה על מחנה הפליטים ג'בליה בצפון רצועת עזה, אחד המחנות הצפופים והמדכאים ביותר בכל הפזורה הפלסטינית. צינה, לחות, רחובות שהפכו לכיצות של ממש, בהן פוסעים ילדים כשרגליהם יחפות או עטופות סנדלים, ופניהם אל עבר התורים הארוכים, בהם יעמדו שעות כדי להשיג קמח לאפיה על תנורי עץ מאולתרים. גז לא נותר, החשמל לא מגיע והעצים והשיחים המועטים המקיפים את המחנה הפכו למקור האנרגיה השמיש היחיד לביצוע פעולות יומיומיות, ברווח שבין גל הפצצות ישראלי אחד למשנהו. חמש עשרה דקות כדי להגיע ממרכז עזה למחנה והדרך רצופה תמונות מוכרות, אולי מסרטים, מעלות בזיכרון שחור לבן של שנות הארבעים באירופה. מ"רומא עיר פרזות" לעזה העיר הנצורה. הקריאה "לעולם לא עוד" מהדהדת בראשי, כשדימויי הגטו מכים בקרנית העין. אני רואה בניינים שהופצצו לאבק, תעלות עפר, הרבה זבל, ערימות אבנים, אנשים תועים ללא כיוון וילדים, יותר מכל, הרבה ילדים. ילדים בכל מקום. ילדים שלא יכולים ללכת לבית הספר. רבים מהם מנסים לעזור, באופן סימבולי, כדי לחוש שיש בהם תועלת, בניקיון החנויות והבתים שהקיפו פעם את המסגד של ג'בליה – יעדנו שלנו במסע הנוכחי, בהעדר בולדוזרים, גיגיות, מטאטאים, ודליים. בחלקו ההרוס ביותר של מחנה הפליטים, משקיף שלד של מכונית שרופה על ערימה של ברזל שהיתה פעם מוסכים ומכולת קטנה, כעד נאמן למה שהתרחש. מאות אנשים מציפים בתורם אוהל קטן. רק גברים נוכחים. הם יושבים בשלוש שורות בכיסאות פלסטיק, מעשנים ללא הפסק ושותים קפה שאותו מגישים עוד ילדים קטנים. ילדים נטולי ילדות המתרגלים מיום לידתם לכך שהמבוגרים המקיפים אותם משתתפים בסצינות מעין אלה. זוגות של אף-16 המגיחים מעת לעת וטסים נמוך אינם מעוררים כל תגובה כמעט מצד הפלסטינים, אבל גורמים לזר להפיל

עצמו לארץ בזריזות. עצוב להיווכח שכל הנוכחים מתנהגים כאילו התרגלו זה מכבר ומתעניינים לדעת מה גורם לפחד שלי. למעשה הם מתברחים, חוקרים אותי לגבי משך הזמן שביליתי כאן (זמן קצר) ומזמינים אותי להישאר עימם עד שאתרגל. בסוכת האבלים המאולתרת הזו יושב איש ומחריש, זרועו מגובסת, ראשו עטוף בתחבושות שדרכן ניתן להבחין בפצעיו, והוא מקבל נשיקות וחיבוקים. אינו מגיב כמעט למלים המופנות אליו. הוא מעיף מבט לצדדים, המום, ומפעם לפעם פורץ בבכי. הוא שרוי בהלם. זקנו מוזנח והוא עטוף בכמה שכבות של סוודרים וז'אקטים שמטרתם לבודד אותו מהקור הלח המולך במקום וחודר לעצמות כל הנוכחים. שמו אנואר חליל בעלושה, בן 37, ולפני 24 שעות איבר חמש מבנותיו.

בלילה שלפני ה-29 בדצמבר, בשעה 1 לפנות בוקר, מטוס קרב ישראלי ירה טיל על מסגר עימאר עקל, בית התפילה המרכזי של מחנה הפליטים, הקרוי על שם מנהיג החמאס שנהרג בידי ישראל ב-1993. עוד שלושה מסגדים לפחות הופצצו באותו לילה, שזכה לכינוי ליל המסגדים. לכל אחד מלילות המתקפה הזו יש כבר שם משלו: המסגדים, משרדי הממשלה, האוניברסיטה, תחנות המשטרה והאמבולנסים. כולם ספגו את חלקם. בשונה מסוכות אבלים אחרות שראינו, אף דגל אינו מתנוסס כאן, סימן לענווה. זהו האות הראשון לסוג האנשים שאנחנו עומדים לפגוש בפנים. ניתן לחוש את הדלות באוויר. הקפה מועט, והתמרים המוגשים בסוכות מעין אלו, אינם בנמצא. אין זכר לזקניהם המטופחים, או ללבושם המסורתי של אנשי החמאס, בין הנוכחים. כולם נראים פועלים פשוטים, אנשים רגילים, שורדים, שאין להם אדון אחר מלבד העוני המכובד. מיד בהיכנסנו, ניגש אלינו אחד מקרובי המשפחה, מוליך אותנו לכיסא האב, ולאחר שהוא מוסר לו את תנחומינו, מנסה לסייע לו להתחיל בסיפורו המקוטע. הוא מתקשה להתרכז בשאלות, למרות שהתנהגותו מסבירת פנים, ונראה שהוא נתון להשפעת זיכרון סלקטיבי השוכן במקום כלשהו בראשו, בו אין נגישות לתיאורים, מקום רגשי יותר מאנליטי. אנחנו שואלים והוא שוזר מונולוגים לא רציפים אודות הרגע בו הכל נגמר. אנחנו שואלים אותו על משפחתו ולפני שהוא מדבר על בנותיו ואשתו, הוא מספר על אביו שנפטר לפני שנים. חלק גדול מתושבי רצועת עזה הם פליטים שמקורם בכפרים שנהרסו ב-1948 המצויים כיום בשטח מדינת ישראל. זוהי הנקודה בזמן שבה מתחיל סיפורו של אנואר. שמו של הכפר מג'דל, ובמקומו ניצבת כיום העיר אשקלון. המרחק בין מחנה הפליטים לעיר אינו עולה על 15 קילומטר. מכל גג במחנה הפליטים הם יכולים לראות את המקום ממנו הגיעו.

אנואר, בן 37, איבד את ביתו, בדיוק כפי שאביו איבד את ביתו בזמנו. במקרה הנוכחי לא היו אלו חברי מיליציה הארגון שגירשוהו תחת איום רובים, אלא טיל מדויק כמעט שנורה מאף-16. אם ב-1948 אף בן משפחה לא מת, הרי שהפעם הוא איבד חמש בנות. שלוש בנות נוספות וילד בן 13 חודשים שרדו, וגם אשתו. משפחת בעלושה קרועה ומרוסקת. היא אחת מני רבות. זהו מקרה כאוב במיוחד, אך הוא רק הראשון ברשימת ההשפעות הסביבתיות, קורבנות אזרחים של המתקפה הישראלית על רצועת עזה. שבע מבנותיו ישנו באותו חדר. תחריר, בת 18, אימאם, בת 16, איכראם, בת 14, סחר, בת 11, סמח, בת 10, דיינה בת 8, ג'וואהר, בת 4. רק אימאם וסמח שרדו מלבד האם, ראש המשפחה, ומחמד וברה, שישנו במיטת הוריהם. מחמד, בן 12 חודשים, וברה, בת 14 יום בלבד. רק שלושה מארבעת קירות הבית הצנוע בו התגוררו נותרו על תילם. הם כורעים תחת המשקל העצום של אחד הקירות הצדדיים של המסגד אשר נראה כעומד להתמוטט בכל רגע. הכניסה הפכה בלתי שמישה וניתן להגיע אליה רק דרך חנות צמודה שגם היא הופצצה. הרצפה נחרבה כליל. אנואר מפנה לנו דרך, מלווה אותנו, מרים שאריות תלת-אופן, ושואל כשהוא מרים את קולו לראשונה, אם זה סוג הנשק שישראל מבקשת להרוס. הוא מכנה את תלת-האופן של בנותיו טנק של ילדים, מנסה לשלב את האישי והפוליטי באופן רהוט, כפי שמסוגלים לעשות בנקל מרבית הפלסטינים בפני כל זר מתעניין. הוא אינו מצליח להמשיך את קו המחשבה. הוא מאבד את קו המחשבה. בקושי מצליח לדבר. שני משפטים נוספים והוא שב אל שתיקתו. למעשה לא אכפת לו מי כאן הטרוריסט האמיתי, הוא, או אלה ששלחו את המטוסים. הוא רק אב פשוט שאיבד חמש מבנותיו ולא מצליח להבין את הסיבה. עני ובור. אנו מצליחים למצוא מספר מחברות בית ספר של הילדות מתחת לאבנים. מיקי מאוס, דמויות מסרטים מצוירים ובוכת ברבי מכוסה רעלה. כמו כל ילדה בכל מקום בעולם. ספר "אנגלית לפלסטין". במחברות רשומים שמות הבנות, ובתוך אחת מהם אנחנו מוצאים את הציונים מבית הספר לפליטים שבו למדה הבת הבכורה. הוא אינו מצליח לזכור למי מהן שייכות המחברות. הוא מתעקש להסביר לנו שוב ושוב שבבית היו רק שני חדרים ומטבח קטן אחד, שעל ידו נמצאים השירותים. גודלו של המבנה המלבני שאנו רואים אינו עולה על 40 מטרים רבועים. בלתי מספיק בעליל למשפחה בת 11 נפשות, גודלה הממוצע של כל משפחה במחנה הפליטים הזה. הכניסה הובילה הישר מהרחוב לחדר השינה של ההורים. הוא מתאמץ להצביע על פרטים. בקירות ניכרים עדיין עקבות הטחב שנגרמו מהגשם שתקרת האסבסט לא הצליחה לחסום. גשם ירד בתוך הבית כמעט יום יום. נקל לתאר את הקור

והלחות ששררו בזמן שבנות בעלושה הקטנות שקדו על לימודיהן, ספונות בחדר, חורכה עלובה שגודלה 10 מטרים רבועים. אנואר מתעקש שלמרות דלותו היה זה ביתו, פרי עבודתו. המקום בו תחריר הכינה לו נרגילה בכל לילה, והצחיקה אותו תוך כדי, ואפילו קירכה את פיית הנרגילה לפיו, ונתלתה עליו מאחור, מתמוגגת מטקס העישון של אביה. המקום בו איכראם התעקשה תמיד שהוריה ירשו לה לצאת לבצע שליחות כזו או אחרת כדי לקחת איתה את אחיה מחמד, להשוויץ בו בפני חברותיה. המקום בו דיינה ישבה לצד אמה ועזרה לה במטבח, למדה כיצד להכין לחם, כיצד להגיש תה לפי טעמים של האורחים, להתכונן לטקסים השונים בהם תתהדר כאשר תתחיל ללבוש רעלה בפומבי, ובינתיים ביקשה מאמה שתשאיל לה את שלה. רק לפני מספר שבועות נתנו להם האומות המאוחדות מכונת כביסה. האחיות היו מרותקות למכונה וישבו להסתכל עליה מסתובבת, שמחו כל כך במכשיר האלקטרוני היחיד שהיה בבית, מלבד הרדיו.

מה הם עשו ברגע הפיצוץ? מה הוא מצליח לזכור?

"שכבנו שעות במיטה, ערים, מהפחד ומהקור. שבע מהבנות שלי היו בחדר שלהן. שני הקטנים ישנו איתנו.

"כאשר הרגשנו שהמסגד מתפוצץ מעלינו, הצלחתי רק לאחוז באשתי ובשני הקטנים ולרוץ לרחוב. שאר הילדות נשארו קבורות מתחת למטר וחצי של אבנים. הן היו בחיים. שמענו אותן צורחות, מיד התחילו להגיע השכנים, ואחר כך גם אמבולנס. לקח להם יותר משעה וחצי להגיע אליהן. בידיים. בלי מכונות. שמענו אותן צורחות. תחריר היתה בחיים. את תחריר היה אפשר להציל אם היו מצליחים להוציא אותה מהר יותר. אין לנו מכונות או אתים או שום מכשיר שיעזור לנו להרים את האבנים. סחבו אותי משם. רציתי לעזור, אבל לא נתנו לי. אני רק זוכר את הצרחות של הבנות ושל אשתי. כולם צרחו ומישהו הרביץ לי כדי להוציא אותי מהבית."

האם הם ניסו למצוא מקלט במקום בטוח יותר?

"בלילה הראשון של ההפצצות הלכנו לבית של אשתי, עם המשפחה שלה. אבל היו שם כבר 11 איש ולא היה מקום או אוכל לכולם, לכן אחרי היום הראשון החלטנו לחזור לבית שלנו. כל המשפחות ניסו להישאר ביחד אבל לא היה מספיק מקום. אנחנו ידענו שהמחנה הזה הוא מקום מסוכן. לא נתתי לבנות לצאת מהבית מאז שהתחילו ההפצצות. הן התרגזו עלי בהתחלה, אבל אני לא רציתי שיקרה להן משהו. כל מה שיכולנו לעשות זה לשבת ולחכות. עכשיו כבר אין לנו למה לחכות. לא נותר לנו כלום. אנחנו לבר ואלוהים החליט לקחת את הבנות שלי. לא נותרה לי עוד תקווה. אני לא יודע לאן ללכת. אני לא יודע מה

לעשות. אשתי לקחה את שתי הילדות לבית של המשפחה שלה. שני הקטנים בוכים כל הזמן. אני לא יכול להגיד להם כלום. אפילו אשתי כבר לא מקשיבה לי כי לא הצלחתי להציל את הילדות שלנו.”

– כמה אתה עוסק?

– אני חולה כבר הרבה שנים. אני חלש מבחינה פסיכולוגית והבנות שלי ידעו שאי אפשר להתווכח איתי. שאני מתרגז בקלות. שיש לי הרבה בעיות ואני מקבל טיפול כבר הרבה זמן. לפני זה עבדתי במה שיכולתי למצוא, עזרתי למשפחות אחרות לבנות את הבתים שלהן. אבל כבר שמונה שנים אני לא מוצא עבודה ותלוי בעזרה שנותנים לנו ארגונים דתיים ובמנות המזון של האומות המאוחדות. בתקופה האחרונה, כבר הרבה זמן, לא הגיעה עזרה והשכנים עזרו לנו. כבר שבועות שלא הגיע חלב, סוכר, שמן וקמח והמשפחה של אשתי דאגה לנו. אני לא יכול לעבוד בגלל שבמחנה יש הרבה משפחות שנמצאות באותו מצב. לא רציתי שהמשפחה של אשתי תעזור לי אבל לא היתה לי ברירה אחרת.

– אתה חבר במפלגה פוליטית כלשהי? ישראל טוענת שהיא מתקיפה רק חברי חמאס.

– אני לא יכול לחשוב על דברים כאלה. יש לי בעיות פסיכולוגיות. הפוליטיקה לא מעניינת אותי. אף פעם לא הלכתי לבקש עזרה מחמאס או מפתח או מאף אחד. רק מהמסגד ומהמשפחה של אשתי ומהשכנים. אתה חושב שאם הייתי חבר בחמאס הייתי חי בתנאים כאלה, בבית דולף ובלי אוכל? לפני כן לא עניין אותי מה קורה עם ישראל. עכשיו אני רוצה שהפושעים יועמדו לדין. אני רק רוצה צדק. אני לא יודע להילחם, אני לא יודע להתנגד, לא יודע לירות. לא מעניינת אותי אלימות כי אני יודע שלא יוצא ממנה כלום. אבל אני יודע שיש צדק. כאשר מישוהו הורג, עוצרים אותו ומביאים אותו בפני שופט אשר דן אותו, ובסוף שמים אותו בכלא. אני יודע שזה צודק. וזה מה שלימדו אותי שיקרה אם יום אחד מישוהו יפגע בנו. זה כל מה שאני רוצה. צדק. עכשיו אין לי משפחה. אשתי ושני הילדים הקטנים יגורו עם המשפחה שלה, אני אשאר עם אח שלי וילדה אחת בבית החולים. אני רק רוצה לשוב להתאחד עם המשפחה שלי. בית שבו אוכל להתחיל מחדש.

אנואר מוביל אותנו לבית בו מעבירה אשתו את תקופת האבל בחברת שאר הנשים של המחנה. הן לא רוצות לתת לו להיכנס. המרחב הנשי מחוץ לתחום לגברים. אנואר צועק ומתווכח, הוא מקים מהומה. הוא רוצה להיכנס. באפילה מוחלטת כמעט, כשלושים נשים מקוננות, יושבות על הרצפה. במרכז, אשתו, סמירה, בזרועותיה כרה, בת 14 יום ומחמד יושב לשמאלה על שמיכה. היא

נזכרת בפרטים שהאב לא מסוגל לבטא כרגע. תחריר היתה הרוח החיה בבית. היא מספרת ללא מעצורים כיצד היתה היחידה שיכלה להוציא את המשפחה מהמצב שבו היא נמצאת. היא רצתה ללמוד רפואה. היא שכנעה את אביה שיתמוך בה בלימודים. כולם יעברו כדי שהיא תוכל להגשים את החלום שלה. היא היתה הרצינית והבוגרת מבין האחיות, הם ידעו שהיא תצליח להגשים את החלום שלה. המצב נעשה מתוח ובני הזוג מתחילים להתווכח בצעקות. סמירה מאשימה את בעלה שלא הצליח להגן עליה שאין לו מה לחפש כאן עכשיו. אחיות האם מצטרפות לוויכוח, האב יוצא מהכלים. הוא לא מסוגל להשליט את רצונו. הוא איבד את האוטונומיה שלו. אנחנו מצליחים להבין כמה מן ההאשמות החריפות הנוגעות לחולשה המנטלית של ראש המשפחה. מעליבים אותו. נראה שהאבל, הזעם, חוסר האונים והמחסור החמור קורעים את המשפחה. קרובי המשפחה של האישה התערבו בוויכוח כיוון שמעכשיו הם יהיו אלו שיטפלו בילדים ששרדו. המשפחה נהרסה לתמיד. גם ראשה של האם חבוש כפי שניתן לראות מבעד לרעלה. האב משליך את אחת המחברות אל הרצפה. בעצם הזיכרון הפשוט הזה הוא נשבר ופורץ בבכי, מלווה במחמד, אשר בשל הפציעות המרובות שניכרות בפניו, נמצא במצב של הלם מוחלט.

ושוב מציפות הצעקות והקינות את החדר. יחלוף זמן רב בטרם תצליח משפחת בעלושה להחלים, אם בכלל. אנחנו יוצאים חרישית. שאלות רבות מדי גודשות את סאת הרגשות. הן היו ילדות, ואינן חיות יותר. זמן רב יחלוף עד שהוריהם יצליחו לשוב לחיים רגילים, אם יצור אנושי יכול כלל להתאושש אי פעם מאובדן חמש מבנותיו ברגע אחד. עד כה לא הרביתי לצטט בטקסט הזה, אבל ד"ר איאד סאראג', פסיכיאטר ומנהל התוכנית הקהילתית לבריאות הנפש ברצועת עזה והדובר של הקמפיין הבינלאומי נגד המצור, הסביר ביום עיון, יומיים בלבד לפני תחילת ההפצצות, שהמשפחה הפלסטינית מתפרקת כיום בשל האלימות. 11,000 אסירים בבתי כלא ישראלים. אבות אינם יכולים לספק לילדיהם מוצרי מזון בסיסיים, או מחברות כדי ללכת לבית הספר. מובטלים יוצאים מהבית כל בוקר כדי לא לראות את ילדיהם בוכים, מרגישים שאינם מסוגלים לחנך, ללמד ערכים, לייצר תקווה לעתיד. הילדים מכירים מראשית חייהם את המוות באותה טבעיות שבה הם מכירים את המשחק. החברה הפלסטינית תחת לאיום הולך וגובר, כקהילה הנאלצת לכלכל את עצמה.

למרבה הצער, אך משפחת בעלושה אינה היחידה שאיבדה את ילדיה. 24 שעות בלבד לאחר ששמעתי מהמרפסת של בית החולים אל-עוודה את הטיל שפגע במסגד של ג'בליה, ובזמן ששוחחנו עם צוות האמבולנסים ליד הכניסה

לבית החולים כרמל אדוואן, במחנה הפליטים בית להיא ראינו כיצד הפקידה משפחת חמדן בידי הצוות הרפואי את ילדיה הגוססים. למה, בת 4, כבר היתה מתה כשהגיעה לבית החולים, היא, בת ה-12, מתה לאחר עשר דקות מתוחות וקשות של ניסיונות החייה מצד הצוות הרפואי, ואחיה אסמעיל מת כמה שעות אחר-כך, בשל פגיעות פנימיות מרובות. אמו ליוותה אותנו אל המקום אליו לא הייתה צריכה לשלוח את ילדיה מעולם: פח הזבל הניצב לפני הבית. מכתש בקוטר 20 מטר נותר במקום, עדות יחידה לטיל אשר לא הייתה לו כל מטרה הגיונית נראית לעין, אם יכולה כלל להיות מטרה הגיונית כאשר הקורבנות הם ילדים. למרות שבדיוק היום ישראל הצדיקה את ההפצצה אשר חיסלה את ניזאר ריאן, בתואנה שהוא היה אחד ממנהיגי החמאס שהובילו את הקו שתמך באסטרטגיה של פיגועי התאבדות. יחד איתו נחרב בניין שלם, ונהרגו אחת מנשותיו, ארבעה מבניו, ארבעה אחיינים שלו ועוד שישה אנשים שעברו במקרה ברחוב. לא נותר מקום לתמימות ברצועת עזה, או אולי התמימות איבדה משמעות עקב הירי המתמשך של מטוסי אף-16 על מחנות הפליטים הצפופים ביותר בעולם. בעודי רושם את המלים האחרונות בכתבה זו, מתו שלושה ילדים בחאן יונס. כאשר אתם תקראו את המילים האלה, עשרים הילדים שמתו בעשרים וארבע השעות האחרונות, כפי שדיווח לי סגן שר הבריאות בעצמו, לא יהיו האחרונים.

ג'בליה 1.1.2009

מספרדית יפעת דורון

ע'אדה אג'יל

דלאל חיכתה

ה-27 לדצמבר היה יום חורף יפה באוקספורד. היה קר, אבל השמים היו כחולים והשמש חיממה מעט. חופשת חג המולד עדיין היתה בעיצומה, ואנחנו התכוננו לבלות את היום במרכז העיר, כשביקשתי מבתי ע'אידה בת השתים-עשרה, שתדליק לרגע את אל-ג'זירה. מלים מעטות, באדום: התקפה אווירית מאסיבית של ישראל על עזה; 140 הרוגים; עשרות פצועים באורח אנוש. אין לי מושג איך הגעתי לטלפון. קולה של אמי היה כה חלש עד שכמעט אבד. חברתי הקרובה מנאל סיפרה שרבים נטשו את הבתים ויצאו לרחובות, בניסיונות להשיג מידע על קרוביהם ולהבין מה מתרחש. כולם מבולבלים. אחותי, לובנה, סיפרה על בתה יסמין בת השלוש שהסתובבה בבית ואצבעותיה תקועות באוזניה. סיפרתי לה שגם טארק עשה כך כשעוד היינו בעזה, והצבא היה פולש אליה. אבל לובנה אמרה: זה משהו אחר לגמרי.

כשהצלחתי להשיג את חברי ג'מאל בקושי יכולתי לשמוע את קולו. איפה אני תופסת אותך, שאלתי. בבית הקברות של מחנה ג'באליה. שתיקה. את מי הוא קובר? אבל איך אפשר בכלל לשאול. "אני קובר שלושה מבני משפחתי, שתי האחייניות שלי," הוא ענה לשאלה שלא נשאלה. הם היו כולם בטקס הסיום בתחנת המשטרה.

למחרת הגיעו חדשות נוספות. רבים מבני המחנה שלי נעדרו, ביניהם שניים מקרובי, סהרף ומחמוד. אבל בגלל ההפצצה אי אפשר היה להגיע לעזה כדי לחפשם בבתי החולים. אחר הצהריים קיבלתי את ההודעה: מחמוד אותר בבית החולים שיפא, ושם נמצאה גם גופתו של סהרף. רק לאחרונה החל סהרף לעבוד כשומר באוניברסיטה. באותו בוקר שבת ביקשו ממנו לחתום על מסמכים בתחנת המשטרה המרכזית. אביו, אבו וליד, בכה בלי סוף, ואי אפשר היה להרגיעו. הוא כל כך ציפה לרגע בו ישיג סהרף עבודה. משרה בעזה זה עניין רציני, ובעזה 2008 משרה משמעה חיים. "תמיד גערתי בו שימצא עבודה. הלוואי שהיו חותכים לי את הלשון. קחו את עיני, קחו את חיי, מי יחזיר לי את סהרף?"

מהא סיפרה לי על דלאל אבו עיישה, שכנתנו מתל אל הווא. הנערה נסה על נפשה יחד עם אביה ושלושת אחיה. הם ביקשו להגיע לבית החולים אל-קודס, זה שהופצץ מאוחר יותר. אולם במהלך מנוסתם נחת עליהם פגז שהרג את אביה ואחד מאחיה ופצע את האחרים. דלאל ניסתה להציל את הפצועים. היא חיפשה ומצאה בכיסו של אביה את הטלפון הנייד, והתקשרה לבית החולים. אבל האמבולנס שיצא לדרך לא הורשה לעבור. דלאל חיכתה ליד ההרוגים והפצועים, אבל פגז נוסף נחת עליהם, הרג את שני אחיה הנותרים ופצע את רגלה. היא החלה לזחול לעבר בית החולים, לאורך קירות הבתים ששימשו לה מסתור. הטלפון אבד בדרך, כך גילתה כשרצתה להתקשר שוב לבית החולים. לאחר שזחלה לאורך חצי קילומטר, נכנסה לאחת הדירות שעברה בדרכה והסתתרה בה. ארבעה ימים, בחשיכה, בקור, בלי אוכל, מדממת. היא נשאה שם, ושרדה. כשעמאד, בעל הדירה, חזר למקום, לאחר שהצבא פינה את האזור, מצא אותה שם, נחבאת בפינה, עוצרת את נשימתה מפחד החיילים הישראלים, שמא ייכנסו ויהרגו גם אותה. עמאד הסביר לה שהוא פלסטיני, שהוא מבקש לקחתה לבית החולים, אבל היא רק נענעה בראשה, לא אמרה דבר, והתעלפה.

אוקספורד, ינואר 2009

מאנגלית ענת מטר

יצחק לאור

יום אחד יעשו על זה סרט, ירחמו על מר גורלנו הישראלי, אולי יביאו איזה אוסקר

כ־22 בדצמבר 2008, חמישה ימים לפני תחילתו של טבח עזה, אישרה ועידת מרצ את הקמת רשימתה החדשה לבחירות. עמוס עוז, הרוח החיה והמרשימה בהתארגנות החדשה, נשא נאום, ובו תקף את יו"ר מפלגת העבודה, אהוד ברק: "איזה מין מנהיג שלום הוא, שבמשך שנתיים כשר ביטחון לא הוריד אפילו מאחו אחד? איזה מין מנהיג הוא, שהוא מניח לבריוני הגבעות לעשות שפטים בערבים ובחיילי צה"ל? איזה מין מנהיג הוא, שמציע את עצמו כשותף זוטר בקואליציה של נתניהו?" ("הארץ", 23.12.2008).

משהו מוזר היה בנאום היוני הזה, במוצאי יום, שכולו בסימן קמפיין גדול לקראת ה"מבצע". כל אותו יום דיברו ברדיו ובטלוויזיה על מלחמה, וגם דווח שאולמרט ולבני החליטו "לשים קץ לשלטון החמאס". האוויר היה רווי רוחות מלחמה,¹ אבל ברק הסתייג, אמרו. משום כך, ההתקפה של עמוס עוז על ברק, בגלל ההתנחלויות, נשמעה כמעט טריוויאלית.

ואכן, ברק לא נשאר חייב. דוברו אמר: "דברי עוז הזויים ומעידים על חוסר הרלוונטיות של מרצ למתרחש בישראל. לו היה נותר בעוז ובחבריו שמץ של יושר אינטלקטואלי, הם היו מתייצבים לצד ברק דווקא היום, כאשר הוא נאלץ לחסום בגופו את התלהמות קיצוני קדימה והימין" (שם). האם לברק ולמקורביו פּיּוּן עקיבא אלדר, כאשר כתב באותו יום, לפני התכנסות הוועידה של מרצ: "יש פוליטיקאים, בעיקר בשמאל, שקוראים להרגיע את הרוחות ולחדש את הסכם התהדיאה" ("הארץ", 22.12.2008)? לא ברור למי כיוון אלדר, אבל באמת, כך נאמר בתגובת דוברו, שר הביטחון קרא לרוחות המלחמה של לבני, רמון

1 מכותרות "הארץ" של אותו יום: "ראש השב"כ: חמאס יכול לפגוע בבאר שבע"; "פוליטיקאים דורשים מברק לצאת מיד לפעולה בעזה"; "טילים מן הרשות הפלשתינית נורים לעבר שדרות"; "ברק בממשלה: עם כזו דברת, אי אפשר היה לעשות את אנטבה"; "ראש העיר באר שבע: בקרוב נחובר ליצבע אדום"; "מאמר המערכת של 'הארץ': 'למרות הכל, איפוק'; בקריקטורה של עמוס בירדמן, הרמטכ"ל, אשכנזי, לצדו של שר הביטחון, ברק, המניף באוויר 'חמסה' (למיגון).

ואולמרט "התלהמות קיצוני הימין וקדימה", וציפה ממרצ ומעמוס עוז להתייצב לצידו. מצד שני, כיצד היו יכולים אלה לתת גיבוי לאהוד ברק, שעתיד להצטרף, בתוך חמישה ימים, לאותה "התלהמות קיצוני הימין וקדימה"?

לתוך הריק הזה התמוטט השמאל הציוני בבחירות. האם שוב תיעתע ברק בשמאל הזה, כמו שתיעתע בהם, ובעיקר בעמוס עוז, בין יולי לאוקטובר 2000? האם החליט פתאם שהמלחמה טובה לו, כרגע? איש עדיין לא תבע הסברים על הזיגזג של ברק. נראה כאילו הכל מקבלים את המעבר מהתנגדות למלחמה לתמיכה בה כמובן-מאליו, כחלק מהאמת של החיים הפוליטיים, כאילו מדובר בשינוי הצבע של קמפיין פרסומי, ולא בטבח המוני. לקראת הבחירות, התקבל גם הזיגזג של מרצ – להיות בעד מלחמה, כי יש מלחמה, ואחר כך להתנגד לה, כי כבר נגמרה האורגיה – כמעט כמובן-מאליו. בתקשורת היו אפילו מי שהחמיאו לה על כך. עד כדי כך משולב ההיגיון של התקשורת הישראלית בהיגיון של השמאל הציוני. רק מצביעי מרצ, שנטשו אותה ימינה או שמאלה, לא חשבו כך.

כיוון שהמלחמה הזאת הובילה ליותר מאלף קברים של חסרי מגן, לפעמים חסרי שם, לאלפי פצועים ונכים, לרבבות חסרי בית, וגם כיוון שהמלחמה הובילה למזעור של השמאל הציוני, אשר תמך בה וחשב כי יוכל לסגת מהתמיכה, כאילו מדובר רק בטקטיקה בלבד, צריכה להישאל השאלה מדוע לא הזהיר עמוס עוז את חברי מפלגת העבודה מפני המלחמה, שמנהיגם עלול לצאת אליה? מדוע לא הזהיר את אנשי מרצ מפני המלחמה? מדוע לא ניצל את הכריזמה שלו, את ההערצה אליו בקרב השמאל הציוני, כדי להזהיר מפני מלחמה לפני שפרצה, לפני שהזוועות התרחשו?

תשובה אחת קשורה לכישלון ההיסטורי של השמאל הציוני להפריד את עצמו מהמדינה ומכוחות הביטחון שלה, ולהתייצב כאופוזיציה למהלכים שלא היו מתרחשים, אלמלא יזמו אותם כוחות הביטחון (ובפירוש לא "קיצוני הימין וקדימה"). האם יש קשר הכרחי בין שמאל ציוני להיגררות אחר מעשי השלטון, כולל מעשי הזוועה שלו? ב-1944, מלחמת העולם עדיין לא הסתיימה, כתבה חנה ארנדט כי ההבדל בין השמאל לימין בתוך הציונות איבר את משמעותו. כך כתבה אז ארנדט:

האופוזיציה משורות הציונים עצמם לא צברה מעולם כוח מספרי די הצורך לאזן את הקו המדיני הרשמי; יתרה מזו, כל אופוזיציה כזאת נגלתה תמיד כהססנית בפעולה, כלא-שקטה וחלשה בוויכוח, כאילו היא חסרת ביטחון הן במחשבה הן במצפון. קבוצות שמאל כמו השומר הצעיר (...) מביעות את דעתן בהימנעות בלבד, כשעל הפרק שאלות חיוניות למדיניות החוץ של פלשתינה. במלים אחרות,

למרות היושרה האישית של מרבית חבריהן שאינה מוטלת בספק, לעתים הן יוצרות רושם מוכר מדי מקבוצות שמאל בארצות אחרות, המסתירות תחת מחאות רשמיות את רווחתן החשאית מן העובדה שמפלגות הרוב עושות את העבודה המלוכלכת בשבילן ("הציונות – בחינה מחדש", **מַטְעַם 16**, עמ' 81).

האימפוטנציה הזאת של השמאל הציוני, עוד בימים שהשימוש בכוח צבאי נגד הפלסטינים היה מוגבל – חשובה. מדובר בשיח שאומץ עם השנים בכל שדרות הציבור. את הרטוריקה של השיח הזה מציגות ישראל הרשמית והחברה הפוליטית, ברובה, כולל אמצעי התקשורת והאקדמיה. הרטוריקה אומרת: מלחמותיה של ישראל הן מלחמות שאין ברירה אלא לצאת אליהן, ובלעדיהן היינו נכחדים (אלמלא היו כך פני הדברים, לא היה הצבא יוצא אליהן). לרגע היסטורי אחד הוצגה מלחמת לבנון (1982) בידי אותו מחנה כ"מלחמת ברירה" ראויה לגנאי, אבל זו מתגלה במבט לאחור כניסיון יחיד של השמאל הציוני לקרוא תיגר על מכונת המלחמה (אחרי השתהות בת שלושה שבועות). מאז, כל המלחמות ו"המבצעים", אפילו ההרפתקניים ביותר, כמו מלחמת לבנון השנייה, מוצגים כמלחמות צודקות, משום ש"לישראל לא היתה ברירה אלא להגיב".² את העמדה הזאת, כאמור, אימץ השלטון כרטוריקה, שאין לה דבר עם מטרות המלחמה הממשיות. אלו רק מיוצגות בעזרת שיח של צדק, של סבל (התושבים בדרום), של גורל הבנים החטופים, והן מסורות בידיהם של הפרקליטים מבית (בעיקר בטלוויזיה ובעיתונים) ומחוץ (שגרירויות ישראל וראינות עם סופרים בולטים בעיתונים זרים). כאן, תמיד, ממלא מה שאנחנו קוראים לו השיח של השמאל הציוני תפקיד מכריע. כולם עושים שימוש בדיוק באותם משפטי מפתח שהיטיב לכתוב עמוס עוז – כן, הוא – בעמוד הראשון של "ידיעות אחרונות", ביום ששי, יום לפני פרוץ המלחמה, במאמר שנועד לכאורה לפקפק בערך של המלחמה ולמעשה להעניק צ'ק פתוח מצד הקהל ה"יוני" למתכנני הטבח:

ההפגזה השיטתית על אזרחים ביישובי ישראל היא פשע מלחמה ופשע נגד האנושות. מדינת ישראל חייבת להגן על אזרחיה. ברור לכל שאין לממשלת ישראל רצון להיכנס לעזה, הממשלה הייתה מעדיפה להמשיך בהפסקת האש שחמאס הפר אותה ולבסוף ביטל אותה. אבל סבלם של האזרחים בעוטף עזה אינו יכול להימשך ("ידיעות אחרונות", 26.12.2008).

2 מכאן גם השאלה הנואשת של הנתינים הישראלים בעת המלחמה, למשמע הזוועות: "אבל מה אתה מציע?" כאילו מחוץ לשיח הזה אין שיח אחר. אבל זו בריוק מטרות של השיח: להציג את עצמו כקו הקץ.

חודש וחצי לאחר מכן, זימן לעצמו עוז, בראיון לכבוד ספר חדש, שאלה שהיתה לו תשובה מוכנה עליה. כך אמר למאיה בקר: "תשאלני אותי על המלחמה בעזה. אני אניד לך דברים שנויים במחלוקת". בקר השיבה: "חשבתי שבלי פוליטיקה", ועוז אמר: "אני בכל זאת אניד כמה דברים: כמות הסבל והמוות שחמאס המיט על יישובי הדרום במשך שנים לא עומדת בשום פרופורציה לכמות הסבל וההרס והמוות שאנחנו גרמנו לעזה ב-23 יום". (ידיעות אחרונות, 13.2.2009). הוא לא נח בעניין הזה. גם ב"פגוש את העיתונות" בערוץ הראשון, ב-7.3.2009, וגם למחרת ב"הארץ", הוא המשיך לגנות את אי המידתיות של המלחמה. דומה כי עוז עסוק כרגע בשיקום מצבו בקהילה האירופית. המלחמה נגמרה. שוב הוא נגדה, כי נגמרה. במלחמה הבאה מן הסתם יהיה בעד עד שתיגמר. כך היה גם במלחמות הקודמות.

מכל מקום, עוז אינו מייצר את מצב הרוח של האליטה והמעמד הבינוני. הוא עבד שלהם. כל מעמדו תלוי ביכולתו להדהד אותם. כל מעמדו הציבורי והספרותי, בארץ, וגם בעולם, תלוי בקשר הזה לאתוס של השמאל הציוני, אבל השמאל הציוני הוא רק שלד מהלך של ישראל. האם יש אפשרות בכלל לתאר את המציאות של מרחצי דמים נשנים וחוזרים בלי אותו יחס של היגררות, היסוס, הורגים ובוכים, מצנזרים ובוכים. האם אפשר לתאר יחסים בחו"ל, מבנה של שיח אקדמי בפנייתו אל הציבור והחוצה? האם אפשר לדמות מוסדות תרבות ונתיניהם במסעות לחו"ל, מגביות למוסדות חינוך וכו', בלי לנסח אותו "נרטיב"? השיח הזה כבר איננו נחלת השמאל הציוני. הוא השתלב היטב במוסד של מדינת ישראל, שאין לו בעצם קיום בלי הייצוג הזה. נשיא המדינה, שמעון פרס, הוא הגילום העילג של האתוס הזה. נאוומו בדאבוס היה אולי בדיחה,³ אבל מרכז פרס לשלום, המגלגל מאות מיליוני דולרים בשם השלום שהאיש העילג הזה מייצג, הוא הסימפטום העיקרי: ישראל אינה יכולה בלי השיח הזה שאותו סקרנו כאן, ביחד עם האגרסיה הרצחנית.

זהו מבנה פוליטי שיש לו היסטוריה ויש לו נמענים והוא הולך ותופח ומכסה את הכל. כולם מיוסרים מהמלחמה. כולם רוצים שלום. כולם, אין להם ברירה וכו' וכו'. אט אט מגלים הישראלים, כי כל המוצרים התרבותיים הנמכרים לחו"ל – "ואלס עם באשיר" הוא דוגמה אחת, אבל יש דוגמאות רבות, בעיקר באופן ההצגה של כל הסופרים הישראלים בחו"ל וכל כמאי הקולנוע – תואמים את הדו משמעות הזאת. כל עורך חדשות בערוצי הטלוויזיה שותף בדיוק לסוג

3 <http://www.youtube.com/watch?v=jZUKz5AmO78>

הזה של ההיגררות, או מוטב של השיח הזה. לכן אני מבקש להרחיב אך מעט את העדשה ולדון במה שקרוי "דעת קהל", בעיקר בצד ה"קובע" שלו, כלומר זה הנגרר וגורר עימו.

דעת קהל

לפני שהצבא יוצא למלחמה, יש התנגדות ציבורית, לפעמים עד כדי 20 אחוזים מהיהודים, גרעין של אופוזיציה ממשית במדינה שבה נקבע סדר היום בידי הצבא. בסיפור מותה של מרצ, כביטוי המובהק האחרון של השמאל הציוני, יש חשיבות לתיאור הפער בין 20 האחוזים המתנגדים למלחמה לפני המלחמה, לבין היעלם, תוך כדי מלחמה. מרצ אינה מסוגלת להתנגד למהלכים צבאיים. היא שבויה בעברה של תנועת העבודה הציונית, עם הדגשת הזהות בין הצבא ל"אנשים משלנו". היא אינה מסוגלת לייצר אמירה שתעניק לציבור שלה לשון נבדלת, נימוקים, נרטיב, כוח אינטלקטואלי להתמודד עם הסביבה – קול, קול נפרד מקול הצבא (טלוויזיה, רדיו, עיתונים) לעת מלחמה. אבל זה התפקיד של מפלגת אופוזיציה. 'קול' הוא מה שתנועה פוליטית מעניקה לאוהדיה ותומכיה. כל שלטון, טוטליטרי או דמוקרטי, נוהג כך. זה פירושה של יצירת דעת קהל. השלטון מעניק – באמצעות קלגסיו, עורכי חרשות בטלוויזיה, שדרניה, פרשניה – קוהרנטיות לפירורי תודעות, שיהפכו בעוד רגע ל'דעת קהל'. כאן, בחדרי העריכה של המלחמה הטלוויזיונית, התגבשו לכדי תפקידי מפתח ב"עופרת יצוקה", בפעם הראשונה, תועמלני הדור החדש, שעסקו רק באמת, ראינו ילדים ואנשים מפוחדים מערי הדרום, וחתכו בשם האמת, על פי הוראות מלמעלה, והוציאו, ומחקו, כל צילום שהראה את זוועות עזה: הכל כדי לייצר עמדה קוהרנטית, בשביל שהצופים יהפכו ל"דעת קהל", זו ההופכת כל אדם למסביר מטעם המדינה, והמסביר הזה, גם אם אינו צריך להסביר את העמדה לאף אחד, אפילו לא לַבְּנֵי, ממונה לפחות על עצמו, מטעם המדינה, כך שלא יזפזף ל"אל-ג'זירה" או ל"סי-אן-אן", כדי לראות מה קורה בעזה. הסירוב לדעת איננו פסיכולוגי. קודם כל מופיע הציווי מטעם המדינה – זה האומר "תמוך במלחמה!" – והוא מיתרגם ל"אִמְץ לעצמך את הצידוקים שלנו!", ומיתרגם ל"הסבל של תושבי הדרום הוא בלתי נסבל", ומיתרגם ל"לא בוכים עכשיו על המתים", ומיתרגם ל"לא קורה שום דבר נורא בעזה".

תמונות הזוועה שמילאו תפקיד חשוב כל-כך ביחס של העולם למרחץ הדמים הזה לא הגיעו אל הציבור הישראלי, למרות הערוצים הזרים. לא צריך צנזורה

בשביל זה. צריך רק לגייס את האזרח לתמיכה חד משמעית. דמוקרטיה משמעה הליכה למלחמה כדי לענות על ציפיות של דעת הקהל. אבל דעת הקהל נוצרת, גם בדמוקרטיה, בעזרת ההזדהות של האזרח מלמטה עם המסמן הגדול מלמעלה: הצבא יוצא למלחמה, ואיפה אתה, אזרח יקר? מה אתה עושה כדי לעזור? וככל שהזוועה גדולה יותר, יש להפוך אותך, אזרח יקר, לא רק לאכזר, ונחוש, וקשוח, אלא למגויס רחמן: אתה יודע כמה נורא מצבם של תושבי הדרום? הרטוריקות הללו נטועות עמוק במסורת של השמאל הציוני.

ההגנה על יישובי הדרום

המתיחות שבאה לפני המלחמה, עם סיום התהדיאה, הוצגה בישראל כנטולת כל הקשר, לבד מן "הסבל של יישובי הדרום". בתכניות המלחמה של צה"ל היו הקסאמים נכס חשוב. צריך היה להבטיח ירי מאסיבי על יישובי הדרום כדי להשיג את הצ'ק הפתוח למלחמה.

נניח לטענות הפלסטיניות על הפרה חוזרת של הסכם הרגיעה מצד ישראל, כאשר המעברים נשארו סגורים, בניגוד להתחייבות ישראל. נניח לעובדה שבבניית הצידוקים למלחמה לא נזכרו כלל המעברים הסגורים, ההרעבה השיטתית, מניעת החשמל, והמנהרות בין רפיח המצרית לרפיח הפלסטינית שהוצגו שוב ושוב כמזימה נגדנו (העם שגדל על מנהרות גטו ורשה כחלק ממיתוס הגבורה, הצליח לאמץ בלי עפעוף את הניסיון לפרוץ את המצור על עזה דרך המנהרות של רפיח כהידוק מצור על ישראל).

מצבם של תושבי הפריפריות לא מעניין את הישראלים. מעטים היו תורמים כסף כדי לשפר את מצב העיירות המרוחקות ההן. לאשדוד הגדולה אין בית חולים, והעיר ניהלה במשך חודשים מאבק יקר על זכותה לבית חולים. מי זוכר את המאבק? מה יצא ממנו? מי הזדהה עם דרישתה של אשדוד? אבל אשדוד תחת איום פלסטיני עברה סובלימציה, שגב, התרגשות של ממש באחדות הלאומית, הנשקפת ממצחיהם המודאגים של השדרנים ומראיונות דרמטיים ממקום ה"נפילה". פתאם אשדוד היא של כולנו, מייצרים לנו את אשדוד כזאת. אשדוד היא סיבה למלחמה. להרג המוני.

האם הפכה אי פעם הדרישה להגיע להסכם כדי שתושבי הספר ייהנו משקט לדרישה של ממש בפוליטיקה הישראלית? לא. הסכם הרגיעה מיוני 2008 נחתם אמנם מהסיבה הזאת בדיוק, אבל הצבא והמדינאים, וכמובן האופוזיציה הימנית, מעולם לא הפסיקו לראות בהסכם הזה "השפלה", "תנאים גרועים", "הפרה" וכו'.

וכך, ב-5 בנובמבר 2008, ששה שבועות לפני תום הסכם הרגיעה, חדר כוח גדול של צה"ל לרצועה, הרג אנשי חמאס, וחיסל, על פי הגרסה הרשמית, מנהרה שנועדה לחטיפת חייל. העיתונים והטלוויזיה מיהרו לקבל את עמדת הצבא. אם הלכו לחטוף, מותר היה להפר את הסכם הרגיעה, ומותר היום להניח כי חיכו שהחמאס יגיב בכוח וכך אפשר יהיה לצאת ל"מבצע". ליתר ביטחון, למען יהיו הקסאמים ודאיים בזיכרון, חיסל צה"ל מנהיג בג'האד האסלאמי בגדה. התגובה אכן הגיעה. ישראל החליטה ש"אי אפשר להבליג עוד".

כוח ההרתעה

לצד הנימוק על הסבל של יישובי הדרום, כלומר לצד נימוק ההצלה, עלה גם הנימוק של "כוח ההרתעה". בניגוד לנימוקי ההצלה, כלומר הצדק, שהם מעין "אמת" מבודדת מכל הקשר, יש לנימוק של "כוח ההרתעה" קירבה גדולה יותר ל"הוגי הביטחון הלאומי". באותו יום ששי שלפני תחילת הטבח, בעמוד הראשון של "ידיעות אחרונות", מצד ימין, הופיע מאמר של נחום ברנע (על נימוקי הצדק הופקד עמוס עוז, כאמור, באותו עמוד, מצד שמאל):

לא רק ביטחונם של תושבי הדרום מונח על השולחן: גם יכולת ההרתעה הישראלית. אולמרט וברק ואשכנזי משקיפים זה שנתיים על ההתפתחויות בעזה כאילו היו מהאום. אם נבליג, אולי המצרים יסדרו לנו שקט. אולי עמוס גלעד יביא איזו הבטחה סודית. עד כדי כך הם חוששים מכישלון. ומה יגיד מובארק ומה יגיד עבדאללה ומה יגיד אובמה. וכינתיים טווח הטילים גדל, ומה שנראה כמשימה פשוטה יחסית, זולה במחיר, הולך ומסתבך... ("ידיעות אחרונות", 27.12.2008)⁴

מהו 'כוח הרתעה'? כוח ההרתעה הוא החלטה ש'אנחנו מרתיעים אותם'. מי מחליט? אלה ש'כוח ההרתעה' ומדידתו מסורים בלאו הכי בידיהם, בעלי הכוח. מתי אין 'לנו' כוח הרתעה? כאשר בעלי כוח ההרתעה מחליטים שזכותם לצאת למלחמה, כדי להשיב לעצמם את 'כוח ההרתעה' שהוגדר מתחילה על ידם.

4 אין כמו השדרנים בעלי ה"גוון האישי", ה"סובייקטיבי" (אריה גולן ברדיו, ירון לונדון בטלוויזיה, למשל) כדי להצביע דווקא באמצעות "קולם הפרטי" על העובדה שהתקשורת היא ארגון ושיח התלויים לגמרי בהגדרתה הראשונית של המדינה את האירועים. סדר היום שלה בכל מה שקשור למלחמה, להרג, או להימנעות ממלחמה, אינו חורג אף פעם מהגבולות שהמדינה עצמה מציבה: ויכוח בתחומי הצבא והממשלה הופך לוויכוח בתקשורת, ולהיפך גם: הסכמה גמורה בתחומי הזרועות של השלטון משתקפת מיד בהעדר כל דיון של ממש בתקשורת. הרייטינג משתלב במבנה הזה ואינו סותר אותו.

אם יש שקט, ואנחנו עושים כרצוננו, יש כוח הרתעה. אם השקט מופר, למרות כוחנו הרב, משמע 'כוח ההרתעה' נעלם. כוח ההרתעה אינו בא למנוע מלחמה נוספת, כיוון שאין מלחמות באופק; הוא נועד לשמר את העליונות הגמורה של הכוח הישראלי אל מול כל תביעה: מחאה אלימה בשטחים הכבושים, פתיחת המעברים, תגובה על חיסולים, שחרור אסירים, סיכון של טיסות סיוור בשמי מדינה שכנה. אם יהיו לחזבאללה טילי נ"מ יופר כוח ההרתעה.

איך נעלם הצורך לשקר

כל עוד דנה הממשלה במלחמה – הזירה היא פוליטית, והכל מתייחסים אליה כך. לכן, בבית הספר, למשל, אסור לדבר עם הילדים על הוויכוח, "כי זו פוליטיקה", אבל בטלוויזיה, לפני המלחמה, מתווכחים מומחים ובעלי דעות. ולרגע נדמה שאפילו לקצינים בכירים בדימוס יש "דעות משלהם".

מרגע שהצבא יוצא למלחמה – לאחר שרק לכאורה לא השתתף בקבלת ההחלטה ובהבנייתה בדעת הקהל – יוצאת המלחמה מהתחום ה"פוליטי". בבתי הספר מדברים עם הילדים על מטרותיה, כי המלחמה כבר לא "פוליטית". הוויכוחים נעלמים מן הטלוויזיה, ובמקומם מופיעים בטלוויזיה ה"הוגים הנוגים", מארי שביט דרך גדי טאוב, מפניה עוז-זלצברגר עד נסים קלדרון. אף אחד מהדוברים המגוננים על המלחמה אינו משקר כאשר הוא אומר שהחיים בשדרות הם בלתי נסבלים.

ואולם, משום שקנה המידה לאמת מצוי בידי הצבא ("כוח ההרתעה נפגע" או "משוקם"), האמת היא של הצבא, ואין לנו קני מידה אחרים לבחינתה, זולת ה"הצלחה", או ה"ניצחון". האם הטבח בעזה הצליח? האם מלחמת לבנון השנייה היתה כישלון? השאלות הללו הן כמובן חסרות תשובה של ממש. כל התשובות יתפוגגו בפעם הבאה שהאירועים "יוכיחו" כי "אין כוח הרתעה", ושוב תימסר בידי הצבא ההחלטה על האמת, ושוב יקבל הצבא רשות לצאת למלחמה.

הפער בין המלחמה ובין ייצוגה התעמולתי, פנימה והחוצה, לא מוליד סתירות, משום שאיש אינו מדבר על הסתירות. כל הצדקה, ובלבד שהיא צועדת עם המלחמה, זוכה למעמד של אמת. כל האמיתות הללו, כל כמה שהן מבולגנות וכל אחת מהן תובעת גם רפרטואר של 'חדשות' כגיבוי להצדקות (סבל יישובי הדרום, הקשר הג'יהאדיסטי של החמאס, הקשר האיראני של החמאס, שתי אמיתות מדירות זו את זו), כל כמה שהן יכולות להיתפש כשקרים או כאמיתות בעירבון מוגבל, כל האמיתות הללו אינן נולדות מתוך ויכוח, ולכן גם אין כאן שאלה

על אמת מול שקר. כל הטיעונים בעד התגובה הישראלית, אף שהם סותרים זה את זה: ההגנה על תושבי הדרום, הצורך להגיב, הצורך להפוך את חמאס לנושא באחריות, או ההכרה בחמאס, כל הטיעונים הסותרים הללו אינם נוגעים לעצם העניין. משום שהעניין הוא מלחמה שייצוגה המשפטית, או המצדיק – תפל. המבנה של החדשות סובב סביב ו' החיבור: זה וזה וזה וזה ובלבד שלא תישאלנה השאלות הנוקבות על המלחמה – מדוע לא יכלו להגיע להסדר ולפתוח את המעברים ולשחרר את גלעד שליט ולהשלים עם העובדה שהמוני הפלסטינים בחרו בחמאס. איש אינו תוהה על סתירות כלשהן בין כל התמיכות במלחמה. נוצרת אמת אחת שאין לה חלופה. הכל היה ערוך ומוכן לנקודה שבה ההסכם, אשר כפה על ישראל סוג של הדדיות, יתבטל ובמקומו יבוא מודל חדש של יחסים, כזה של הרס "מבחוץ".

ובכל זאת, על מה היתה המלחמה

על מה היתה המלחמה? על שקט ליישובי הדרום? על חיסול החמאס? על חיסול המנהרות? על שיקום כוח ההרתעה? ואולי נוסו גם אמצעי לוחמה חדשים? עכשיו, בבת אחת, עם שוך האש, לא דובר על הסיבות למבצע. גם אין דיווחים על המצב ה"הומניטרי" שם. אלמלא הילרי קלינטון, לא היינו יודעים שישראל מונעת העברה של פסטה לרצועה הרעבה.

עכשיו איש לא יתבע מ"ההוגים הנוגים" דין וחשבון על מה שאמרו בזמן המלחמה, או על פשעיה. נסו בעצמכם! לפעמים יתפייט מי מהם וייאנח "כמה קל לאלה שיש להם תשובות פשוטות". ובשיחה פרטית אפילו תיצבע הצדקנות ב"גוון אישי": "אני ממש מקנאת באלה שיש להם תשובות כל-כך פשוטות". (חישבו על השיחות הללו במסדרונות האוניברסיטה, המדגרה של הצדקנות). הנה המקום שבו נולדת ה"מורכבות", כערך פוליטי, שאולה כולה מהתחום הפסיכולוגי או האסתטי. אבל 'מורכבות' במילון הזה היא היכולת להביט בזוועות ולהגיד: ילד ערבי מת הוא עניין מורכב, שלא כמו ילד יהודי מת.

מעבר לניסיון להכניע את ממשלת החמאס לטובת אבו מאזן, ממשלה שיש לה תמיכה עממית – שהפגנת התמיכה הענקית בה, עשרה ימים לפני תחילת המלחמה, הובילה מן הסתם לאכזריות המלחמה ולניסוח הכרוז השחצני והגס שאנחנו מפרסמים כאן, מעבר לאזהרה הצפויה מפני הכרה בחמאס כפרטנר, המלחמה היא חלק מההיגיון של הגיטואיזציה, ולכן היא תתמיד. מטרתה להכניס אותם למובלעות קטנות, ניתנות לחדירה יומיומית, תחת פיקוח הדוק, עם הרבה

הורים אומללים המוכנים לעבוד בשביל השב"כ (מה היה תפקידו של השב"כ במלחמה הזאת? משהו שואל? כמה סוכנים רכש באמצעות הגירוש, ההצלפות, הצריבה בתודעה?). מטרת המלחמה היא לרתק אותם למובלעות הקטנות, ביחד עם איסור על כניסתם לישראל, למקומות שרק בהם אפשר להתפרנס. גם המבצע בעזה, הענישה, ההרג, הפיכת החיים לבלתי נסבלים, ההצלפות ו"הצריבה בתודעה", כל אלה הם חלק משגרה, המוכרחה להוליד תגובות פלסטיניות, ושוב מחזור של דם, ובלבד שלא תקום מדינה פלסטינית לצד ישראל, כלומר מדינה של ממש, אלא שטחים תחת שיטור כבד של המתפרנסים היחידים בשטחים ההם – משטרות ושירותי ביטחון פלסטינים במימון מערבי.⁵ שום דבר לא היה חדש, לבד מהיקף הזוועה וגודל האכזריות. הנה כך כתבה אלינה קורן ב־2005:

במשך 2004, עוד לפני פינוי רצועת עזה ("התנתקות"), פלש צה"ל לרצועה, תפס אזורים נרחבים, הרס מבנים וכבישים, ויישר שטחים באזור בית חנון (צפון הרצועה), בחלקים מחאן יונס ולאורך ציר פילדלפי ברפיח. כלום כבר נשכחו העובדות? ראוי לזכור, משום שזו התבנית: חיילי צה"ל נכנסו לשכונת זייתון בדרום העיר עזה, יזמו עימותים עם פעילים חמושים והרגו חמישה מהם באמצעות צלפים. אז הבטיחה פעולת צה"ל את המשך הירי על שדרות. תמונות הדם ו"הזעם הציבורי" נחוצים היו כדי לאפשר לצה"ל להשלים את מהלכיו הצבאיים ולגייס תמיכה ציבורית ומשפטית בהרס של עוד מאות בתים ברפיח באזור פילדלפי. גם לאחר פינוי כוחותיו, מתנהלת הלחימה ברצועה בהתאם לתוכניות צה"ל: התנקשויות אוויריות, ירי קסאם, פגיעה בחוליות קסאם, אכיפת "אזורי חיץ" בצפון הרצועה, וירי בכל מי שמתקרב לגדרות. בחצי השנה שחלפה מאז ה"התנתקות" מהרצועה באוגוסט 2005 – מתחילת ספטמבר 2005 ועד תחילת מארס 2006 – נהרגו מידי כוחות צה"ל ברצועת עזה 64 פלסטינים, מהם 15 קטינים. ירי טילי קסאם, בתגובה לפעולות ההתנקשות, מאפשר לצה"ל להמשיך את הלחימה, להרחיבה ואף לנקוט באמצעי ענישה קולקטיביים, הפוגעים בכלל האוכלוסיה. פעולות צה"ל מתוארות תמיד כתגובה אדי-הוק והן מוצדקות בנימוקים ביטחוניים ("על הגטואיזציה של הפלסטינים", **מַטְעַם 6**, עמ' 83).

כל זה היה, וקרה שוב, ולא הוליד שיח ביקורתי. אחת היא אם הפלסטינים הנצורים בגטו של עזה יירו טילים, או יצעדו בצעדת מחאה לכיוון הגדר, אם ימותו גאים ברעב, או ימליכו עליהם מחדש את הפתח. ריבונותם תהיה מוגבלת, תמיד, לטובת ריבונותנו שלנו, עם האדונים. שליטתם במזון ובאנרגיה

5 עד כמה שטני היה תכנון המלחמה הזאת אפשר לראות מהדיוק בהפצצה של טקס הסיום של קורס השוטרים, אותם מאושרים שזכו להתפרנס.

תהיה מוגבלת, תמיד, המטבע שלהם יהיה ישראלי, תלותם לא תהיה רק תלות כלכלית, אלא שיעבוד תחת אש, כלומר כוח הרתעה: נהרוג משפחות שלמות, ילדיכם יישרפו בזרחן, עורכי החדשות שלנו ידווחו על סבל בעוטף עזה, אם לא תתנהגו כמו שצריך. שום דבר מהדברים שהתרחשו בתחילת 2009 לא היה שונה במהותו, לבד מעוצמת הזוועה.

המלחמה בפלסטינים היא מלחמה של מעצמה צבאית נגד אוכלוסיה קטנה, דלה, מורעבת ומשוללת אמצעי לחימה של ממש. המלחמה, שאינה אלא שיטור בקנה מידה שההיסטוריה אינה מכירה, שמירה על הסדר באמצעות מטוסי אף-16, טנקים והיטק מתוחכם מאוד, הולידה מציאות שבה ניקרא שוב ושוב לתמוך ב"ערובה לחיינו", כלומר בצה"ל, ולתת בו, באמצעים השונים שעומדים לרשותנו, כנתינים של טוטאליטריות אידיאולוגיות, אמוץ מלא.

את מסתה מ-2005 סיימה קורן כך:

עד מתי? מבחינת הצבא אין לשאלה הזאת כל משמעות, משום שמבחינת הצבא המטרה הסופית איננה מוגדרת אלא במונחים של המלחמה הבאה. מבחינתנו עומד על הפרק אסון גדול: לא רק שפיכות דמים הדדית והרבה מאוד אבידות, שהצבא מביא בחשבון, כאשר הוא מתכנן את מהלכיו, אלא משהו נורא יותר, העומד להתרחש ונהנה בינתיים מהכחשה ומשתיקה. מה שם הזוועה מעבר למושג הזה? אין מדברים עליה, אבל מניחים לה להתרחש. (שם, עמ' 84)

צריך לומר במפורש: מטרתה של ישראל היא להשמיד את החברה הפלסטינית ולהחזיר את העם הפלסטיני לתקופה הפרה-מודרנית שלו: לחמולות, לכפרים ולמובלעות מנותקות זו מזו. השלב הסופי של הציונות מגיע לשיאו בהחרבה השיטתית הזאת, בין "חומת מגן" ל"עופרת יצוקה". בגלל טיב היחסים בין ישראל לשטחים הכבושים, בגלל טיבו של השיטור הישראלי, הנעשה באמצעות מפציצים מתוחכמים, שריון, ארטילריה ויחידות רצח מצוידות בנשק מתוחכם וכלבים, יהיו לנו עוד מרחצי דמים, בלויית רטוריקה של "מלחמה נגד הטרור", חיינו יעברו עלינו בשנים הבאות – כמו שעברו עלינו בעשורים האחרונים – בין התקפה אדירת ממדים על הפלסטינים ובין פיגועים, ושוב התקפה, וחוזר חלילה. האליבי ("לא ידענו שהדברים יהיו עד כדי כך") הוא חסר שחר.

אופוזיציה

ב"דין וחשבון" (1993) המטירו חיל האויר, השריון והתותחנים אש תופת על דרום לבנון, אש שהרגה 118 אזרחים, הותירה מאות רבות של נכים וגירשה

מבתייהם ההרוסים כ־300 אלף בני אדם. במבצע "ענבי זעם" (1996) גדל מספר ההרוגים מקרב האזרחים של דרום לבנון והוא גדל עוד יותר באינתיפדה השנייה ובמלחמת לבנון השנייה, ואחר כך במבצע "עופרת יצוקה". בכל השנים הללו לא נוצר בישראל שיח אנטי-מלחמתי חדש, למרות שהמלחמה הפכה להיות מרחץ דמים קולוניאלי נגד אוכלוסייה ילידית. השמאל הציוני לא יצא באף אחד מהמבצעים הללו נגד הפעולה, הוא פשוט היה חלק מהמצעד אל המלחמה. כך הוא נעלם.

שמאל בישראל צריך להיות קודם כל שמאל אנטי-מלחמתי, לטפח סולידריות עם הפלסטינים, וככזה גם לשוב אל הימים שבהם הפגין ברחובות ישראל בעד שלום, לא רק ליד הגדרות, ולא רק נגד מלחמה, כאשר זו פורצת – בתוך ישראל, בעד שלום, בפיקניקים המוניים, שבהם יכלו יחד ילדים יהודים וערבים. מישהו צריך לחסן דור חדש מפני הזיהום הגזעני של מערכת החינוך. אם פעילי חד"ש השכילו ללכת לבתים של יהודים ושל ערבים, בזוגות, יהודים וערבים, כדי לדבר על חיים אחרים, אין סיבה לצמצם את המאמצים הללו לימי בחירות או לימי מלחמה. יש אלפים רבים של ישראלים המסוגלים לא להשתעבד לשטיפת המוח הטלוויזיונית. אין סיבה לחטט בעבר או בהווה הציוני שלהם, או בנכונותם לשרת בצה"ל. יש אלפים רבים של ישראלים שההתנגדות לצבא ולאתוס שלו אינה נראית להם חטא. מרצ, גם מהבחינה הזאת, היא באמת עניין שאבד עליו הכלח, עם האתוס הצבאי שלה. יש המוני ישראלים שיצטרפו לתנועת שלום, שלא תנוהל בידי כת של קצינים מתרברבים ברזומה הפטריוטי שלהם. יש אלפים רבים של ישראלים שההליכה לצד פלסטינים בהפגנות שלום בתל אביב, או בחיפה, או בוואדי ערה, נראית להם יתרון ונוטעת בהם חדווה, בניגוד למרצ שאף פעם לא השכילה להבין את הדבר הזה וראתה בהשתתפות המונית של ערבים בהפגנות שלום מין הודאה בחולשה.

צר מאוד על היעלמותה של מרצ. לרגע אחד שמחתי כאשר עמוס עוז, דוד גרוסמן ואישים אחרים מתוך הממסד שינסו מותניים כדי להחיות אותה, ברגעים שלפני המלחמה הזאת. שורה שלמה של מי שקרויים אנשי רוח הצטרפו למרצ החדשה, משום שלא היו מעיזים ללכת לאופוזיציה של ממש. אחר כך ראינו אותם יוצאים להפגין בזמן המלחמה, רק כאשר מרצ קראה להם לרחוב, כדי לומר את האמירה המשונה הזאת "תמכנו במלחמה ועכשיו די". מה בדיוק קבע את ה"עכשיו די"? מעולם לא שמענו הרהור מן הצד הזה על התמיכה בטבח, על הנסיגה הפתאומית מהתמיכה, על ההישנות של התמיכות במלחמות השונות. תמיד אותם אנשים, תמיד אותה "מבוכה", תמיד אותו מוראליזם מלא צדקנות

ובסוף גם מאשימים את הפלסטינים בכישלונם-שלהם, של השמאל הציוני. זהו מילייה מאופר, אופנתי. "אנשי השמאל" שנשמעו לקריאה אל הרגל – קצת סופרים, קצת אקדמאים, קצת בכירים – לא ממש מעוניינים להיות אופוזיציה, אלא להיוודע בציבור כאופוזיציה. עם כל הכבוד, ידועה בציבור צריכה לעשות קצת יותר בשביל להיות שווה משהו.

9.3.2009

הערה על א. ב. יהושע

אי אפשר לסיים מסה על חשיבות השמאל הציוני לפוליטיקה של המלחמה בלי לומר עוד משהו על א. ב. יהושע. ב-16.1.2009 כתב הסופר "מכתב אישי" לגרעון לוי ב"הארץ". הנה חלק ממנו:

יש משהו אבסורדי בהתקוממות שלך על היחס בין מספר ההרוגים הפלשתינאים והישראלים. ניתן להסיק מדבריך, שאם הם היו מצליחים להרוג מאה ילדים ישראלים (הרי הקסאמים פגעו גם בבתי ספר ובגני ילדים, שבמקרה היו ריקים) – או אז גם לנו היה מותר להרוג מאה ילדים פלשתינאים. כלומר, יותר מההרג עצמו מטרידה אותך ההשוואה המספרית בינינו לכינם.

קצת יותר משמונה שנים לפני כן, ב-1 בספטמבר 2000, בטלוויזיה ההולנדית, אמר א. ב. יהושע לליאנה באדר מרמאללה:

אתם יודעים, באינתיפאדה [הראשונה], בשנות האינתיפאדה נהרגו בערך 1,800 פלסטינים ובערך מאתיים ישראלים. תראו מה קרה בקוסובו או בסרייבו או בכלקן, מלחמה של שלוש או ארבע שנים, 400 אלף איש נהרגו שם. [...] אני אומר את זה כי אני רוצה לשים את זה בפרופורציה. תספרו את המתים, צריך לספור את המתים, זה חשוב מאוד. (תירגם רן הכהן)

הגיע הזמן שנעשה סדר: יהושע איננו איש השמאל הציוני שמסתבך בתמיכה במלחמה ואחר כך חוזר בו ומגמגם ומארגן לעצמו ראיונות כדי לשקם את תדמיתו באירופה. הוא גזען ליברמני שאין לו אומץ לצאת מהארון, משום שהקהילה התרבותית (בניגוד לקהילת העסקים ברובה, או הקהילה הביטחונית, היכולות להיות בשלום עם עמדות ליברמניות), אינה יכולה להרשות לעצמה לאמץ את ליברמן כגרון שלה. יהושע פוחד לאבד את מעמדו, ללכת למקום הפוליטי שאיתו הוא מזדהה. על כן פליטות הפה שלו ראויות לתשומת לב. אבל באמת אין זה נאה לבלבל אותו עם השמאל הציוני.

מוחמד מוסא אל-אסטל

שלושת הילדים שכבו

ביום שישי, 2.1.209, בשעה 14:15, עמדתי ליד מסעדת אל-עמדה, כ-80 מטר מהבית שלי. מול המסעדה עמדו ארבעה גברים מבוגרים מהשכונה. היה שקט ושמענו רק רעש של מטוס ישראלי ללא טייס שאנחנו קוראים לו "א-זנאנה". ארבעה מהילדים של בני דודים שלי שיחקו בחוץ עם כלב רחוב ורצו אחריו. צעקתי עליהם שלא אתן להם לאכול איתי אם ישחקו עם הכלב, כי הוא חיה טמאה לפי האסלאם.

בינתיים הצטרפו למשחק שני הבנים של אחותי, מוחמד איאד אל-אסטל, בן 11, ועבד רבו איאד אל-אסטל, בן 9, ובן דוד שלהם, עבד א-סתאר וליד אל-אסטל, בן 9. צעקתי גם עליהם שלא ייגעו בכלב. הם עמדו במרחק של 30 מטר ממני לכל היותר.

פתאום שמעתי פיצוץ חזק. האוויר התמלא עשן לבן ואבק. כשהאבק והעשן התחילו להתפזר הייתי מבולבל לגמרי. בהתחלה לא ראיתי את הילדים, אבל תוך כמה שניות התעשתי והתחלתי לקרוא להם. רצתי לכיוון שבו הם היו קודם ולא האמנתי למראה עיני. שלושת הילדים שכבו על הקרקע, זה לצד זה, בלי לזוז. ההפצצה כוונה ישירות עליהם.

מוחמד ועבד שכבו עם הפנים לקרקע במרחק של מטר אחד מהשני. עבד א-סתאר היה במרחק של בערך שלושה מטרים מהם. בדקתי את עבד ותוך כדי כך צעקתי וקראתי לו בשם החיבה "עבוד, עבוד". הפכתי אותו על הגב, אבל הוא לא זז. ראיתי שיש לו פצעים וכוויות בחלק הקדמי של הראש, מעל העין השמאלית ומתחת לאוזן השמאלית. הרגל השמאלית שלו נתלשה ורק העור היה מחובר לגוף. הוא לא זז, לא נשם ולא היו לו דופק. הבנתי שהוא כבר מת.

ניגשתי למוחמד והפכתי אותו על גבו. על פניו היו כוויות ופגיעות של רסיסים בארבע או חמש נקודות, אבל הן נראו כמו פצעים קלים. מיששתי את החזה שלו כדי להרגיש את הנשימה ואת הדופק. הרגשתי דופק קל וחשבתי שהוא גוסס. אחר כך הסתכלתי לכיוון עבד א-סתאר וראיתי שאין לו ראש. המראה היה

מחרירד והתחלתי לבכות ולצעוק: "יא אנשים, יא עולם, אמבולנס, למען אללה – אמבולנס, תביאו אמבולנס." ראיתי שכמה מהשכנים עומדים ליד הבתים שלהם אבל מפחדים להתקרב בגלל המראה המחרירד.

שניים מהשכנים ניגשו לעזור לי, ועוד איש שאני מכיר התחיל להתקרב. קראתי לו: "בוא, יא אבו איימן, הילדים מתים, בוא." הוא היה המום מהמראה המחרירד, התחיל לבכות ונסוג.

אחרי כמה דקות עברה במקום מכונית. אני לא מכיר את הבעלים שלה. הוא עצר והרמנו יחד את ההרוגים. שמנו את הגופה של עבד ושל עבד א-סתאר בתא המטען ואת מוחמד במושב הקדמי, כי חשבתי שהוא עדיין בחיים. נסענו לבית החולים על שם עבד-אל-נצר, שהוא הכי קרוב, במרחק של בערך שבעה קילומטרים. הגענו לשם תוך כמה דקות. הורדנו קודם את מחמד וקיווינו שנספיק להציל אותו, אבל התברר שהוא כבר מת.

רק בבית החולים גיליתי שנפצעתי פציעה קלה מרסיס בכתף השמאלית. שיחררו אותי מבית החולים באותו יום.

את העדות גבה בטלפון איאד חראד מ"בצלם", ב-5.1.2009.

דולי לם

טבלואידיים

עוד בטרם חלפו שבועיים מאז התפרסמו תצלומי חיילינו השבים עם חיוך של מנצחים על עמודי השער של הטבלואידיים, וכבר ברור כי גם מלחמה זו תמכור את עצמה, תיזכר, תידון, בתוספת הקבועה של חיבוטי נפש. ואולם, מתבקש לחזור כמה ימים, נצח קטן, ולשאול "איך זה קרה", וישוב ויקרה, איך זה שברגע אחד מתפוגג חלום צדקתנו – וממה בדיוק הוא עשוי. במלים אחרות: כיצד מתחילת התקשורת למלחמה. נכון, היא מתחילת גם לא בימי מלחמה, אבל במלחמה קל לבדוק זאת, בין היתר בזכות המוספים החגיגיים שהטבלואידיים מספחים לעמודי החדשות שלהם, והפטפוט הנרגש, ההיסטרי, בטלוויזיה שהופכת להיות טבלואיד מצולם, המגלה יותר ממה שהתכוון.

בין היתר מסגיר הפטפוט הזה את המקומות מהם הוא בכל זאת נמנע – המספרים, התמונות, ההפגנות – המרוטשים "נערכים", או מטויחים. אבל כאן אעדיף לעסוק במה שנכתב, שכן באופן הזה זוכה הדחיקה לשוליים לניסוח. דוגמה טובה לדחיקה כזאת לשוליים בטבלואידיים תהיה ההסתרה של הפצצת בית הספר של אונר"א וסביבתו – דינמיקה שנותחה בהרחבה בסקירות באתר "העין השביעית" ושל אתר "קשב"¹. 43 אזרחים נהרגו בהפגזה ב-6.1, אבל ב"ידיעות אחרונות" למחרת הורחק העניין לעמוד 7. האירוע הזה, שהיה, בלי שום ספק, אירוע משמעותי במלחמה, הורחק עמוק לתוך עמודי החדשות. ואולם, אם קוראים היטב את הכותרת הראשית של היומון, אפשר לקרוא את התגובה ההולמת למעשה הטבח באונר"א:

1 "העין השביעית" <http://www.the7eye.org.il/Pages/home.aspx>. "קשב", סקירה מס' 4: <http://www.keshev.org.il/Site/FullNews.asp?NewsID=177&CategoryID=9>, 6-12.1

ראשי חמאס מסתתרים בבית החולים של עזה

פרסום ראשון: ההנהגה מתחבאת במרתף של שיפא, ומעליה ילדים רבים. בעקבות הפגיעה הקשה באזרחים: ישראל פותחת 'פרוודור הומניטרי'

את הכותרת הזאת – ואת ההכרח להדביקה בראש העיתון הנפוץ בישראל – צריך להבין כתשובה-מראש למידע שיפגוש או לא יפגוש הקורא כעבור שישה עמודים, כעין הצטרקות על אותה "פגיעה קשה", סתומה, שביאורה מסולק מכאן ומובא רק בהמשך. רק על בסיס המידע הזה, המספק לנו את מובנם האמיתי של "ילדים" בעזה, יכול הקורא להתמודד עם הילדים המתים (ולא מקרית כאן גם ההטעיה כאילו מדובר בסיוע שמעניקה ישראל בנדיבותה, ובאמת רק פינתה דרך לסיוע זר). לצורך העניין אין זה משנה אם הקורא כבר שמע על הנעשה בבית הספר מהטלוויזיה, שכן חיוניותו של העיתון היא בארגון המידע, יותר מחשיבותו של הצגת מידע חדש. חשוב לקרוא את התפקיד העיתונאי כארגון מסכם של "דע מה תשיב לעצמך". "ידיעות אחרונות" מבצע את המשימה הזאת בעקביות ונחישות.

המבנה חוזר על עצמו גם בידיעה עצמה, בכפולה המשתרעת על פני עמודים 6-7. לא רק שבעמוד הימני חוזרת באותיות ענק עבות – על פני חצי עמוד – הכותרת מהשער על אנשי החמאס המשתמשים בילדים כבמגן אנושי, אלא שבראש הכפולה, מעל הידיעה על ההפצצה של בית הספר, מסופר לנו: "האכזריות של אנשי חמאס: יורים מתוך בתי ספר, מסתתרים במסגדים ומאלצים ילדים לשמש להם מגן אנושי" – מפרשים לנו מהו הנה כך מפרש העיתון את המונח "בית ספר", כדי להבטיח שנדע לקרוא נכון את התיבה האפורה הנחבאת בצד שמאל, למטה, בה טמון המידע שללא ההכנות המדוקדקות האלה, מי יודע איך היה הקורא התמים מעכל.

עמוד הרחמים

פרסומים על הנעשה בתוך הרצועה דווקא היו. "מעריב", למשל, הקדיש פינה קבועה למתחולל בעזה מאת ספואת כחלות העזתי. אחרי ההפצצה של בית הספר של אונר"א פורסם גם הטור של יונתן גפן, "על חוסר ההומניות" (8.1), עמ' 5) אבל הטור הזה זכה מיד להתנערות צדקנית פרי עטו של המו"ל הפטריוט, עופר נמרודי.

הטור שכתב נמרודי נגד מה שכתב יהונתן גפן בעיתונו־שלו נפתח בשורה הפיוטית: "אני כותב שורות אלה בלב מדמם", ונחתם בשורות הפאתטיות, מין הצדעה והרכנת ראש צבועה: "כמו"ל מעריב, הנושא באחריות העליונה למתפרסם בעיתון, אני מתנצל אישית בפני שר הביטחון אהוד ברק, בפני חיילי צה"ל ומפקדיו ובפני קוראי מעריב הנאמנים" (9.1, עמוד ראשון). היחס בין הטור של גפן ובין ההתנצלות בעמוד הראשון, שאי אפשר היה לא לקוראה, גם אם החמצת את הטור של גפן, הוא קריטי להבנת הדינאמיקה של העיתונות הישראלית, ואת ההיזקקות שלה לטורים כמו זה של גפן, כדי להמשיך ולדרוס. בזכות לבו המדמם של נמרודי, אפילו יותר מאשר בזכות הטקסט הקצרצר של גפן, יכול בן־דרור ימיני לפסוק: "התקשורת הישראלית הפכה למקום החופשי ביותר עלי אדמות" (13.1). דמו השפוך של נמרודי נחוץ כדי לסמן את ההישג העיתונאי הכביר שבפרסום הטור של גפן, על רקע הטבח המתמשך בעזה.

מה רוצה חמאס

"עלינו לדעת שהערכים הם בני אדם", כתב א. ב. יהושע. "עלינו לדעת: הערכים אינם יצורים מטפיזיים אלא יצורים אנושיים" ("מעריב", 6.1). לא ההתנשאות היא העניין כאן, גם לא הגזענות המוסווית של מי שנושא בשורה הנראית לו כנראה חדשנית ונאורה, אלא בדיוק מה שבא בעקבות הרחמים והחרדה – החזרה לנקודת המוצא, המוחקת את כל מה שבא, אם בא, אחריה. שהרי אם אנחנו עדיין שואלים את השאלה היסודית הזאת, אם הערכים הם בכלל בני אדם, השאלה בדבר האפשרות להקשיב לדבריהם, שלא לדבר על האפשרות לקבל את תקפותם – בכלל לא עולה על הפרק.

מה רוצים הערכים? רק רחמים. "תרחמו עלינו", מתחננת הכותרת ב"ידיעות אחרונות" (11.1, עמ' 10), ותחתיה: "אנחנו רוצים לחיות", זועקים בעזה. אבל חמאס מסרב לכל יוזמה להפסקת אש". הנה כך, במחי הכלאה מניפולטיבית בין שתי ידיעות שונות, מלמדים אותנו איך להתמודד עם הזעקות מעזה: כדי לא להותיר אותן ללא מענה, שאז אולי יציקו יתר על המידה, מזדרז "ידיעות אחרונות" להדביק להן כתובת חליפית – לא אל אוזנינו מופנות הזעקות. זה כל ההיגיון שמאחורי הזוועה בעזה: אנחנו לא אשמים. החמאס אשם. הוא אחראי לטבח. הוא זה שגרם לו. אם הם רוצים שנפסיק לטבוח בהם, עליהם לפנות אליו. כך נעשית מניפולציה בגוף הידיעה. לאחר שמובאת, לקראת סופה, תחינתו קורעת הלב של אחד מתושבי עזה,

מה אני יכול לעשות אם מישהו יעמוד ליד הבית שלי ויתחיל לירות משם? מישהו חושב שיש לי כוח לעצור אותו? [...] אני מבקש מישראל: אנא, רחמו עלינו כדי שאלוהים ירחם עליכם. אם זו מלחמה – שישראל תילחם בחמאס. כבר שבועיים היא נלחמת – אבל באזרחים.

מיד לאחר מכן, בפסקה הבאה – כדי למנוע בלבול בעניין האוזניים שצריכות לשמוע – באה התוספת:

אבל הסבל הנורא לא מעניין את החמאס. אמש דחה הארגון רשמית את יוזמות הפסקת האש מצד מועצת הביטחון, מצרים ואבו-מאזן.

האוזניים שנועדו לזעקות אלה אינן, כאמור, שלנו, לחמאס, אין עמדה, אלא סירוב עיקש וחסר הגיון לכל הצעה.

שני הטבלואידים, כמו ערוצי החדשות בטלוויזיה, יצאו מגדרם כדי להמחיש זאת. ב"מעריב" טרחו, בעיצומו של הטבח, לשרטט תרשים זרימה גדול, כדי להסביר לנו מה בדיוק רוצים הצדדים (11.1, עמ' 3). שתי סוגיות בלבד עמדו על הפרק – שתיים בלבד – המעברים ונוכחות כוח בין-לאומי בגבול. עמדת ישראל, על אף שמן הסתם היא מוכרת היטב לכל קורא, מנוסחת בהרחבה ובלשון של הבנה ורצון: "בישראל מבינים שהמצור על עזה לא יכול להימשך לאורך זמן ורוצים להעביר את האחריות למעברים לידי המתונים ברשות הפלסטינית, בראשות אבו-מאזן. עם זאת, בירושלים רוצים לפתוח את המעברים בשלב מאוחר יותר [...]". וחמאס? "הארגון מתנגד לפריסה של משמר הנשיאות של אבו-מאזן במעברים ברצועת עזה או לכוח בינלאומי".

מה פירוש "בישראל מבינים שהמצור על עזה לא יכול להימשך לאורך זמן"? כמה זמן הבינו את זה לפני המלחמה? האם יש קשר בין המלחמה למצור הזה? לא. משום שעמדת חמאס, כמו שהיא מוצגת ב"מעריב", מוצגת רק כהתנגדות. ולמה חמאס מסכים? האם גם הפלסטינים "רוצים" ו"מבינים"? אין יודע. בדיוק כך, גם בשאלה השנייה שבמחלוקת, שאלת הכוח הבינלאומי בגבול, מנוסחות העמדות כך: "בישראל רוצים ש..." ואילו חמאס רק "מתנגד... ומאיים...". העמדה שייכת רק לישראל. חמאס היא חיית הפרא הברברית שלא מדברת אלא באגרופים וחרחורי מלחמה ("כך מנסה החמאס לגרור את צה"ל לפעולה מסוכנת בעומק רצועת עזה", שער המוסף לשבת של "ידיעות אחרונות", 2.1).

דובר צה"ל והקליינט שלו

נכון: היה דובר צה"ל, אבי בניהו. התקשורת עסקה הרבה באחריות של בניהו למחדלים המביכים שלה בסיקור הנעשה בעזה. היא סיפרה שהוא שלט ביד רמה במה שפורסם ומה שלא; נאמר שלמידת הלקח ממלחמת לבנון השנייה הביאה אותו לאחוז היטב ברסן ולמנוע כניסה של כתבים לעזה; וגם כאשר התיר עשה זאת במשורה, תחת השגחה, ובצנזורה קפדנית מהרגיל.² האם זאת אשמתה של התקשורת, שתחת מצור תקשורתי כזה פירסמה את גרסאותיו הרשמיות של דובר צה"ל – סרטיו, צילומיו, ראיונותיו, עובדותיו?

התקשורת הישראלית יודעת לשחק עם האמת, גם בלי עזרת דובר צה"ל.³ אבל היא נחושה מאוד כאשר היא עושה זאת בשמו: גם לאחר שהודה בניהו ששיקר, התקשורת עצמה לא חזרה בה, לא חשפה את חוסר אמינותו, משום שעיתונות אינה מודה בטעויותיה, אין היא רוצה לצייד את הקורא שלה, או הצופה שלה, בספקנות לגבי המידע הבא. מוטב לה להתעלם משקריו של בניהו.

אחד המקרים הללו של שקר וטיוח השקר תואר בהרחבה בסקירה מצוינת של מרכז "קשב": דובר צה"ל העביר לתקשורת סרטון ובו נראו פעילי חמאס

2 ארבעה עיתונאים הורשו להיכנס לעזה לראשונה ב־7.1, עשרה ימים אחרי תחילת הטבח: שלושה עיתונאים ישראלים שעלו בהגולה שערכו ביניהם, וצלם של הבי.בי.סי. להתייחסות התקשורתית להגבלות של דובר צה"ל ראו למשל: ליטל גרוסמן והילו גלזר, "העיר" 16.1; ל־יאור אברבך, "מעריב", המגזין, 6.1.

3 שקרים וחצאי אמיתות יש למכביר. כך למשל בעמוד אחד ב"ידיעות אחרונות" (8.1, עמ' 10) מופיעה כותרת המספרת כמה ישראל הומניטארית, "ישראל העבירה לעזה ציוד רפואי, מזון ודלק" – בלי לציין כי מקור הציוד במדינות זרות דווקא – ובתיבה מתחתיה נכתב: "יצאה מעזה ללדת באשקלון", אלא שרק למקרא הטקסט מבינים כי העיתית לא הועברה בעיצומו של הטבח, שהרי אין מעבירים פלסטיניות ללדת בישראל, אלא שהתה בישראל זה זמן בשל מחלתה הקשה של בנה. חשוב לא פחות האופן שמלמדים אותנו לקרוא תמונות. דוגמה בולטת, שהוזכרה על ידי אורן פרסיקו ("העין השביעית", 28.12) היא התמונה בשער "ידיעות אחרונות" למחרת היום הראשון למלחמה. על רקע עשן סמיך ותלי חורבות באה הכותרת: "חצי מיליון ישראלים תחת אש". רק בכיתוב הקטן למטה נכתב כי התמונה באה מרפיח, ולא כפי שאפשר היה לחשוב למקרא הכותרת של התמונה.

דוגמה דומה באה ב"חיסול הממוקד" של ניזאר ריאן: על השער של "ידיעות אחרונות" – "מכה לחמאס" – מופיע על גבי צילום של שכונה חרבה בעזה עיגול מטרה שבמרכזו פניו של ריאן, ללמדנו כיצד לקרוא את התמונה. גם הכיתוב מסייע בכך: "הריסות הבניין של ניזאר ריאן במחנה הפליטים ג'בליה" ("ידיעות אחרונות", 2.1), כביכול בניין אחד ודצא בנדהל "הקש עצמה, בעמ' 3 של אותו גיליון, נפתחת בכלל בהרצאה על מוסריותו של הרצא בנדהל "הקש בגג, שמטרתו, מורים לנו, "לאפשר לאזרחים פלסטינים שאינם מעורבים בטרוור להימלט". רק למטה, בהמשך, שני עמודים אחרי הכותרת, בא המידע המושמט מהתמונה האימה של ההריסות, כשמצוין כדרך אגב כי יחד עם ריאן נהרגו 15 איש.

"מעמיסים טילי גראד על משאית" (דמויות מטושטשות, חפצים מוארכים כלשהם). כל שמונת ה"פעילים" נטבחו מיד. בטלוויזיה מיהרו לחגוג על הסרטון, כהוכחה ניצחת ליעילות ולכירורגיה המוצלחת. גם התקשורת הכתובה ידעה לומר כי "הושמדה משאית רקטות גראד בדרכה למקום מסתור" ("ידיעות אחרונות", 30.12). כשהתברר מתחקיר "בצלם" כי המשאית היתה שייכת לבעל מסגריה, אחמד סמור, שניסה להציל מהפצצת צה"ל את הציווד שלה, כולל כמה בלוני חמצן לריתוך – והשמונה שנהרגו היו למעשה בנו של אחמד סמור, קרובים ושכנים שסייעו לו בהעברה – הובלע המידע הזה. יתר על כן, הובלע גם שיתוף הפעולה המיידני, נטול ההיסוס, עם הגרסה הכוזבת של דובר צה"ל, התועמלן. בערוץ 2 – שלפחות הציג את הנתונים החדשים – שודרו אלה בסוף המהדורה, בהקשר הכללי של מצבם הקשה של תושבי עזה.

אבל לא פחות מהמצור התקשורתי עצמו, מאלפת תגובת העיתונאים המקצועיים שמסגירים – במה שמכונה בעגה הפסיכולוגית "צידיק התוקפן" – את הערצתם חסרת הבושה לדורסנות צה"ל גם ביחס אליהם. ככה אמרו כמה מהם לאורן פרסיקו, בכתבה שפורסמה באתר "העין השביעית" (8.1): "לצער, הצבא עשה פה עבודה טובה במובן התקשורתי", אמר אור הלר מערוץ 10, "והוכיח שכשהוא רוצה והוא עובד נכון והוא עובד חכם, הוא מצליח להגביל מאוד את הדרכים שלנו לסקר את הצבא." שימו לב לשמחה להיאנס בידי הצבא. אין כאן הבדלים "דוריים". כמו אור הלר, גם רון בן ישי מקבל ללא עוררין את הדין, בנימוק שהתקשורת גורמת נזק: "החפ"שים לא מדברים. הם קיבלו הוראות, הסבירו להם שמה שהם מספרים לתקשורת יוצא החוצה ומסכן את חייהם וחיי החברים שלהם, מה שאגב לא בלתי־נכון." הגדיל לעשות ינון מגל (מהערוץ הראשון), כששפך את הערצתו לסותם פיו:

אבי בניהו שיחק אותה, הוא מאפשר לקליינט שלו לבצע את הפעולה שהוא אמור לעשות בשקט. [...] אני לא רק עיתונאי, אני גם אזרח, וכתור אזרח המדינה, חשוב לי קודם כל שצה"ל ינצח במלחמה הזאת. אם אתה שואל אותי מה יותר חשוב לי, יותר חשוב לי לחיות.

הפסקה הזאת כוללת הכל: המלחמה היא על חיינו, על קיומנו. דיווח על מה שקורה בעזה מסכן את ההצלחה של המלחמה, כלומר את חיינו. לכן מותר לנו לא להיות עיתונאים של ממש, אלא לדווח רק מה שהצבא דורש מאיתנו לדווח. ואולי ראוי לשים לב גם לשימוש במלה קליינט, הלקוחה מהשיח הארגוני: ההערצה לצה"ל כוללת גם הבנה קפיטליסטית של "יעילות".

והיה למישור

"ידיעות אחרונות" הוא מקרה מובהק של התיישרות גורפת עם סיפור ההצדקה לטבח. הכותרות מדרבנות, נלהבות מאוד: "חמאס נרדם – וחטף" (28.12), "לעזה, בכל הכוח" (4.1), "דעת הקהל הבינלאומית לא משנה, גם לא הפגיעה באזרחים – בעזה האחריות הראשונה היא לשלום הלוחמים" (4.1). דוגמאות נוספות לא חסרות. אמנם הכיוון הזה נרמז עוד לפני תחילת הטבח, בסוף השבוע שקדם לו, אבל בתחילה חסרה ההרמטיות וההתנהגות הממושמת של טוטליטריות. כך יכול היה להבליח, בבוקר הראשון שאחרי תחילת הטבח, לפני שהיה ברור אם יימשך ובאיזה אופן, דיווח מסוג אחר: תושב עזה, סאמי עביד, כותב על ההרס, על בתי החולים ועל האמבולנסים – ותולה את האחריות רק בישראל, לא בחמאס –

בעזה לא כועסים על חמאס. להפך, הזעם הוא על ישראל. אנחנו חיים בפחד, ברעב, בעוני. ואתם עוד מפציצים אותנו. החיים שלנו הם של מצוקה ושל רעב [...] דבר אחד ברור: חמאס לא יסכים לתהדייה בלי פתיחת המעברים. לא רק בחמאס יסרכו להפסקת אש כזאת, גם כל הארגונים וגם כל התושבים. אף אחד בעזה לא יסכים להפסקת אש בלי פתיחת המעברים. [...] אם המעברים יישארו סגורים, אז מבחינתנו לא יהיה כל הבדל בין לחיות בתוך כלא אחד גדול ברעב או למות בהפגזות. בתנאים האלה המלחמה תימשך.

גרוע מזה, הוא רואה אותנו, הישראלים, את מגבלותינו ואת כישלוננו הצפוי מראש:

התביעה של חמאס לפתוח את המעברים עדיין לא נכנסה לראש של הישראלים. וצריך לזכור שחמאס הוא ארגון של התנגדות, והוא ימשיך בדרך שלו. (28.12, עמ' 13)⁴

איך מסבירים הבלחה יוצאת דופן כזאת? כמה ימים מאוחר יותר כבר לא התפרסמו ב"ידיעות אחרונות" דיווחים מהסוג הזה. ככל שהזוועה התרחבה, כך הפכה התקשורת לממושמת יותר ביחס ל"סיבות" או ל"מניע של הצד השני". תשומת לב כזאת לסבל ולעמדה של עזה התאפשר, כנראה, רק עם פרוץ המלחמה, לפני שהתגבש באופן מוחלט האתוס שלה.

4 אם כי צריך לומר שגם ביום הראשון לא ממש איכרו את הראש. כי מה מכל זה לקחו לכותרת? את האסון שבא משמים, לא מידינו חס וחלילה ("אללה שכח אותנו בעזה"), ואת התדהמה הניצחת שהנחתנו שם ("היתה לנו הרגשה שההסלמה בדרך, אבל איש לא חשב שההתקפה תגיע כה מהר").

מסחרה

העיתונות של ימי הטבח שטופה היתה בחמלה על ישראל והישראלים, ואף השתתפה במאמץ המלחמתי – לא רק הידיעות עצמן, גם מסביב להן, מודעות הפרסומת. כולם יצאו מגדרם במבצעים מחממי לב. "דור אלון" קפצה על ההזדמנות לחלק לחיילים קפה בהנחה, מלונות שרתון נתנו לתושבי הדרום הנחה של 50 אחוזים, "פניציה" קראה לתושבי הדרום להתקין "כבר היום" זגוגיות עמידות ("בדרום לא נשברים!"), פזגו ("לתושבי הדרום – כל האנרגיה בשבילכם"), אל-על ("400 לוחמים כבר טסים"), ערוץ 10 ("אנחנו זה לא הסיפור. אבל אנחנו מביאים לכם אותו"), מגה ("דאגה אחת פחות – שירות הזמנות לתושבי קו העימות"), ועוד ועוד. והסוכנות היהודית, נו, היא ידעה כי זה הזמן לבקש תרומות ("מעריב", 11.1).

השימוש המסחרי במצוקת תושבי הדרום או בחלום הרגעי על אחדות לאומית אינו פרקטיקה חריגה בנוף הקפיטליסטי. מה בכל אופן היה חדש בעניין הזה? כבר אין טורחים להסתיר את רווחי התקשורת – רווחים כלכליים – מהחגיגה המסחרית על חשבון הטבח. כך, ב"ידיעות אחרונות" התפרסמה ידיעה, ידיעה ככל הידיעות, "כוכבים במקום קסאמים":

כ-100 מילדי שדרות ויישובי עוטף עזה יצאו אתמול מעולם האזעקות, הקסאמים והמרחבים המוגנים ונכנסו לכמה שעות של קסם, בידור ושירים בפסטיגל. זאת במסגרת המבצע של "ידיעות אחרונות", בנק הפועלים וחברת אגד (2.1, עמ' 12).

כמה ימים אחר כך, עוד "ידיעה" (עם הפניה מעמוד השער): "שי לחיילים מכל הלב: שופרסל וידיעות אחרונות קוראים לכם לשלוח צ'ופר לחיילים בחזית". ובעמודים הפנימיים מודעות ענק של שופרסל (9.1, עמ' 1,7,9,11). המאמץ המלחמתי ממיס את הלבבות, ותאגיד גדול ועיתון מגלים כמה דומים האינטרסים שלהם. העיתון הנפוץ במונחים שאין להם אח ודוגמה בעולם הדמוקרטי ערכב בלא בושה את המודעות בתשלום ואת נושאי הידיעה, ביחד עם ההמולה הפטריוטית והפסטיגל כמובן.

טוקבקים, כאילו

"קרבות בעזה ובאום", הכריזה הכותרת הראשית ב"ידיעות אחרונות" (9.1), וגילתה את תשוקתה של העיתונות למערכה הסברתית אמיתית: סוף סוף קרבות, שבהם גם היא יכולה לקחת חלק, ואפילו חלק משמעותי. למעשה, מורים לנו

הפרשנים הצבאיים, השכנוע העצמי ההרמטי הוא החוזק הצבאי האמיתי שלנו,⁵ והקורא מתבקש לקחת חלק במאמץ המלחמתי ולהשתכנע. כל מי שמחבל באינטרס הביטחוני הזה – בראש ובראשונה תקשורת זרה – משקר, עוין מראש, אנטישמי. ככל שהטריק הזה נדרש, למרבה התדהמה טרם נס ליחו בטבלואידיים: "נגד ישראל: גלוחי ראש ושרת אוצר" ("ידיעות אחרונות", 14.1), "השנאה מתגברת" ו"התשקורת העולמית" ("ידיעות אחרונות", 6.1), "תקשורת עוינת" ("מעריב", 6.1). התקשורת הישראלית אינה יכולה להרשות לעצמה להטיל ספק ביושרתה – לא כל שכן מצד אחיותיה בתקשורת העולמית. לכן גם הפגנות התמיכה בישראל מסוקרות מעל ומעבר לפרופורציה, לכל היותר כאילו העולם חצוי בעד-נגד, אם לא תומך ברובו בטבח למעט כמה כיסים אנטישמיים עוינים מראש. התביעות הבינלאומיות העומדות לפתח ישראל נדחקות לתחתית העמוד.⁶ אפילו את העזתים מגייסים בטבלואידיים כדי לתמוך במלחמה, גם הם רק רוצים שנמשיך: "למרות ההרס: יש עזתים שלא רוצים בסיום המבצע"; ומתחת: "תמשיכו, חמאס לא נפגע מספיק" ("ידיעות אחרונות", 14.1, עמ' 14). אבל כמו שהעזתים תורמים לנו בהצדקת המבצע, הם יכולים גם להפריע להסברה שלנו ולמות. רוני שקד:

אם עד אתמול תמונות המלחמה היו בעיקר של הרס ושל פצועים, הרי שכעת ניתנה לחמאס ההזדמנות להביא לעולם תמונות אחרות מעזה: ברשת אל-ג'זירה באנגלית ובערבית, כמו ברשתות אחרות, שודרה תמונתו של אב במסדרון בית החולים כשהוא נושא את בנו התינוק המת בזרועותיו ("ידיעות אחרונות", 6.1, עמ' 11).

נשים, ילדים ושעשועים

כדי להסוות את מכבש ההסברה הפועל פנימה אוהבים ב"מעריב" וב"ידיעות אחרונות" להיזקק לפניות נרגשות אל העולם. הן מתפרסמות בעיתונים ישראלים, ובעברית. מובן שזהו מסווה של פנייה אל העולם, המופנית בעצם

5 דוגמה אחת מיני רבות הופיעה בטור של אלכס פישמן: "גורם המפתח הראשון במעלה שיכול להביא להפסקת הפעולה הוא לחץ דעת הקהל בישראל. ועל הלחץ הזה בדיוק עובד החמאס." ("ידיעות אחרונות", 4.1).

6 ראו למשל: ב"מעריב" מה-12.1 בעמ' 19. את רוב העמוד תופסות תמונות גדולות של הפגנות תמיכה בישראל תחת הכותרת "תמיכה עולמית", ומתחתיה: "עשרות אלפים בעולם: תנו לישראל לנצח". רק למטה ידיעה על גל צפוי של תביעות בינלאומיות נגד ישראל בעקבות פשעי המלחמה. בידיעות אחרונות של אותו יום: "רכבות יצאו לרחובות כדי לתמוך במבצע" ובמרכז אחת התמונות הגדולות האלה שלט בולט: "Kick Hamas ass".

שוב ושוב דווקא אלינו, כדי לשכנע אותנו בצדקתנו. קשה לעמוד בפני קסם החזרה על אותו סיפור, ריטואל בעל איכויות מאגיות כמעט. חייל כותב במדור "פנייה לעולם" של "ידיעות אחרונות" (6.1):

אני, יליד ישראל ונכד לניצולי שואה, גאה להיות חייל בצבא מוסרי שכזה. כשאני יושב במקלט, ליד ילדים וזקנים, אני קורא לתושבי העולם: התעוררו! אם נסכים לסכול את זה, ילדיכם יהיו הבאים בתור.

אלה אכן התבטאויות מעט מביכות, אפילו לרמה הנחותה של "ידיעות אחרונות", לכן, כדי לא לוותר על העונג של ה"סיפור לעולם", נמצא הפתרון של ילדים-שגורים. וכך, בעברית, שוב, לאוזנינו המקשיבות לקול האומה המדברת אל העולם האדיש לסכלנו, נקראים הטיעונים בתמימותם, בחינניותם, והם חוזרים ומכמירים את לבנו. הילדים מציירים לאו"ם קסאמים הנוחתים על בתים ושרות.⁷ ילדה יפה ובהירת שיער, "השגרירה מכרכור" של "ידיעות אחרונות" (9.1), מספרת איך דיברה ברדיו של הבי-בי-סי על השלום – "במשך חצי שעה נלחמתי על צדקתה של ישראל. אמרתי שאנחנו בישראל רוצים שלום, רוצים לחיות בשקט ובלי טילים" – ולירו מ"מעריב" (11.1), המייצגת את תושבי שדרות באו"ם, מספרת ש"העיניים מלאות דמעות [...] אני מרגישה כמו בקרב מול מערכת אטומה".

ואולם, הילדות-שגוריות לא רק פוטרות אותנו מהמבוכה על הילדותיות של צידוקינו, בפיהן הם גם נראים תמימים ועדינים ויפים – יפים אמרנו? נתון מעניין בהקשר זה הוא קוריוז שהתפרסם בעיצומה של המלחמה, ב-6.1, ב"ניו יורק טיימס" (תורגם ב"הארץ"): מסתבר כי בעוד בפתח אתר צה"ל העברי מוצגות תמונות של גברים אגרסיביים וקרביים, בפתח הגרסה האנגלית של אותו אתר, מוצגות בזו אחר זו שבע תמונות של חיילות יפהפיות (בגרסה העברית, רק שתיים מהשבע הן תמונות נשים).

העניין הוא שבמלחמה זה מתהפך – מה שבימים כתיקונם שייך ל"פנים שלנו בחו"ל" עכשיו נכנס ל"הבנה שלנו את עצמנו". לכן צריך כאן איזה משפט שיסביר את ההיפוך, ואמנם, גם לצורכי פנים, מלבד הילדות-שגוריות, מוצפים העיתוננים בשפע של חיילות יפהפיות. אחת, עם קסדה, מציצה אלינו מהשער

7 "ידיעות אחרונות", 6.1, עמ' 12. פרויקט דומה יוזם גם "מעריב", אם כי באיחור מה: "מציירים הסברה" על פני עמוד שלם כמעט. "תלמידי ישראל בשירות ההסברה: מאות ציורים ושירים של שגורים צעירים במיוחד שנאספו בעידוד משרד החינוך במהלך מבצע עופרת יצוקה, אוגרו לחוברת ונשלחו לבתי ספר בחו"ל", ובציורים שפע "שלום" ו"סלאם" והיונה (27.1).

של "ידיעות אחרונות" (11.1) – "מבט נשי מתחת לקסדה"; שני עמודים אחר כך יוצאת יפהייה אחרת מתוך החרמונית ("מתעוררת בין הטנקים"); ויומיים אחר כך, חיילת שלישית מגיחה מטנק (13.1). גם הבנים מצולמים כשהם מקבלים חבילות מהבית, רוקדים ומתחבקים (למשל ב"ידיעות אחרונות" על השער, 12.1) ומשתעשעים: תמונה גדולה של אחד מהם מעיף עפיפון כתום מצא "ידיעות אחרונות" לנכון לפרסם באמצע המלחמה (8.1, בעמ' 2).

בעיצומו של הטבח נראה העיתון כמו ברושור של עצמנו. עכשיו, כשאנחנו ממילא עסוקים בשיגרור עצמנו, החוצה ובעיקר פנימה, אין לנו בעיה לראות את צה"ל בתור צבא של נערות יפהפיות מגיחות מחרמונית. להיפך: כשהוא מוגש לנו כך, זר, מגרה ולחלוטין לא מלחמתי – לגמרי לא שייך למלחמה כמו שאנחנו מכירים אותה מהצד השני של אתר דובר צה"ל – קל לנו יותר לאמץ את הנרטיב ההרמטי של המלחמה. במלחמה, חינכו אותנו, צריך לאכול מה שנותנים, זהו חלק מהמאמץ המלחמתי. אנחנו יודעים מה נתנו לנו, זה לא סוד שזה ברושור. יודעים, ואוכלים.

פאיד א־שאפעי

מצאתי את אחי

ביום שבת, ה' 27 בדצמבר, בסביבות השעה 11:45, נסעתי באוטו ממחנה הפליטים דיר אל-בלח לכייתי שבמחנה נוסייראת. בדרך התקשר אלי אחי ואמר לי שאחינו, אל-עבד מוחמד סאלם א־שאפעי, בן 24, נעצר בידי המשטרה בגלל שמכר סיגריות ברחוב. אסור למכור סיגריות ברחוב, כי ככה אנשים לא משלמים עליהן מסים. הוא אמר לי שהשוטרים לקחו אותו לתחנת המשטרה אבו מדין. החלטתי לנסוע לתחנת המשטרה. התחלתי לנסוע לשם, אבל לפני שהספקתי להגיע התחילו מטוסי קרב להפציץ את עזה.

כשהצלחתי להגיע לתחנת המשטרה, ראיתי שהיא הופצה ונהרסה לגמרי. היו שם רק הריסות ואבנים. אנשים סחבו פצועים והיו שם אמבולנסים. לא מצאתי את אחי. חיפשתי אותו בבתי החולים, אבל לא מצאתי אותו גם שם. לא יכולנו להמשיך בחיפושים בגלל ההפצצות. למחרת חיפשנו אותו בין ההריסות. מצאנו אותו שרוף וכרות ראש. זיהיתי את הגופה שלו לפי הבגדים שהוא לבש. קברנו אותו באותו היום.

אחי היה נשוי והיו לו ילדים, מוחמד, בן שנתיים וחצי, ומג'ד, בן תשעה חודשים. גם הוא גר במחנה הפליטים נוסייראת. לבחורים צעירים בעזה אין הרבה אפשרויות לפרנסה, והוא מכר סיגריות כדי להביא אוכל הביתה. לא היה לו שום קשר לארגונים פוליטיים, הוא רק רצה לפרנס את המשפחה שלו.

את העדות גבה בטלפון עבד אל-כרים סעדי מ"בצלם", ב-31.12.08.

אביאל לינדר

שני שירים

נחירה פוליטית

אָנִי יֵשֶׁן טוֹב בְּלִילָה
 אוֹלֵי אֵין זֶה הַזְמַן הַמְתָּאִים לוֹמַר זֹאת אֲבָל
 אָנִי יֵשֶׁן טוֹב בְּלִילָה
 לֹא הִרְסֵתִי בַּיִת
 לֹא הַפְּגַזְתִּי כֶּפֶר
 מְעוֹלָם לֹא הִרְגֵתִי יֶלֶד
 לֹא הִשְׁפַּלְתִּי זְקֵנָה
 הַקְּשִׁיבוּ לְנַחֲרָה הַזֹּאת
 כַּמָּה שְׂפִי יֵשׁ בָּהּ
 כַּמָּה תָם

כֵּן, שְׁנָתִי טוֹבָה בְּלִילָה
 לֹא תִצְלִיחוּ לְהַחְדִּיר בָּהּ תַּתְּחַתִּים
 אָנִי יֵשֶׁן טוֹב בְּלִילָה
 שׁוֹמְרִים עָלֵי רוֹצְחִים

דרך המוות של וייס

הִנֵּה נִבְטָת אֵלַי דֶּרֶךְ הַמּוֹת
 דֶּרֶךְ הַמּוֹת נִבְטָת אֵלַי
 מֵר.
 קֵךְ

נָבֵל שֶׁל חֲצוֹת וְ...
בְּשִׁבְעַת הַנְּשָׁף יִהְיֶה אַחֲרַי

בְּכוֹכִים שֶׁל בְּזֻלַּת יִרְצֵד צָבָא פְּקִידִים
יִתְעַשׂ אֶת גְּרוֹת קִינּוֹתַי לְדִקְלוֹם
דִּקְלָם שֵׁם. דִּקְלָם אִם. דִּקְלָם פְּרָטִים שְׁנֵהמָהם
מִגְעֵשׁ קִיּוּמִנוּ
שְׁנִצְחֵי הוּא
וְאָטוּם.

שְׂבִיל

י

מִי.

קו

ה

יָם.

שֶׁק מְרַתֵּךְ. מוֹטוֹת בְּשֶׁק מְרַתֵּךְ
הִתְקַרְב קְדִימָה! כֵּרֶת!
טָרַק אֶת קִיר הַמְּקֻלָּט וְקָרַב אֵלָיו אֵשׁ!
שֶׁק מְרַתֵּךְ, מוֹטוֹת בְּשֶׁק מְרַתֵּךְ
פְּטָפוּטֵי סְקִסוֹפּוֹנִים תּוֹרְעִים עוֹר הַתֵּף
מְקֻלוֹת קָרַח קוֹרְעִים אוֹר עֵינַי
וְתִמִּיד זֶה כֶּךָ נִקְרַע וְנִתְרַע וְנִשְׁרַף כָּאֵן
וַיִּס?
מִי זֶה פֹה וַיִּס?

הִנֵּה נִבְטָת אֵלַי דֶּרֶךְ הַמּוֹת
דֶּרֶךְ הַמּוֹת שֶׁל וַיִּס
מֵר.

קָרַ

נָבֵל שֶׁל חֲצוֹת, רְקוּדִים
כְּתוּשִׁים שֶׁל חַיִּי.

הרצון לנצח - תנאי ראשון לנצחון!

דף קרבי

מ.ס. 2

כ"ז בחשון תשי"ז, 1 בנובמבר 1956

חיילי ומפקדי החטיבה!

שוב התכנסנו ובאנו לוחמים ותיקים וחדשים עטורי תהילה ועיירי קרבות בדרום ובנגב. אנו פה כח אדיר של בונים ומתישבים אנשי שדה סדגא ועיר אנשי עבודה ועמל - צבא שבלים וחרב. צ.ה.ל. מכה באויב המצרי בים ביבשה ובאוויר ומנחית עליו מהלומות מות.

הלילה יפרצו כחותינו לרצועת עזה!

ע ז ה
אבר חי מגופה של מדינת ישראל שנקרע ממנה. אנרוף שלוח אל מול המדינה, בסיס לשליחי מצרים המרצחים. מרכז הפדאין, איום מתמיד לבטחוננו. נחל-עוז, באוי, כסופים, נירים - שרשרת ישובים פורחים מול גבול עוין. ישובינו עמדו בודדים תוך איום והטרדה, הפגנות וקרבות. - והגנו בנוסף על גבולנו בדרום.

וממול

ישובי הנגב - היום הגיעה שעתכם!

לוחמים!
הלילה נפרוץ ונשטוף את משלטי האויב עדי נעקר שערי עזה ובריחיה. כותיקי קרבות נושא אתנו את מיטב המסורת הקרבית, את כושרנו הצבאי ואת רצון הברזל להכות באויב ולנצחו!
נתמודד עמו במלוא שעור קומתנו הצבאית והאנושית.

לוחמים!

הכו באויב! חזרו והכו בו!
עד ימוגר בחרב לוחמי החטיבה.
קדימה לקרב ולנצחון!

מפקד החטיבה

"אבר חי מגופה של מדינת ישראל": כרוז צה"לי מ-1 בנובמבר 1956, ערב כיבושה של הרצועה במלחמת סיני

המשתתפים בחוברת

ד"ר ע'אדה אג'יל נולדה וגדלה במחנה הפליטים האן-יונס, והיא עובדת כיועצת בקרן הופינג, אוקספורד; אדוניס הוא כינויו של המשורר עלי אחמד סעיד אסבר שנולד ב-1930 בסוריה, היגר ללכנון וכיום הוא חי בפאריס; הסופרת האמריקאית פלאנרי אוקונור נולדה ב-1925 בסוואנה, ג'ורג'יה, שם גם מתה, בת 39, ממחלת הזאבת: היא קיבלה חינוך קתולי אדוק ואימצה את רטוריקת המטיפים העממיים, סיפורה "הספֶר", מיצירותיה הראשונות, נכתב במסגרת עבודת התיזה שהגישה ב-1947, והסיפור "התגלות" שהופיע בקובץ מ-1965, התפרסם אחרי מותה. הרומאן "דם טוב" (1952), מגולל את סיפור חניכתו של "נביא בן זמננו"; מוחמד מוסא אל-אסטל, בן 27, פקיד, תושב אל-קארה, בח'אן יונס; מאמרו של אלברטו ארסה התפרסם בעיתון "איל מונדו" הספרדי; יעקב ביטון מפרסם את שיריו דרך קבע במִטְעֵם; מחקריה של פרופ' דפנה בירנבוים-כרמלי על מדיניות הפוריות של ישראל התפרסמו בכתבי עת מקצועיים שונים, ואולם מסה זו נכתבה במיוחד לִמְטֵם; סיפור של סמי ברדוגו התפרסם במִטְעֵם 17; שירה הראשון של ציביה ברקאי התפרסם במִטְעֵם 17; יפעת דורון פעילה במחסום-WATCH: גם שירה הראשונים של סילאן דלאל התפרסמו במִטְעֵם 17; שירה של חדוה הרכבי התפרסמו במִטְעֵם 11, 12, 15, 17; עודד וולקשטיין כתב את עבודת הדוקטור שלו על הנשגב ביצירותיהם של פוקנר ואוקונור; ציורה של הילה חבקין, המאירת המהוללת, הוא ראשון בסדרה של עבודות פוליטיות, שנפרסם במִטְעֵם; שירה של הילה להב מלווים את מִטְעֵם מאז שנתו הראשונה; ב-2005, בן 91, מת המשורר האיטלקי מאריו לוצי, בפירנצה עירו; אביאל לינדר הוא מוסיקאי ירושלמי, ספר שיריו "דיווח מבית הלורדים", ראה אור בהוצאת גוונים (2004); דולי לם הוא שמה הבדוי של עיתונאית ישראלית העובדת בתקשורת; ד"ר ענת מטר למדה ערבית אצל ע'אדה אג'יל; חיבורו של מישל פוקו על הרפואה החברתית ניתן כאחת מתוך שתי הרצאות באוניברסיטת סאן פאולו ב-1974; נאצר רבאח עוסק בהנדסה חקלאית, הוא נולד ב-1963 במחנה הפליטים אלמע'אזי בעזה שם הוא חי ושם כתב את ספר שיריו "לרוץ אחרי צבי מת"; המשוררת האמריקאית אדריאן ריץ' נשאה את הרצאתה על שירה ומחויבות פוליטית באדינבורו, בקיץ 2006; שני חלקיה הקודמים של הפואמה מאת יאניס ריצוס בתרגומו של רמי סערי, התפרסמו במִטְעֵם 16 ו-17; פאיד א-שאפעי, בן 48, מוכטל, תושב מחנה הפליטים א-נוסייראת; סיפורים קודמים של מירי שחם התפרסמו במִטְעֵם 10, 11, 14, 16.

הבטיחו לעצמכם את קבלת **מיטעם** לביתכם בדואר.
 המחיר למנוי ל-4 גיליונות – 220 ₪ (50 ₪ לגיליון + דמי משלוח)
הנחה של כ-30% ממחיר הגיליון בחנויות הספרים [69 ₪]

ניתן להזמין את החוברות גם באמצעות כרטיס אשראי
התקשרו לטלפון 050-6371242
או שלחו בקס למספר 03-6441427

למשלוח בדואר: צלמו דף זה, מלאו את פרטיכם האישיים ושלחו בדואר לפי הכתובת:
 'מיטעם' - ת.ד. 24105 תל אביב 61240 דוא"ל לבירורים: admin@mitaam.co.il

טופס הזמנה

לכבוד **'מיטעם'** - ת.ד. 24105 תל אביב 61240
 נא לשלוח אלי 4 גיליונות רצופים של **'מיטעם'** החל מגיליון מס' _____.

רצ"ב המחאה על סך 200 ש"ח + 20 ש"ח דמי אריזה ומשלוח (סה"כ 220 ש"ח)
 לפקודת עמותת "השכמה".

למשלמים בכרטיס אשראי:

נא לחייב את כרטיס האשראי ויזה דיינרס ישראלכרט אמריקן אקספרס
 על סך של 220 ש"ח (כולל 20 ש"ח דמי משלוח)

מספר הכרטיס

בתוקף עד   מס' ת.ז.

שם פרטי _____ שם משפחה _____

רח' ומס' בית _____ יישוב _____ מיקוד _____

טל' _____ טל' נייד _____ דוא"ל _____

תאריך _____ חתימה _____